Elf opstellen
over het fenomenalisme

John F.R. Gilbert ph.d.

John Gilbert
Department of Philosophy and Moral Sciences
Centre for History of Philosophy and Continental philosophy – HICO
University of Ghent
Blandijnberg 2, 9000 Gent, Belgium
Email: j.gilbert@skynet.be

Elf opstellen over het fenomenalisme

Er zijn twee geheel uiteenlopende manieren om naar de wereld te kijken, twee perspectieven om die te begrijpen.
Het perspectief om de wereld vanuit de positie van een observator van op een zekere afstand te aanschouwen is de meest voorkomende vorm. “Daar” is de wereld, “daar” is de natuur en “daar” speelt zich de bezigheid van de andere mensen af. Het is een tafereel dat we, zo lijkt het wel, van buitenaf in ogenschouw nemen. Het leven zoals het is dat zich voor de ogen van de toeschouwer ontvouwt. Niet onbelangrijk, het is een tafereel waarvan we *weten* dat die zich daar ook voordoet zelfs als we niet aanwezig zijn. In de literatuur “the god’s eye perspective” genoemd. Het geeft uitdrukking aan een radicale afstandelijkheid zoals deze van een god die van op zijn troon de wereld in ogenschouw neemt. Soms wordt in dat verband ook verwezen naar wat de positie van Archimedes heet te zijn. Die had ooit gezegd dat mocht hij een standplaats buiten de aarde kunnen innemen, hij met behulp een hefboom in staat zou zijn die op te tillen. Ook hier weer die uitdrukking van afstandelijkheid, van los staan ten opzichte van wat daar voor ons aanwezig is. Het wordt ook wel eens “naïef” realisme genoemd omdat de toeschouwer dat wat hij in ogenschouw neemt zonder enige terughoudendheid als een natuurlijk gegeven beschouwt. Dat is de wereld zoals die zich daar ook echt voordoet. Kernideeën: observatie van op afstand, los staan van het waargenomen tafereel, onafhankelijk, natuurlijk, een weergave van “De” - met kapitale “D” - realiteit die zich daar voordoet.
Maar er is ook nog de andere pool die gedragen wordt door twee belangrijke inzichten. Enerzijds is er Kant die duidelijk maakt dat de wereld zoals die daar echt zou zijn, niet gekend kan worden. Hij zegt dat niet zo maar, het heeft een hele voorgeschiedenis maar het zou te ver afleiden. Wat we menen waar te nemen, krijgt vorm doorheen de structuren die de geest oplegt, zo stelt hij. Vandaag zouden we minder over de structuren van de geest spreken, hoewel onder de druk van het in opgang zijnde breincentrisme. We zouden het eerder hebben over belichaming als bepalende factor. De mogelijkheden van het lichaam die het tafereel bepalen. De wereld als construct dus. Anderzijds wijst Husserl er op dat wat zich in waarneming toont vorm krijgt als verschijnsel in het bewustzijn. Anders gezegd, we zouden geen direct contact hebben met de wereld zoals die daar echt ongefilterd is maar ons contact met de wereld doet zich steeds voor een verschijnsel in en voor het bewust zijn.
Beide inzichten samen voeren ons naar het fenomenalisme. Niet te verwarren met fenomenologie hoewel er toch verwantschap voorkomt. Fenomenologie heeft te maken met de gerichtheid van de mens op de wereld, het bewustzijn is steeds een bewustzijn met betrekking *tot* iets. Dat heeft vanzelf te maken met de manier waarop de mens de wereld ervaart. Denk aan Heidegger die een onderscheid maakt tussen “zuhanden” en “forhanden”. Het zegt iets over hoe we de dingen die zich daar tonen ervaren. Zijn ze

daar enkel aanwezig of nodigen ze uit om een handeling te stellen. Daarmee komen we het pad van het fenomenalisme terecht. Dat gaat dus over de wereld zoals die voor ons verschijnt. Hoe men het draait of keert, het is de enige wereld die we hebben. Bij het ontwaken openen de ogen zich en daar is de wereld, als verschijning. Niet deze zoals die daar werkelijk en onafhankelijk zou bestaan, maar zoals die ons toe*schijnt*. Husserl merkt in de Cartesianischen Meditationen op dat de wereld zich het eerst aandient als verschijnsel in het bewustzijn. De wereld als een verschijnsel.
Probeer maar eens aan te tonen dat dit niet zo is.
Daarom onderschrijf ik dat standpunt. Niet uit keuze omdat het me zo aantrekkelijk lijkt, maar omdat ik tegen deze voorstelling van zaken niets kan inbrengen.
Daar gaan de volgende bijdragen over. Het is een selectie uit een ruimer aanbod maar ze hebben hetzelfde onderwerp als raakpunt. De wereld als verschijnsel.
Er is geen bepaalde volgorde. Het staat de lezer vrij te kiezen.

Overzicht

1. De beroemde Einstein had het moeilijk met de resultaten van de kwantummechanica die een loopje met de werkelijkheid leken te nemen. Het verhaal gaat dat hij schamper opmerkte **"Bestaat de maan** dan niet meer zodra ik er niet naar kijk…?" Dit vormde de aanleiding er wat meer over te lezen en er een aantal bedenkingen over op te schrijven.
2. Op welk punt krijgt de wereld zoals wij die beleven vorm? Naïeve realisten houden vol dat de mens een soort passieve ontvanger van indrukken is die uitgaan van iets dat "daar" echt in de vorm zoals waargenomen bestaat. Maar neem de uitdrukking "het autonome individu in zijn omgeving". Deze uitdrukking is niet zo neutraal beschrijvend als het mocht lijken. Als talige uitdrukking en cognitief concept organiseert het de omgeving op een wel bepaalde manier. Over dat organiseren en tot stand brengen gaat deze bijdrage onder de titel **"Een oefening in constructivisme en fenomenalisme"**.
3. Hoe **radicaal het constructivisme** wel is werd mij, al vele jaren constructivist!, pas onlangs duidelijk. Hierbij het verslag.
4. Stel je voor dat je ontwaakt, alle zintuigen gaan open, worden ontvankelijk en waakzaam voor een wereld die zich toont, een wereld die aan ons verschijnt.
Drie vragen:
a. Met welk type van beelden wordt dat wereldtafereel ingevuld? Niet naar inhoud zoals de gebeurtenissen op het feestje gisteravond, maar naar type, het karakter of de oorsprong van de beelden?
b. Naast het wat is er ook een hoe. Welke houding, welk perspectief nemen we aan bij het aanschouwen van de wereld aan?
c. De voorgaande vragen worden gesteld vanuit de positie van de wakker wordende zelf. Maar neem even aan dat een onafhankelijke observator de wijze van waarnemen van de wakker wordende van buitenaf kan gadeslaan – welke bijzonderheden zouden hem opvallen?
Dat is het thema van **"De menselijke conditie, fenomenaal…"**
5. We spreken over "**ruimte**" als over iets dat daar op natuurlijke wijze bestaat
Maar wat is dat eigenlijk, datgene wat we als *de* ruimte aanduiden? Waar staat dat concept eigenlijk voor?
6. Ik had het eerder over "ruimte". Vandaar de toevoeging aan de titel **Ruimte (2)**. Maar tijd brengt raad, in dit geval verdieping van het inzicht. In deze bijdrage wordt ruimte als concept geënt op de meest oorspronkelijke voedingsbodem: beweging. Daarbij wordt uitgelegd dat de vorm waarin deze dimensie zich toont onmogelijk kon ontsnappen aan de algemene transitie richting objectificatie.
7. De wereld die we beleven is een door het lichaam geconstrueerd landschap, het studiegebied van het fenomenale. Een groot deel van mijn werk gaat over de wijze

waarop we dat landschap ordenen, meer bepaald over de transitie van wereld als gebeurtenis naar een verzameling vol manipuleerbare objecten, of anders nog, de overgang van het dier dat we ooit waren naar de menselijke zijnswijze die we nu innemen. Maar dat richt zich op een snede in de evolutionaire geschiedenis.
Dat roept echter de vraag op of er op lager niveau van organisatie zich of in de beginperiode ook principes van ordening uitgeschreven kunnen worden. Daar zal het hier in "**De wereld als verschijning**" over gaan. Tussendoor gaat ook enige aandacht naar de relatie tussen beweging en ruimte als concept met een historisch veranderlijke inhoud.
8. Solipsisme is de opvatting dat alleen het ik of enkel maar het bewustzijn bestaat terwijl al het andere uit de wereld alleen maar uit het denken van het ik, sommigen spreken in dit geval ook van de geest, voortkomt. Dat leidt bij sommige tot vlagen van depressie. Daarom heb ik dit "**Solipsisme en het verkeerde been**" als titel meegegeven.
9. Ik heb het eerder gehad over de organiserende principes die fundamenteel zijn bij de manier waarop we de wereld als wereld waarnemen. De bijdragen over de ruimte en over het solipsisme sloten daarbij aan. Wat volgt onder "**Het beeld van de wereld**" borduurt daar verder op. Als ik wakker wordt, waarom is wat ik dan op een directe manier waarneem voor mij "de wereld" zoals die daar van nature lijkt te zijn en, gegeven dat het brein knettert van de elektrochemische bedrijvigheid, waarom zie ik dan een afbeelding en geen vuurwerk?
10. Realisten beweren de wereld te kunnen kennen zoals die daar objectief en onafhankelijk van de mens zou voorkomen. Diametraal daartegenover staat het inzicht dat kennis als een product van het lichaam die beperking of liever bepaaldheid inherent aan het lichaam, niet kan overstijgen. Onder de titel "**Cognitieve sluiting**" wordt deze gedachte onderbouwd en daaraan toegevoegd dat deze bepaaldheid een succesvol ingrijpen in de wereld niet in de weg staat. Dit laatste echter mag niet leiden tot het besluit dat kennis over de wereld zoals die daar werkelijk zou voorkomen inderdaad toegankelijk maakt.

1. Bestaat de maan…

Kanttekeningen bij een particulier bijna grappig probleem.
Wat volgt zijn niet meer dan geheel van elkaar los staande ideeën en overwegingen die slechts een aanleiding gemeen hebben.
1. Schamper, lichtelijk geïrriteerd zelfs: "…houdt de maan op te bestaan zodra we wegkijken?!"
Een anekdotische discussie die plaats gevonden zou kunnen hebben tussen realisten en constructivisten. Tussen figuren zoals Einstein en Bohr waarmee nu ook weer niet gezegd wil worden dat Bohr zichzelf een constructivist zou vinden op dezelfde manier dat men zou kunnen volhouden dat Einstein een realist was.
En toch, geen van de partijen heeft het zo maar over de maan. Het vraagstuk dat de grond van de discussie vormt gaat over het statuut van de kwantummechanica. Meer bepaald of het de werkelijkheid weerspiegelt in de vorm zoals die daar objectief en onafhankelijk van de waarnemer bestaat? Of, is wat dit type mechanica als resultaat tevoorschijn tovert, eerder een constructie die oprijst uit de ontmoeting van het organisme met een in principe chaotische omgeving die slechts uit mogelijkheden zou bestaan? Dat geeft inderdaad de positie weer van Einstein tegenover deze van Bohr. Volgens Einstein moet het de werkelijkheid zijn, hoe zeer de resultaten van de kwantummechanica dat lijken in de weg te staan. Het is precies die controverse die uiteindelijk zou uitmonden in de Science Wars.
Sommigen zoals de Amerikaan David Bohm met zijn verborgen variabelen, menen zelfs dat de kwantummechanica als theorie onmogelijk het laatste woord kan zijn, of zou ik hier niet beter schrijven: niet *mag* zijn. Want het verzet tegen die gedachte, de Glaubensunwilligkeit, leeft zo sterk dat de gedachte van zo'n mechanica als ultieme basis, onverdraaglijk wordt.
Vandaar dat figuren zoals Bohm een nog te vinden lager niveau poneren, een niveau waarin het realisme zich in al zijn schitterende eenvoud opnieuw zou tonen.
Het doet een beetje denken aan Penrose die bij het zoeken naar een verklaring voor het enigmatische bewustzijn nog te vinden kwantumzwaartekrachtvelden in microtubulen suggereert. Het lijkt Werumeus Buning wel op stap in het Wondere Land van Alice: ik zie wat gij niet ziet.

2. Licht maakt deel uit van het elektromagnetische spectrum. In die zin wordt het net als radiostraling begrepen als een golfverschijnsel met buiken en dalen die elkaar kunnen versterken, respectievelijk opheffen. Het experiment waarbij fotonen door een scherm met twee spleten afgevuurd worden blijft de tekenen van golfpatronen tonen terwijl op

het achterliggende projectiescherm toch stippen verschijnen als bij afzonderlijke deeltjes weliswaar geordend in banden zoals dat bij een golfverschijnsel het geval zou zijn.
Maar wil dan de ware aard van licht opstaan: als golf of als deeltje?
Deze vraag is niet meer dan het topje van de ijsberg. Onder de oppervlakte schuilt het veel omvangrijker vraagstuk: of de "natuur" zich toont zoals zij daar onbetwijfelbaar op voorhand al aanwezig zou zijn of dat zoals ze verschijnt, eerder een product - een construct is dat tot stand komt doorheen de ingreep, de opstelling van het experiment, de handelingen en de waarnemingsprocessen.
Einstein blijkt daarin het standpunt van de realist in te nemen: de werkelijkheid bestaat onafhankelijk van de waarnemer. Bohr verdedigt de stelling dat de natuur die we waarnemen vorm krijgt tijdens het waarnemingsproces. Die spanning leidde tot discussie, briefwisseling, argumentatie en polemiek en bleef onbeslist tot 1964. Toen bedacht en formaliseerde John Bell een experiment dat de belofte in zich droeg uitsluitsel te kunnen brengen, een cruciaal experiment dus.
Het zou te ver leiden het experiment in detail uiteen te zetten. Maar hier is vooral de uitkomst van het experiment dat keer op keer herhaald werd van belang. Dat stelt Bohr in het gelijk: "The potential for reality is summoned into existence by the act of looking at it." Vanuit een potentieel aan mogelijkheden kristalliseert zich iets tot realiteit doorheen de act van de waarneming.
De ingreep als beslissend moment.

3. Bedenking ad hoc.
"The potential for reality" komt overeen met wat ik de chaos zou noemen. Daarbij geldt dat die chaos fluctueert en dat die fluctuaties de voeding vormen voor gebeurtenissen. Chaos mag daarbij niet begrepen worden als de verzameling van alle mogelijke denkbare en niet denkbare ideëele toestanden. Er zijn fysisch zo'n 120 elementen gekend, deze die vrij voorkomen plus deze die in deeltjesversnellers opgewekt worden. Niet meer, ook die verzameling is eindig. In diezelfde zin is "the potential for reality" eindig.
Genoemde "potential" is ook maar wat ze op dat moment in de tijd en op die lokaliteit is. Niet alle deeltjes komen te allen tijde en op alle plaatsen in gelijke verhoudingen voor.

4. De conclusie uit het experiment opgezet door John Bell en uitgevoerd door John Clauser en Alain Aspect, wijst in de richting van Bohr's versie: de wereld is een potentie voor het vormen van realiteit die als fenomeen uitdrukking vindt doorheen de selecterende en ordenende werking van het waarnemend lichaam. Concreet, het kijken brengt de foton als verschijnende vorm tot stand. (men wordt verzocht te lezen wat er staat)
Omgekeerd kan de vraag gesteld worden of fotonen al bestonden voor de act van het kijken? Dat was nu net de vraag waar Bell een antwoord op zocht: is licht een golf- of een deeltjesverschijnsel? Bestaan golven en deeltjes voorafgaand aan het kijken?

We kunnen de vraag extrapoleren naar een ander niveau van organisatie, de schampere vraag van Einstein: bestaat de maan als we de constructieve act van het kijken niet uitvoeren?
En waarom niet nog een stap verder zetten en vragen of de maan – als een vorm die we voor werkelijk bestaand nemen – bestaat tijdens de act van het kijken?
Er doet zich wat de eerste vraag , die van Einstein, aangaat een merkwaardige omkering voor.
Het is in onze menselijke cultuur de standaardinstelling om imaginatie en confrontatie in een en dezelfde beweging zonder enig onderscheid hetzelfde statuut van realiteit toe te kennen. Kijken naar de maan en denken aan die planeet leiden tot één enkele conclusie: de maan bestaat. Inderdaad: het *denken* aan de maan en het *waarnemen* van de maan zijn beide reële activiteiten. Maar daaruit volgt niet dat wat die activiteiten produceren, een gedachte respectievelijk een waarneming, noodzakelijkerwijze eenzelfde kwalitatieve toestand weerspiegelen. Het denken aan voedsel en voedsel voor zich op tafel waarnemen, maakt dat verschil uitermate duidelijk.
Tijdens een heldere hemel en in het nachtelijke donker kan men de maan steeds waarnemen. Zo groeit de overtuiging dat het denken aan de maan en het waarnemen ervan op hetzelfde neerkomt, de maan is er steeds. Hierin krijgt de gedachte hetzelfde statuut als van een waarneming. Die verhouding ligt heel anders bij de gedachte aan Sinterklaas. Hier gaat iedere gedachte niet gepaard met een grote waarschijnlijkheid, laat staan zekerheid om die goedheilige man te kunnen waarnemen.
Ik heb hiermee geen uitspraak gedaan over het al dan niet zou bestaan van de maan. Ik heb enkel gewezen op het verschil tussen een waarneming en een gedachte en dat beide onderling toch nogal wat verschillen.
Tot zover het verschil tussen de inhoud van de gedachte en het product van de waarneming.

De tweede vraag wil weten of de waarneming als we naar de maan kijken overeenstemt met wat de maan daar werkelijk zou zijn. Als we naar de maan kijken zien we dan wel zoiets als "De" maan. Dat we onder de juiste omstandigheden daar iets zien, lijdt geen twijfel. Waar het om gaat is dat de weergave een belichaamd construct is, een product gepasseerd door een lichamelijke filter die selectief en vormend werkt waar aan vervolgens een substantief statuut wordt toegeschreven: de maan bestaat daar onafhankelijk van enige waarnemer onder de vorm zoals wij, mensen, die waarnemen.

5. Natuurlijk bestaat de maan, er zijn ooit mensen op geland!
Men mag wel gek wezen om dat te ontkennen. Maar dat is ook de vraag niet. De vraag is of het kennisbeeld dat we van de maan hebben, overeenstemt met datgene wat de maan daar ook werkelijk is of zou dat beeld niet eerder een uitgeselecteerd en waarnemingsgevormd fenomeen kunnen zijn?

Die vraag is een erfenis van Descartes' correspondentietheorie, een visie die probeerde te antwoorden op een crisis waarin het weten toen verkeerde. Dat was namelijk zijn statuut van direct realisme aan het verliezen waarop men zocht naar manieren om kennis dan toch nog te funderen.
Uiteindelijk is dat vraagstuk nauwelijks nog van tel. Kennis blijkt bij nadere beschouwing geen waarde op zich te zijn maar een instrument dat het gebruik dient.
De hele onderneming om de vraag naar kennis te beantwoorden is in die zin niet meer dan een inspanning om Plato's ideaal te redden en als zodanig vergelijkbaar met een atavisme.

Maar als dat inderdaad zo mocht zijn, wat is dan nog de zin om toch om op deze als probleem geformuleerde voorstelling van zaken, verder te blijven in gaan? De vraag naar de motivatie dus.

Voor wat mezelf betreft zijn twee zaken van belang.
Allereerst wil ik de aandacht vestigen op het spoor dat Auguste Comte uit tekende. In het bijzonder dat zijn laatste 'positieve fase' niet het eindpunt van de culturele ontwikkeling is. Er doet zich immers ook nog het humanisme voor dat vorm kreeg in de schoot van de weerstand die de pas tot ontwikkeling komende burger leverde tegen de gebondenheid en vervreemding van feodaal en heteronoom gestuurde maatschappelijke organisatievormen. Met een toenemende autonome groeit tegelijk het besef van verantwoordelijkheid. Dit beperkt zich niet tot het terrein van de politiek en de economie maar ook tot het areaal van de kennis. De constitutieve bijdrage van de menselijke geest kon niet langer ontkend worden. Ook hier is men verantwoordelijk, minstens kan men er op aan gesproken worden.
Het was precies die nadruk op de verantwoordelijkheid dat me zo in Sartre aansprak. Met de mauvaise foi, het wegkijken van die verantwoordelijkheid, als een massief aanwezige keerzijde.
Dat is mijn eerste motief, het voelen van de noodzaak om de vinger te blijven leggen op de mogelijkheden die met zich in even sterke mate verantwoordelijkheid meebrengen.

De tweede reden om toch door te gaan vindt zijn inspiratie in een zeker verlangen naar vereenvoudiging, het weglaten van kapsones en pretenties. Als alles (toch maar) verhaal is, als alle verklaringen van godsdienstige tot wetenschappelijke aard toch maar versies zijn om de omgeving zo goed en zo kwaad dat gaat te manipuleren, dan kan men beter deze versie kiezen die het minste pretentie heeft en het effect zo maximaal mogelijk realiseert. Het zal duidelijk zijn dat het uitrukken van harten uit nog levende mensen zoals sommige Zuid-Amerikaanse indianen pleegden te doen om de zon haar cyclus te doen voortzetten, weinig rendement oplevert tenzij verdwaling in de misleiding opgetrokken door de mist van illusoire causaliteit. Godsdienst is niet zo'n goed verhaal gebleken. Zelfs niet in die vormen van het verre Oosten die gericht zijn op onthechting en

aanvaarding. In die aanvaarding leven miljoenen in bittere armoede en zonder gezond drinkwater. Men mag het Oosten loven, voor mijn part draait het de lui daar evenzeer een rad voor de ogen als ons heel wat meer assertieve christendom, laat staan de islam.
Dus laten we die gedrevenheid om een Platoniaans kennisideaal te bereiken maar voor wat het is. Richten we de aandacht liever op datgene wat onder onze neus gebeurt.
Dat zijn de twee redenen om die discussie toch nog verder te zetten. Verder heeft dat geen enkele zin.

6. Bell's theorema: Men is meer dan verbaasd over de uitkomst van Bell's voorstelling van zaken omdat men uitgaat van de standaardopvatting waarbij een wereld verondersteld wordt die in een objectieve vorm en onafhankelijk van de waarnemer zou bestaan en die principieel (mettertijd) kenbaar is. Iemand echter die de belichaming van kennis als onoverkomelijke filter beschouwt, schrikt daar niet van op. Het is precies wat verwacht mag worden: de interventie vordert het verschijnsel zoals het zich toont. "From the potential for reality, the particle is summoned into existence by the act of looking at it/measuring it". We zijn deelnemers schrijft Heisenberg, geen observatoren van op de zijkant van het veld.
Hoewel het er eigenlijk niet toe doet – Bell's theorema is een andere weg om tot dezelfde conclusie te komen als de constructivisten – ben ik toch blij daar kennis mee te maken. Ik heb dat veel te laat gelezen. Ik ben er blij mee omdat het opgesteld is in termen waar de zogeheten "realisten" plat voor gaan. The book of nature is immers geschreven in the language of mathematics, in dat geval 'geformaliseerde uitdrukkingen'.

7. De realisten menen dat de werkelijkheid daar in een vorm onafhankelijk van de waarnemende mens bestaat. Ze menen ook dat kennis iets is dat geleidelijk aan opschuift zodanig dat het volume steeds meer omvat en de accuraatheid ervan ook steeds toeneemt.
De constructivisten menen dat "de werkelijkheid die we waarnemen", het fenomeen dus, een construct is dat vorm krijgt in de ontmoeting van de onbestemde potentie of de chaos vol potentie en de belichaamde mogelijkheden van de waarnemende en handelende instantie. Dat ontkent helemaal niet dat daar iets zou zijn, integendeel het vormt de voorwaarde voor ons bestaan zelf.
Zij, de realisten, denken dat ze met de werkelijkheid zoals die daar echt is te doen hebben – weliswaar met gebrekkige instrumenten.
Wij, de constructivisten denken dat we te doen hebben met lichaamsbepaalde handvaten/aangrijpingspunten in een verzameling van potentie. Allicht moeten we die verzameling ook niet voorstellen als het geheel van alle mogelijke toestanden (in ideële zin dwz. op dezelfde manier als de oneindigheid van de oneindigheid een theoretisch beeld over onbeperktheid is). Dus allicht zal er hier ook sprake zijn van een selectie aan

mogelijke toestanden en opportuniteiten. Maar waar het om gaat is dat die an sich onbekend zal blijven.

8. Uit activiteiten zoals de studie van fotonen, het opstellen van een mechanica van golfverschijnselen en daarnaast een mechanica die van toepassing is op deeltjes en meer van dat fraais groeide geleidelijk een methode die aangeduid werd als de kwantummechanica. Onomstotelijk bleek dat dit werkte. Alleen leidde het tot grote moeilijkheden op het vlak van de interpretatie. Men begreep maar niet hoe men dat kon begrijpen. Zodanig zelfs dat dit laatste het statuut kreeg van een mantra: wie zei iets te begrijpen ervan te begrijpen had er helemaal niets van begrepen.

9. Meestal wordt het niveau van het kleine duidelijk onderscheiden van het niveau van het grote. Op het eerste gelden zouden dan de regels van de kwantummechanica spelen en op het niveau van het grote, deze van de mechanica gebaseerd op de inzichten van Newton.
Maar moet er hier noodzakelijkerwijze gesproken worden over een radicaal onderscheid? Is het absoluut onmogelijk om te gewagen van een graduele overgang zodanig dat de of-of vervangen zou kunnen worden door een en-en?
Maar laten we om te beginnen nog even op de gesuggereerde dubbelheid verder gaan.
Men biedt de indruk dat er zich twee - als fundamenteel ervaren - verschillen voor doen.
Ten eerste lijkt op niveau van het uiterst kleine, precisie niet mogelijk. Het resultaat of de voorspelling draagt het karakter van een mate van waarschijnlijkheid. Terwijl men op het macroniveau met grote precisie iets kan identificeren en de plaats ervan bepalen. Maar mij lijkt het dat het een het ander toch niet uitsluit. Immers het gebrek aan precisie van het kleine blijft zich als constitutief onderdeel van het grote ook verder voordoen op het niveau van dat grote, alleen is dat gebrek daar zodanig dat het geen waarneembare invloed uitoefent op het grote. Als we het traject van een geworpen bal met een precisie van millimeters, zelfs van micrometers, kunnen voorspellen, wat zou een grilligheid van het traject in grootten die gerelateerd zijn tot de Plancklengte er toe doen? Anders gezegd: de uitdrukking in waarschijnlijkheden of de afwijkende grilligheid blijft zich het traject voordoen, alleen valt het buiten de waarnemingshorizon van het macroniveau en doet het er voor een handelen binnen dat niveau er ook verder niet toe. Kortom, het een sluit het ander niet uit.
Maar zelfs dat idee laat zich inhalen. Immers, volgens de literatuur functioneert de kwantummechanica in de praktijk bijvoorbeeld in de aansturing van halfgeleiders. Dat mag zich dan wel voltrekken op het niveau van het zeer kleine, die werking vertaalt zich uiteindelijk naar een bruikbaar effect op het macroniveau – wat zouden we anders aan halfgeleiders hebben?
De tweede moeilijkheid is dat gebeurtenissen op het macroniveau het statuut genieten van een vanzelfsprekende realiteit. Dat wordt niet in vraag gesteld. Misschien zijn we

nog niet uiterst nauwkeurig in onze meting en voorstelling, denkt men dan, maar de belofte dat die met verbetering van de hulpmiddelen zal toenemen is nooit ver weg. Laplace lijkt hier wel als spook rond te dwalen: als we maar genoeg variabelen kennen dan zullen we alles kunnen voorspellen. De kwaliteit van de kennis is dus onbetwijfelbaar – het neigt naar correspondering met de manier waarop de wereld werkelijk is. Tot zover de standaardovertuiging. En dan krijgt men plots te maken met berekeningen op het niveau van het zeer kleine die aan die opvatting weerstaan, waar die opvatting niet van toepassing op blijkt te zijn.

Ongeloof alom. Er worden nog te vinden theorieën in het vooruitzicht gesteld die wel weer aansluiting zullen vinden met de werkelijkheid die plots zoek lijkt.

De gedachte dat de standaardopvatting wel eens niet zou kunnen kloppen lijkt niet op te komen.

Maar als we nu eens de volgorde omkeren, in die zin dat niet de werkelijkheid die we van het macroniveau kennen de standaard zou zijn, maar dat integendeel het ontbreken van zo'n tastbare werkelijkheid die zich toont onder de vorm van waarschijnlijkheden de standaard of de nulhypothese zou worden? Dus niet een werkelijkheid zoals we die tot nu toe stilzwijgend, nooit in vraag gesteld en als absoluut aannamen, maar een vaagheid die zich niet langer op die manier laat grijpen maar zich uitdrukt in waarschijnlijkheden.

Heisenberg schrijft in "Het perspectief van de fysica":

" Dit heeft uiteindelijk tot gevolg dat de natuurwetten zoals zij in de kwantummechanica wiskundig geformuleerd worden, geen betrekking meer hebben op de deeltjes zelf, maar op onze kennis van die elementaire deeltjes. De vraag of het deeltje 'zelf in ruimte en tijd bestaat, kan in deze vorm dus niet meer gesteld worden…"

De natuurwetten hebben geen betrekking op de deeltjes zelf – op het ontische wat we als vanzelfsprekend de werkelijkheid zouden noemen, maar op onze kennis…. *Kennis* dat wil zeggen de modellen die we ontwerpen om greep te krijgen op datgene wat ons omringt.

In het verlengde daarvan haalt Lijnse in "Kwantummechanica" aan dat we kunnen beschrijven, datgene waartoe het experiment wordt opgezet of ingericht (1981:76 en daarrond). En nog eens terug naar Heisenberg die op zijn beurt verwijst naar Bohr: mensen zijn geen toeschouwers maar spelers op het toneel van het leven.

Mensen observeren geen objectieve van hen onafhankelijk staande realiteit, het zijn constitutieve agenten in wat zich als de wereld als verschijnsel aan de mens voordoet.

Als we deze benadering nu eens als perspectief verkozen om ook mee naar de macrowereld te kijken…

Het is een benadering waar (radicale) constructivisten al sedert jaar en dag voor kiezen. Vandaar ook dat die interpretatie op het toneel van het heel kleine weliswaar nog steeds een verwondering wekt, maar ook niet helemaal bevreemdt.

Men hoeft daarbij helemaal niet zo smalend te doen over de gedachte dat de maan verdwenen zal zijn als we niet langer kijken. Ook constructivisten zijn er van overtuigd dat die er wel degelijk blijft onder alle omstandigheden. Maar constructivisten zijn in

staat om de consequenties tussen een waarneming en een gedachte voor ernstig te nemen. Voor constructivisten maakt het verschil uit of een lamsbout voorkomt in het denken of voor hen op de eetdis. Realisten maken dat verschil ook, alleen blijken ze dat op te geven als het gaat over het bestaan van de maan.

10. Nogmaals de maan.

Geen van de partijen lijkt in de gaten te hebben dat ze het over verschillende zaken hebben ondanks het gebruik van de zelfde naam 'maan' als aanduiding.

Naar de maan kijken als fysiologische daad leidt tot een waarnemingservaring. Over de maan denken terwijl men er niet naar kijkt is – evident – een gedachte. Het feit dat beide kunnen samengaan, iets over de maan denken ondertussen er naar kijkend, laat niet weg dat het om twee geheel verschillende acten gaat. Zou de hele polemiek dan op niet meer gebaseerd kunnen zijn dan op een platvloerse category mistake?

11. Het probleem met de kwantummechanica is dat het werkt. Maar dat men de uitkomsten ervan met het gezonde verstand – zeg maar direct realisme – geen begrijpelijke plaats kan geven.

Mocht de kwantummechanica niet werken, dan zou er helemaal geen probleem zijn. Het zou namelijk al lang geleden afgevoerd zijn als een product van wild speculatief denken.

2. Een oefening in constructivisme en fenomenalisme

Hoever gaat het constructivisme wel vroeg ik me af en dacht aan het volgende.
Veronderstel een aardverschuiving die twee stukken land, tot dan toe één, van elkaar scheidt. We beschouwen in dit voorbeeld "aardverschuiving" als een neutrale term hoewel het dat niet is – geen enkele term is neutraal, dat wil zeggen betekenislading. "Kloof" is de term die men kan geven aan het effect van de resulterende toestand. Dat is een betekenisvol concept dat op het genoemde effect van de aardverschuivende gebeurtenis gekleefd wordt. Men moet echter bedenken dat dit niet zomaar een transparant etiket is, maar beladen is met betekenisvolle inhouden. Een kloof ontbeert de stabiliteit van vast grond, men kan er in vallen, het is dreigend want het kan metaforische begrepen opslokken.
Daarmee wil ik benadrukken dat termen geen kenmerken weergeven die inherent zouden zijn aan de raw input die weliswaar de aanleiding levert, maar dat termen de vorm hebben van betekenisvolle schetsen die op de genoemde raw input geprojecteerd worden. Zo er al iets als "raw input" bestaat. Wordt niet iedere input van meet af ingekleed met betekenis? Wordt een fluctuatie in de chaos niet slechts pas input doordat er betekenis over zo'n configuratie bestaat? Maar dit terzijde.
Dat reduceert de betekenis die op de raw data geprojecteerd wordt niet tot pure willekeur of het product van wilde fantasie. Er doet zich iets in de waarneming voor, een verschil – het zijn pas verschillen die opgemerkt worden, een verschil dat a-talige – het niveau van de dierlijke cognitie, bekleed wordt met een inkleuring gebaseerd op eerdere ervaring. Op het niveau van de talige mens wordt met concepten die socio-cultureel bepaald zijn er nog een laag aan toegevoegd.
Op dezelfde manier nemen we daar geen koe waar als iets dat van nature uit een koe zou zijn, maar er doet zich een verschil in de waarneming voor waaraan we betekenisvolle inhouden en een duidend etiket aan toe te voegen. "Koe" is bijgevolg een conceptualisering van een verschil in de waarneming. We hebben in die zin geen contact met schijnbaar objectieve elementen daarbuiten die op een geheel losstaande manier hun kenmerken bij voorbaat al aanbieden. Ieder contact van gelijk welke aard vindt plaats op het aanraakpunt. *Het organisme is in die zin te beschouwen als een omsluitend dynamisch gevoelig, uitreikend en ontvankelijk membraam en de Umwelt vormt zich op dat membraan in eerste instantie als een van elkaar verschilmakende impressies waar aan betekenis wordt toegevoegd. [Voeg daar nog de primaire motieven aan toe en er ontstaat een goed beeld van de wijze waarop het organisme leven zelf in al zijn dimensies beleeft.]*

Neem de hand van een mens die de huid van een koe aanraakt. De betekenisinvulling is de sensormotorisch gebaseerde sensatie van het moment aangevuld met flarden eerdere ervaringen en voor wat de mens betreft het hele arsenaal aan talige concepten die relevant zijn in relatie tot deze ervaring.

Het bepalende en constructieve aspect toont zich evengoed in formuleringen die zich als een dualiteit presenteren zoals "organisme" en "omgeving" in het onschuldig aandoende zinnetje "het organisme bevindt zich in de omgeving". Schijn bedriegt. Want er voltrekt zich in dit voorbeeld al een dubbele beweging. Ten eerste worden beide termen op dezelfde manier als het voorbeeld van de "koe" als een organiserend element in de wereld gebracht of liever op de chaos-wereld geprojecteerd. Ten tweede wordt een scene die in eerste instantie een eenheid was – het pastorale beeld van koe deel uitmakend van een landschap, door beide termen naast (koe *en* landschap) en tegenover elkaar te plaatsen (koe *tegen* landschap als achtergrond), de eenheid opgedeeld in een bepaalde relatie. Soortgelijke ordeningen doen zich ook voor bij de koppels object-omgeving, mens-dier, huis-straat, aarde-lucht.
Dergelijke talige ingrepen - er wordt in gegrepen, het gebruik van de middelen organiseert de scene, de woorden snijden de Umwelt niet op eender welke maar op een welbepaalde maat, ook wel genoemd "carving up the World". Het is een specifiek menselijke manier om de wereld te begrijpen – dat wil letterlijk zeggen greep op de wereld te krijgen.
Hebben dieren op dezelfde manier greep op de wereld? Allicht niet, zij maken op een direct geëngageerde of betrokken manier deel uit van de fluctuatie, hun gedrag een functie van de zelforganiserende energie in relatie tot de omgevende condities (omgeving hier enkel als topologische verwijzing en niet als een objectiviteit die daar los en tegenover het dier bestaat). Dat geldt ook voor de mens maar in zijn organiserende blik transformeert hij de input tot een verzameling van manipuleerbare entiteiten.

Tot zover een schets met betrekking tot de effecten van de talige praktijk. Maar het perspectief kan verlegd worden, gericht op de belichaming als constitutieve factor bij het tot stand brengen van de wereld zoals die aan het organisme verschijnt.

De beleving van de Umwelt tot stand gebracht - fenomenalisme

Hier zal de volgende omschrijving van een organisme, gekenmerkt door een samenhangende structuur binnen een context of veld, volstaan. De samenhang is specifiek en onderscheidt zich van andere samenhangende structuren. Het organisme vertoont de neiging tot groeien, kan zich aanpassen aan veranderingen in het veld, streeft naar instandhouding, minstens evenwicht en maximaal replicatie.
Vanuit het feit een geïntegreerde zich zelf organiserende samenhang te vormen, differentieert het zich van al wat daar niet toe te rekenen valt. Dat wordt aangeduid als

omgeving. Het organisme heeft zich op een of andere manier begrensd, eencelligen bijvoorbeeld door een vlies, schaaldieren en insecten met een extern skelet, reptielen met schubben, zoogdieren door een huid. Dat vormt niet alleen een bescherming voor alles wat aan de binnenzijde ligt, het is ook het contactmiddel met wat zich daarbuiten voordoet. Sommige dieren die in grotten in volkomen duisternis leven ontwikkelden een gevoeligheid voor zich vrij verplaatsende moleculen die we vanuit een hedendaagse menselijke terminologie als geur benoemen. Bij andere ontwikkelden groepen cellen een gevoeligheid voor bepaalde trillingsritmes in het elektromagnetische spectrum. Dit duiden we aan als een gevoeligheid voor licht en schakeringen in de lichtintensiteit.
Dat wil dus zeggen dat het licht dat zich in de waarneming toont een product is van die gevoeligheid en dus 'an sich' eigenlijk niet voorkomt. In die zin komt ook een kwaliteit als duisternis niet voor, maar wijst dat enkel op het niet voorkomen van die bepaalde trillingen. Maar het "niet voorkomen als de negatie van iets dat voorkomt is het niets meer dan een logische categorie. Sommige lichtintensiteiten verschillen sterk. Zo ontstaan randen en contouren waardoor zich oppervlakken en vormen aftekenen. Bij deze cellen hebben zich bij sommige dieren twee verschillende types van konen ontwikkeld die hen toelaten twee aparte frequenties te onderscheiden. In dit diachromatisch geval doet licht zich voor als gelig groen en blauwachtig paars. Andere organismen ontwikkelden andere types die toelieten frequenties te vatten die we als blauw en geel benoemen. Later in de evolutie tussen 20 en 30 miljoen jaar, ontwikkelde de voorloper van de mens nog een bijkomend type die weer een andere frequentie kon vatten, rood. Weer andere organismen kunnen ook nog ultraviolet als vierde frequentie onderscheiden.
Wij noemen dit het visuele spectrum. Niet dat daar an sich zoiets zou bestaan dat bij voorbaat al bestemd was om gezien te worden, maar deze cellen ontwikkelden een bepaalde gevoeligheid die we het visuele noemen. Vanuit de kolkende chaos iets organiseren, tot stand brengen tot wat we vandaag het zichtbare noemen.
Denk aan het voelen van de zachtheid van een wollen doek. Zachtheid is geen kenmerk inherent aan wol. In de aanraking komt de zachtheid als een verschijnsel tot stand. Mocht er geen aanraking zijn, dan zou zachtheid ook niet voorkomen.
Daarmee zijn we beland bij de tactiele gevoeligheid voor texturen. Veronderstel dat de vingertoppen bekleed zouden zijn met schubben dan zal dat een specifieke ervaring opwekken die a) verschilt het ontbreken van tastende vingertoppen want niet alle organismen hebben vingers, en die b) verschilt met vingertoppen die bekleed zijn met huid zoals wij die hebben. Welke gevoelswereld zouden vissen hebben die met schubben bedekt zijn?
In dezelfde lijn doet zich iets voor met wat we geuren noemen. De geursensatie ontstaat in het contact van het neusslijmvlies met bepaalde moleculen. Geurgevoeligheid speelt op zijn beurt een rol bij de smaakvorming. Eten met de neus dichtgeknepen resulteert in een ander smaakbeeld.

Ook de vorm van het organisme doet er toe. Wat wij handen noemen maakt daar deel van uit. Ze hebben een welbepaalde vorm die toelaat sommige zaken te vatten en andere dan weer niet.
De bedoeling van deze manier om te beschrijven is duidelijk te maken dat het beeld van de wereld, van de Umwelt als datgene dat de genoemde gevoeligheden kunnen vatten of reveleren, een fenomenaal product is dat oprijst uit het contact en uit de specifieke karakteristieken van dat wat contact neemt. Het is een construct. De wereld niet als objectief *daar* gegeven - want dat is een voortbrengsel van imaginatieve arbeid, de wereld wordt gegenereerd vanuit dat conglomeraat aan gevoeligheden.
Wat daar is, de chaos biedt zich niet aan als een wereld die gezien *moet* worden. Dat daar iets is, is een deductie van onbetwijfelbare aard. Mocht daar niet "iets" zijn, dan zouden zich geen verschijnselen kunnen voordoen, al evenmin gevoeligheden. Maar de verschijnselen zoals die zich aan het organisme voordoen, rijzen op voortgebracht door de gevoeligheden eigen aan het organisme. Andere organismen, verschillende fenomenale werelden.
Daarnet werd "dat daar onbetwijfelbaar iets is…" aangehaald wat een ontologische dimensie suggereert. Een wereld die daar bestaat ongeacht of er al dan niet waarnemende organismen zijn. Ook hier opent het woordenspel een valkuil. Want het ontologische – dat wat is - wordt als tegenhanger van het fenomenale geplaatst. Terwijl er zich in de eerste plaats het fenomenale voordoet. Het ontologische is daar een onderverdeling van, een bijzondere categorie als gevolg van abstractie, veralgemening en uiteindelijk conceptualisering tot iets wat daar als een hoedanigheid op zich zou bestaan.
Het belang van een benadering zoals deze is dat het begrip van het biologisch en psychologisch functioneren van een organisme makkelijker maakt. Het voorziet in de basis van waarop en waaruit het typisch menselijk functioneren plaats kan vinden. Het is immers vanuit de wereld als verschijnsel dat het handelen zich vooreerst manifesteert. Dat geldt evenzeer in het geval die verschijnselen omgezet worden in mathematische formuleringen.
En, het doet niets af van de werkzaamheid van het mainstream denken waarbij de mens zich tegenover een geobjectiveerde wereld vindt die hij kan manipuleren en exploiteren. De fenomenale beschrijving zoals geboden, zou een voortschrijdend succesvol ingrijpen niet mogelijk maken.
Het begrijpen hoe iets in zijn werk gaat enerzijds en het verschaffen van modellen – ongeacht de wijze waarop die zijn ontstaan, om de wereld als een verzameling manipuleerbare objecten op een voorspelbare manier te beheersen anderzijds, zijn twee verschillende zaken.
De toevoeging "ongeacht hoe die zijn ontstaan", respecteert de "natuurlijke" ontwikkeling waarbij verklaringen zoals God en mythische krachten ook hun plaats hadden. Maar intussen zijn we toch zo ver - mag ik hopen, dat we de volle consequentie tot ons nemen van het feit geen goddelijke maar belichaamde wezens te zijn; dat we inzien en erkennen dat de wetenschappelijke methode drijft op het succes van het beoogd

handelen en de herhaalbaarheid ervan. Dat met andere woorden, de wetenschappelijke inzichten geen beeld bieden van de wereld zoals die daar werkelijk zou bestaan, maar van een succesvol handelen.

De hoop ooit een klare objectieve kijk te hebben op de ware werkelijkheid is een mythe die door Plato met zijn voorstelling van een hemelse sfeer waar de ideeën vertoeven, in de wereld is gebracht. Het heeft de verdienste op een ongelooflijk krachtige manier het zoeken te hebben gestuwd. Inzien dat de waarheid en werkelijkheid als einddoel een mythe is, doet van de behaalde en nog te verwachten resultaten niets af. Het idee om ooit de waarheid te zien kan ingeruild worden voor het streven naar beheersing, hopelijk als een spreekwoordelijke goede huisvader, maar dat laatste is heel ander een verhaal.

3. Hoe radicaal kan het constructivisme zijn

Het werd duidelijk dat mijn opvattingen over de omvang en de indringendheid van het constructivisme niet ver genoeg gingen.
Op een of andere curieuze manier bracht ik in mijn uitleg nog altijd een onderscheid aan tussen de perceptief cognitieve vormverlening enerzijds en invloed van de belichaming op het beeld van de wereld anderzijds. En niet alleen dat, ik herhaalde keer op keer dat wat het lichaam aangaat de vormgeving bepalend was, zoals deze van de handen die slechts kunnen vatten wat de handen qua vorm in staat zijn te vatten. Maar ik belichte bij nader inzien nog steeds onvoldoende de indringende filterende constructiviteit van het organisme als lichaam.
Maar ook dat is niet helemaal terecht want soms verwees ik wel degelijk naar de beperkte reikwijdte van het visueel vermogen dat slechts een klein strookje van het elektromagnetische spectrum kon bestrijken. Maar dat droeg dan dikwijls het karakter van een conclusie: de constructie van het oog kan x vatten, ergo niets wat daarbuiten ligt. Wie nu al kritisch wil opmerken dat hulpmiddelen dat bereik uitbreiden, uiteraard maar steeds binnen de logica bepaald door de lichamelijkheid – zie verder.
Tot ik gisteren op de trein zat te dagdromen, het inzicht met volle kracht tot me doordrong dat het lichaam daadwerkelijk functioneerde als selectief constructieve filter in relatie tot de chaos. Een steen is slechts een steen omdat het organisme als een mal precies die configuratie in en van de chaos tot zoiets als steen, mogelijk maakt. Het lichaam is een levende filter die uit de chaos elementen vat – en andere weer niet, en dat wat het vat samenvoegt of construeert tot een bepaalde configuratie. Dat filteren en construeren is primordiaal van biologische aard en secundair van culturele. Dit moet er even bij voor geval een opmerking over dat onderscheid gemaakt zou worden. Want dat onderscheid doet zich wel degelijk voor. Als lid van de soort beschikken we in principe allemaal over een zelfde type lichaam dat voor allen op een gelijke manier als filter werkt. Maar op een ander niveau zijn we ook lid van cultuurgroepen die onderling sterk kunnen verschillen en van daaruit op een andere manier naar de wereld kijken. Een Bosjesman zal elementen in de savanne opmerken waar westerse mensen absoluut geen oog voor hebben.
Hier wil ik het slechts over dat eerste niveau hebben. Dat waar elementen in de chaos pas als een steen gevat worden omdat het lichaam in staat is om “dat” uit de chaos te configureren. Niet dat daar in de chaos bij voorbaat zoiets als stenen aanwezig zouden zijn of materiaal dat zich noodzakelijkerwijze tot steen opdringt, maar dat het lichaam

precies uit aspecten van de chaos een contour en substantie tot steen definieert. Het is dus een actief opbouwend proces, dat niet uit de lucht komt vallen maar gebruik maakt van wat er chaotisch aanwezig is.
Wat wordt daarmee bedoeld?
Gegeven is de chaos. In de Griekse mythologie verwijst dat naar de oorspronkelijke leegte terwijl ik het hier eerder wil beschouwen als de volheid van al wat is, onkenbaar, onbestemd en onbenoembaar. Daarin is ook niets dat de bedoeling heeft iets te worden, alles is, onder welke vorm – geen mens die het weet. Want bij nadere beschouwing: de chaos kunnen we alleen maar denken. Verwijs in dat verband naar Kant's *noumenon* – dat wat slechts gedacht wordt.
Dat is het kader, de omgeving voor al wat bestaat, waar al wat bestaat deel van uitmaakt. Ik ga hier niet nog maar eens de discussie voeren dat het naïef realisme geen stand kan houden omdat dit een punt van Archimedes of een Godperspectief vooronderstelt en waar dat vandaan zou moeten komen is nog meer vermetel dan het poneren van de chaos. Dus gegeven, de chaos als het oerbed.
Daarin moet men zich het organisme voorstellen als een metaforische spons met veel openingen. Hoewel die spons deel uitmaakt van de chaos, is die door- en indringbaar voor aspecten of deeltjes van de rest van de chaos. Men zou die indringbaarheid ook gevoeligheid kunnen noemen, dat wil zeggen dat het organisme een gevoeligheid aan de dag legt voor sommige aspecten van de chaos die het organisme omringen. Die indringbaarheid of gevoeligheid legt – minstens - een viervoudig criterium op, het onderscheidt, maakt onderscheid. Het scheidt datgene wat aansluit bij de gevoeligheid van datgene wat er totaal niet op inhaakt.
Ik wil er aan herinneren dat dit niet als een letterlijk te nemen beschrijving bedoeld is, maar dat ik met behulp van metaforen en analogieën probeer duidelijkheid te brengen.
Als eerste criterium zouden we de vorm kunnen nemen. Slechts die vormen die gevat kunnen worden door de gaten in de spons kunnen binnendringen. Daarnaast is er nog de schaalgrootte. Sommige aspecten zijn zo groot of andersom zo klein dat ze door de gevoeligheid niet eens opgemerkt worden. Die bestaan in de beleving dan niet. Maar ook de lokalisatie speelt een onderscheidende rol. In de belevingswereld van de walvissen bestaan geen mieren. Ten vierde speelt ook de kwaliteit mee. Dat vind ik zelf het moeilijkste om voor te stellen. Sommige aspecten zullen van die aard zijn dat ze de gevoeligheid, de waarneming niet raken. Maar al snel volgt de kritiek dat het bestaan ervan daarom niet uitgesloten is. Daar gaat het hier niet om want dat is alweer de discussie van het naïef realisme. Waar het om gaat is de fenomenale dimensie, de wereld zoals die zich aan ons toont of omgekeerd zoals wij in staat zijn die te percipiëren, meer nog de reikwijdte waartoe we in staat zijn om *voor waar te nemen*. Dus het gaat niet over de wereld die we kunnen denken, maar over deze die we lichamelijk en zintuiglijk voor waar kunnen nemen.
Dit is de allereerste basis, al het overige komt zoals gezegd tot stand door het denken en afleiden, door arbeid van imaginatieve aard.

Het elektromagnetisme bijvoorbeeld gaat ons als onbestaande voorbij tenzij we getroffen worden door een spanningsoverslag zoals bij bliksem. Maar in dat geval zullen we niet eens spreken over elektromagnetisme, aangenomen dat we dan nog kunnen spreken.
Dus er zijn stoffen die voor ons onbestaande zijn omdat we er vanuit onze constitutie geen perceptuele gevoeligheid voor hebben. Dat wil niet zeggen dat er geen effecten mogelijk zijn. Radioactieve straling zullen we niet waarneming maar na verloop van tijd wel de effecten ervan ondervinden.
Die gevoeligheid is niet te begrijpen als passief puur in de zin van een indruk zoals een schelp die men in nat zand drukt en die men vervolgens als een voldongen feit kan waarnemen. Die gevoeligheid is actief-constructief: ze genereert een indruk, het nat zand getuigt van de potentie om de vorm van de schelp weer te geven. Ze is generatief, ze geeft iets terug. Als men dezelfde schelp op een leisteen drukt, levert dat geen beeld op. In diezelfde zin genereert het organisme op grond van zijn gevoeligheden een beeld van wat zich op dat moment aan het organisme voordoet. Zo neemt de wereld voor dat organisme vorm aan.
Gevoeligheid en constructivisme wijzen eigenlijk op hetzelfde maar dan bekeken vanuit een ander perspectief. Gevoeligheid wijst naar de mate van ontvankelijkheid terwijl constructivisme wijst de genereerde indruk, naar het beeld.
Het is dat besef dat me trof. Het inzicht dat we als organismen de omstandigheden op een actieve manier filteren tot een wereldbeeld op grond van de constitutie die we zijn/waarover we beschikken. We zijn als sponzen en in de mate dat de spons in staat om wat het omgeeft, te detecteren komt daarmee tegelijk een wereldbeeld tot stand.

Een kritische lezer kan opwerpen dat er hoe dan ook zoiets als magnetisme, elektromagnetisme in het bijzonder bestaat en het lichaam kan dat niet vatten maar toch er van weten ….
Inderdaad antwoord ik daarop maar het magnetisme in de eerste plaats, het elektromagnetisme in de tweede werd bij toeval en in beginsel op heel eenvoudige wijze ontdekt. Neem radiogolven. Oersted stelde vast dat een elektrische stroom door zich door een draad bewoog langs een magneetnaald, die deed uitslaan en Faraday het omgekeerde, dat wil zeggen dat de bewegingen van een magneet elektriciteit opwekken. Deze heren ontwaakten niet op een morgen met het koele voornemen om dat nu eens te gaan ontdekken. Al spelend, al prutsend zijn ze daarop uitgekomen wat hen verleidde om dat uitproberen verder te zetten. Hertz die dat spel wat verder doordreef zag tot zijn verbazing dat elektrische vonken die hij trok zich ook voordeden op nabijgelegen bouwsels met dezelfde vorm. Ook dat stimuleerde het verder uitproberen en de resultaten vormden de basis voor de draadloze transmissie in zijn meest gesofistikeerde vorm die we nu kennen en waarin we die eerste experimenten niet meer zouden herkennen.
Wat heeft zich bij nader toezien voorgedaan? De mens als een belichaamde beperkende filter heeft bij toeval een verschijnsel ontdekt dat buiten de mogelijkheden van het

lichaam viel. Hij heeft zonder die intentie materiaal gebruikt (vorm en materie) die de mogelijkheden van de vorm en de materie van hem zelf als organisme iets verschoven. Heeft hij daarmee iets ontdekt dat als zodanig ergens bestaat? Neen. Er is aan het lichaam een mogelijkheid toegevoegd maar dezelfde logica of systematiek blijft behouden namelijk uit en van elementen of aspecten die tot de chaos behoren, configuraties samenstellen waarmee we iets kunnen doen.
Het blijkt in de eerste plaats al moeilijk te zijn om het ingrijpende en alomvattende karakter van constructiviteit op zich, te vatten. De gedachte dat we eerder passieve ontvangers zijn van datgene dat daar in de natuur al aanwezig is, is er stevig in gehamerd. Als we daarbij de schaalvergroting in rekening nemen en dit zowel in omvang (large hadron collider als een instrument met een omtrek van 27km), of afstand (de Hubble-telescoop op 569km hoogte) of mate van sofistikatie (geïntegreerde schakelingen met miljoenen transistors per mm²), dan dreigt aanvaardbaarheid van de basisconstructiviteit als kenmerk helemaal buiten bereik van het begrijpelijk maken te vallen.

Wie opmerkt dat de wereld toch niet te herleiden is tot het product van het denken, raad ik aan de voorgaande tekst nog eens te lezen, daar heb ik immers niet over.
Wie opmerkt dat de wereld die we voor werkelijkheid nemen niet zomaar een product van constructiviteit kan zijn, wil ik er op wijzen dat er miljarden mensen zijn die voor werkelijk aannemen dat de figuur van Jezus Christus de zoon van God is. En hoewel dit wel terug te voeren is tot een gedachte, is het voor heel wat van die mensen zo werkelijk als de aanname dat er bomen bestaan.
Maar deze twistpunten doen er hier eigenlijk niet toe. De bedoeling was uitdrukking te geven aan het besef van de alomvattende indringendheid van de constructiviteit me nooit eerder zo sterk heeft getroffen.

4. De menselijke conditie, fenomenaal

Stel je voor dat je ontwaakt, alle zintuigen gaan open, worden ontvankelijk en waakzaam voor een wereld die zich toont, een wereld die aan ons verschijnt.
Drie vragen:
1. Met welk type van beelden wordt dat wereldtafereel ingevuld? Niet naar inhoud zoals de gebeurtenissen op het feestje gisteravond, maar naar type, het karakter of de oorsprong van de beelden?
2. Naast het wat is er ook een hoe. Welke houding, welk perspectief nemen we aan bij het aanschouwen van de wereld aan?
3. De voorgaande vragen worden gesteld vanuit de positie van de wakker wordende zelf. Maar neem even aan dat een onafhankelijke observator de wijze van waarnemen van de wakker wordende van buitenaf kan gadeslaan – welke bijzonderheden zouden hem opvallen?

De omgeving is niet iets dat *daar* is, als een object vreemd aan de mens. Het is steeds een ervaring. Het is de allereerste wereld zoals die zich in tijd en ruimte aandient, zoals die voor ons in allereerste instantie verschijnt. Daarin zijn we gelijk aan de andere dieren.

De mens echter, heeft een wereld op een wel heel bijzondere manier. Die komt niet alleen tot stand vanuit de toevoer verwerkt doorheen de anatomische vormende mogelijkheden samengevoegd met opgeslagen resultaten uit eerdere ervaringen zoals dat bij de andere, minstens naast verwante soorten het geval is. Bij de mens wordt dat wat we inderdaad gemeenschappelijk hebben met andere soorten, aangevuld met een apart type van verwerking. Deze transformeert en breidt de genoemde animale modus uit tot een geheel aparte verschijning van de wereld.

Deze vorm onderscheidt zich op verschillende manieren van de ervaring die dieren beleven. De menselijk fenomenale scene is aangevuld en bedekt met taferelen die expliciet verwijzen naar vroegere ervaringen, herinneringstaferelen, of met scènes over gewenste of te verwachten toestanden. Die zouden daarom verplaatsingen in tijd en ruimte genoemd kunnen worden. Dieren zijn strikt gebonden aan het lokale en aan het actuele. (Dit is niet helemaal juist. Ook dieren kennen verplaatsingen in tijd en ruimte. De mens is echter in staat die zelf te initiëren terwijl het dier er steeds door gevat wordt. Omdat deze uitwerking te ver zou afleiden, heb ik dit element hier echter weggelaten.)
Verplaatsingen in tijd en ruimte als taferelen die verwijzen naar situaties buiten dat actuele en lokale, zijn mogelijk geworden door het manipuleren van plaatsvervangende

prikkels. Het woord “Parijs” is als tot trilling gebrachte lucht een fysische entiteit die we uitspreken. En door deze manipulatie onder de vorm van het uitspreken worden herinnering- en herlevingbeelden opgewekt. Dit zelfde type van manipulatie, het uitspreken en het combineren van woorden maakt het mogelijk om onbestaande zaken in de verbeelding te laten verschijnen. Zo is wordt een mythische eenhoorn gevormd door elementen van het paard en de narwal. Of compleet formeel: letters in een zogeheten logische configuratie samen brengen om er verder bewerkingen op uit te voeren.
Wat is hier nu van belang? Dat de mens door het manipuleren van secundaire stimuli van fysische aard, in de beleving allerlei taferelen kan projecteren, zodanig dat de wereld zoals die aan ons verschijnt de gedaante aanneemt van een kleurrijk caleidoscopisch nooit eindigend panorama. Twee elementen dus: de activiteit die de mens onophoudelijk uitvoert met als resultaat een ontiegelijk rijk tafereel. De mens lijkt wel als een jongleur die door ononderbroken met combinaties van woorden te smijten, een belevingswereld vorm geeft.
Merk op, dat die fenomenale beelden niet het karakter dragen van volledige en gedetailleerde foto’s, maar eerder vluchtige doorgaans nogal vage synesthetische impressies waarbij het visuele dominant lijkt, maar het horen van geluiden en het gewaarworden van geuren evengoed voorkomt.
De mens is de regisseur van zijn fenomenale wereld.

Een tweede kenmerk waarin de mens zich op dat vlak onderscheidt van de dieren, heeft te maken met de structuur van het perspectief dat hij aanneemt bij het ervaren van dat fenomenale. Het dier ervaart geen scheiding met wereld. De ervaring vormt één fluctuerend geheel en gebeurtenissen binnen dat veld leiden tot gedrag.
De mens daarentegen kent een scheiding: hier de mens, daar de wereld – tegenover hem. Dat impliceert afstandelijkheid in de ervaring. Maar er is niet alleen afstand. Er doet zich ook een bepaalde kijkhoek voor. De mens beschouwt. Hij bespreekt, hij declareert.
Sommigen betrachten gebruik makend van meditatie, yoga of Dai-ichi, eenheid. Paradoxaal genoeg wordt deze betrachting steeds gestuurd van uit een beschouwende positie. Deze mens wil vanuit afstandelijkheid een toestand van niet afstandelijkheid realiseren. Die afstandelijkheid maakt helaas voor hem deel uit van de allereerste conditie. De eenheidservaring die hij zichzelf voorstelt, is steeds een object van beschouwing.

Er is nog een derde kenmerk dat de mens van de dieren onderscheidt.
Hij gaat steeds vanzelfsprekend uit van een transparantie van de wereld. Dat wil zeggen: wat hij ziet is wat er daar aanwezig te zien is en dit in de gedaante zoals het daar ook werkelijk bestaat. Dat is een toestand van Urglaube, van foie perceptive die we, voor zover die teruggaat op zintuiglijke toevoer en op eerdere ervaringen, gemeen hebben met de andere dieren. Het is de manifestatie van de overtuiging “wat we ervaren is wat daar is – punt”.

Bij de mens verloopt dat enigszins anders. Husserl stelt dat we de wereld allereerst ontmoeten als een ervaring in het bewustzijn. We hebben bijgevolg geen direct contact, maar een indruk, een verschijning bemiddeld door het bewustzijn. Dat bewustzijn moeten we ons niet voorstellen als een intransitieve instantie, als een orgaan dat daar aanwezig zijnde zijn werk doet. We moeten het evenmin voorstellen als een ideële ruimte waarbinnen een "innerlijke" wereld zich ontplooid. Dennett spreekt in dat geval van een Cartesiaans theater. Het lijkt mij gepaster om dat wat als het bewustzijn aanduiden, te begrijpen als een ervaren effect tot stand gebracht door zelf geïnitieerde bemiddelde manipulatie. Het is dus eerder een activiteit met een ervaren effect dan een zaak. Maar door te verwijzen naar bemiddelde manipulatie is tegelijk gezegd dat het bewustzijn geen neutrale vertalende instantie is. Het heeft zoals vooral onder punt twee werd gesteld een duidelijke structuur, een structuur die zijn vormen oplegt aan de waarneming, de voor waar neming. De structuur is zoals net vermeld, gebaseerd op bemiddeling, gekenmerkt door afstand en beschouwing. Dat vormt het fenomenale panorama.

Maar meer nog, als mensen zijn we be-wetende wezens, niets anders dan be-wetende wezens of bewust zijnde wezens. We weten dat we weten (cogitatio) en niet in het minst, we weten enkel dat wat we weten of anders gezegd: we zijn ons enkel bewust van datgene waarvan we bewust zijn.
Het lijkt een cirkelredenering, maar het wil de nadruk leggen op het feit dat al die andere zaken zoals automatische handelingen en de werking van de spijsvertering bijvoorbeeld, zich buiten het blikveld van dat weten voltrekken. Die formulering 'slechts te weten wat we weten, slechts bewust te zijn van wat we bewustzijn wil ook het karakter van exclusiviteit benadrukken, al het andere dat zich voordoet maar dat we niet weten wordt buiten dat weten gesloten. Omgekeerd, wetend vinden we ons ingesloten in dat weten.
Figuurlijk stel ik dat graag voor als het cockpitmodel. Omdat het lijkt op de positie die een piloot ervaart wanneer hij opgesloten in de cockpit enkel maar dat interieur kan zien maar niet al het andere dat zich achter hem bevindend, het geheel van het vliegtuig uitmaakt. Hij weet wel dat het er is, hij heeft er weet van – denk aan het hiervoor genoemde cogitatio, maar het bevindt zich buiten zijn blikveld. Hij kan wel door de raampjes voor zich uit kijken. Ook hier geldt dat het beeld van de buitenwereld gevormd wordt door wat de structuur van het glas hem toelaten te zien. Men zou evengoed een vuurtorenmetafoor kunnen gebruiken. De wetende bevindt zich in de lichtkoepel en ziet de wereld slechts door de vertekenende lenzen. Hij kan daarbij niet direct omlaag kijken en zo ontsnapt het bouwwerk van de vuurtoren, zijn onbewust lichamelijk functioneren, aan zijn blikveld. Gordon in "Theories of visual perception" gebruikt nog een verdergaande metafoor. Hij beschouwt de waarnemer als de kapitein van een duikboot die enkel door het glas van zijn periscoop, alweer een vertekenende factor, een blik heeft op de wereld. Maar welke beeld of welke metafoor dan ook, die toestand van ingeslotenheid, van enfermeté, van een beperkte en gefilterde blik is de toestand waarin

we verkeren. We denken principieel heel de wereld te kunnen waarnemen en dan nog in de gedaante waarin die zich werkelijk voordoet, terwijl we ingesloten zijn in de cockpit van het bewustzijn, in de lantaarn van de vuurtoren. "Huis Clos".
Dat wil echter niet zeggen dat de rest van het vliegtuig of de vuurtoren er niet zou zijn. Dat verraadt zich zonder veel omhaal.
Het gros van de dag, het overgrote aandeel van alle dagelijkse activiteiten, speelt zich af buiten dat be-weten om. We lopen de trap op – een niet te onderschatten complexe motorische activiteit, openen deuren, typen teksten op een klavier, rijgen letters aaneen tot woorden – tot zinnen, besturen een auto, worden gedreven door noden zoals honger en paardrift, worden in de supermarkt verleid door geuren en kleuren en bewegende elementen die precies inspelen op de animale dimensie… Is het overdreven te stellen dat dergelijke activiteiten de basis van het bestaan uitmaken en dit zowel begrepen als het fundament en als de meerderheid van het bestaan? We worden ziek, we ervaren lust of leemten – zaken die ontsnappen aan het be-weten. Inderdaad kunnen we ons via het bewustzijn zo aansturen dat we ziek worden of dat er leemten ontstaan. Maar het gaat hier vooral over dat leeuwenaandeel dat aan het be-weten ontsnapt.
De wereld die we doorleven is een vervloeiing van beide dimensies, dat wat zich buiten het bewustzijn voltrekt en dat waar we ons bewust van zijn, echter met die merkwaardige bijzonderheid dat alles van beide dimensies voor zover die zich aan het bewustzijn opdringen, zich slechts door dat bewustzijn laat gewaarworden. Neem bijvoorbeeld het autorijden op een probleemloos parcours of het blind typen van een tekst, van deze activiteiten wordt men zich slechts gewaar indien men er de aandacht, dat wil zeggen de focus van het weten, op gaat richten of de aandacht er naar getrokken wordt door een overstekend kind bijvoorbeeld of een toets die op het klavier vast blijft zitten. Het zelfde met het stappen of het beklimmen van een trap, ook daar worden we ons slechts bewust van zodra we er de aandacht op gaan richten en dan nog gaat het leeuwenaandeel van de spieraansturing daar aan voorbij.
Dus fenomenaal be-staan we slechts binnen en vanuit de cockpit van het bewustzijn.

Samengevat

Versie 1

Zodra de mens wakker wordt, spreekwoordelijk de ogen – maar eigenlijk alle zintuigen opent, vindt hij een wereld voor zich, tegenover zich. Ten eerste wilde ik aanduiden welk type aan "beelden" dit venster op de wereld invult. Daarbij sluit de wijze, waarop we als mens, naar die beelden kijken, aan. Ten derde stelde ik me de positie voor van een externe observator en beschreef van daaruit het bereik van deze kijk, wat "zien" we doorheen het bewustzijn of omgekeerd wat valt er buiten? Voeg daar nog aan toe dat dit bereik een gesloten karakter heeft. Dat wil zeggen dat de wereld ons slechts in het bewustzijn verschijnt of nog anders gezegd: de wereld die we hebben, die we ervaren is steeds een bewustzijn van de wereld. Het is onmogelijk om zich van deze filter te ontdoen.

Versie 2

De beschrijving van het fenomenale wil omschrijven hoe de mens een wereld heeft en welk uitzicht zo'n wereldbeleving biedt.

In de eerste plaats beleven we als mens de wereld alleen maar zoals die in het bewustzijn voor ons verschijnt. Dat is van het grootste belang. Er is een wereld die zich *daar* voordoet en op een bepaalde manier voor ons verschijnt. Die beleving draagt dus het karakter van een bewustzijn van de wereld, een weten *dat* daar een wereld is. En die wereld wordt daar niet zomaar op een vrijblijvende, neutrale manier ervaren maar op een welbepaalde manier. De wereld verschijnt voor ons als *een object* dat zich toont. Een object is een gegeven dat *daar* bestaat, op een afstand van ons als kijker. We bekijken, beschouwen een object. Dit in tegenstelling tot de onbemiddelde verwevenheid van het dier dat een is met zijn wereld, waarvan het bestaan samenvalt met die wereld.

De wereld van de mens toont zich als een caleidoscoop van vertaalde, dat wil zeggen in talige termen benoemde en aldus geconcipieerde eenheden. Het is een warreling van vage beelden die gerelateerd zijn tot een directe input maar waar evenzeer, zo niet nog meer episodische en semantische taferelen gerelateerd zijn tot wat men weet, tot wat men zich herinnert, tot wat men hoopt en verwacht. Dit is de organisatie en de inkleding die de typisch menselijke conditie instantieert.

5. Ruimte

We spreken over "ruimte" als over iets dat daar op natuurlijke wijze bestaat
Maar wat is dat eigenlijk, datgene wat we als *de* ruimte aanduiden?

Het is uitermate plausibel om aan te nemen dat ruimte verwijst naar het bereik als dimensie van een meer omvattende toestand die aangeduid kan worden als "een wereld hebben"[1]. De wereld zoals die een organisme toeschijnt, het fenomenale dus, is een functie van het lichaam van dat organisme. Dat wil zeggen dat het bepaald wordt door de waarnemings- en de motorische mogelijkheden en door de positionering die het lichaam op de omgeving oriënteert. Ruimte verwijst zoals gezegd naar de reikwijdte van deze globale toestand. Aangezien de inplanting van de waarnemingsorganen en van de motorische grijpmogelijkheden steeds in een bepaalde richting georiënteerd zijn, is dat bereik niet gelijkmatig maar specifiek. Indien een gezichtsvermogen aanwezig is, dan bepaalt de gerichtheid van de visueel gevoelige oppervlakken de gerichtheid. Bij een predator en een organisme dat in de bomen leeft is dat vooruit in relatie tot het lijf omdat die diepte moet schatten. Bij een prooidier staan de ogen zijwaarts gericht zodanig dat de omgeving in maximale breedte overzien kan worden. Dezelfde redenering geldt voor alle andere genoemde factoren.
Ruimte is in dit opzicht gelijk aan de omvang van de wereld van het organisme in kwestie. Het is organismecentrisch. Het organisme ervaart de wereld niet als iets daar, maar hij is deel van een fluctuerende eenheid. Het valt samen met zijn wereld.
De mens als specifiek organisme, heeft met taal een bijkomend middel om fenomenaal een wereld tot stand te brengen. De talige structuur is steeds declaratief. Dat wil zeggen dat de mens als actor steeds iets zegt, declareert, met betrekking tot iets (anders). De spreker valt niet samen met wat hij bespreekt, hij verhoudt er zich toe. Hij verkeert daarmee in de positie van Archimedes die om een geschikte hefboom en een rustpunt verzocht wat hem in staat zou stellen de wereld te tillen. Niet alleen die positionering karakteriseert het effect van de talige praktijk. Taal is ook realiteitsconstructief. Door middel van projectie kan het verwijzen naar zaken die niet aanwezig zijn, waarvan de spreker vermoedt dat die zich elders voordoen of op een ander tijdstip. Op die manier ontwerpt hij naast of liever rondom de wereld die hij heeft, een bijkomende imaginatieve dimensie. Door deze techniek van projectieve ingrepen, die niets te maken heeft met de positionering of de karakteristieken van de waarnemingsmogelijkheden, wordt een ruimte ontworpen die zich principieel in alle richtingen gelijk uit kan strekken. Het is

[1] Dit vormt min of meer het vertrekpunt voor een andere benadering van dit gegeven, een benadering waarin ook de beweging en het bereik ervan meespeelt. (zie Ruimte (2))

mogelijk om vooruit te denken in de tijd maar evengoed ook achteruit, het is mogelijk om zich te richten op het lokale maar evengoed op een plaats die zich aan de andere kant van de wereld bevindt. Deze ruimte als ontwerp is dus niet gecentreerd maar gedecentreerd, want los van het lichaam, en principieel gelijkmatig of symmetrisch als een bolvorm.
Het is merkwaardig dat deze ontwerpende mens in zijn ervaring geen onderscheid maakt tussen de wereld die hij als belichaamd organisme heeft en deze die hij imaginatief ontwerpt. Zonder enig onderscheid vloeien beide in de ervaring tot een enkele beweging samen. Niet onderscheiden worden beide als even echt beleefd, hoewel er qua tot standkoming toch een ontiegelijk groot verschil is.

Als de vraag naar de ruimte gesteld wordt dan is dat steeds binnen het kader van de tweede modus. Dat voorziet vanaf het eerste moment in twee betekenisbepalende aspecten. Ten eerste bepaalt dat het karakter van wat besproken wordt en de houding die de spreker daarbij aanneemt. "Ruimte" wordt verobjectiveert tot "de ruimte", iets dat voorwerp van beschouwing en bespreking vormt. Daarbij draagt de verhouding tot het object het karakter van een confrontatie want de ruimte is een "object" dat zich "daar" in de wereld voordoet. Hoewel we beseffen dat we ons in de ruimte bevinden, spreken we er over als over iets dat zich "daar" bevindt. De mens die bespreekt neemt de positie van Archimedes in. Hij doet dat niet omdat hij daar vrij voor kiest, de systematiek - oneigenlijk ook dikwijls 'de logica' genoemd, de systematiek van de bemiddelde manipulatie die onderligt aan de talige praktijk bepaalt deze verhouding.
Het tweede aspect heeft betrekking op de betekenisvolle wijze van verhalen. Vanuit die houding wordt een beschrijving gesponnen, een discours ontwikkeld. De wijze van houding als eerste aspect blijft onveranderd, het verhaal dat vanuit die houding ontwikkeld wordt is variabel.

Sybe Izaak Rispens in zijn boek uit 2006 over de relatie van Einstein tot Nederlandse onderzoekers schrijft over de ruimte een toegankelijke tekst.
De driedimensionale ruimte die Newton hoewel onmogelijk waar te nemen, toch als onbetwistbaar verankert, komt met de relativiteitstheorie onder druk te staan want die heeft een vierdimensionaal coördinatenstelsel nodig.
Maar waarom zou de ruimte eigenlijk driedimensionaal zijn?
Volgens Leibniz, zo meldt Rispens, moeten er noodzakelijkerwijze drie dimensies zijn omdat god het zo voorschrijft. Maar er is meer, volgens Leibniz is dat wiskundig ook de enige juiste mogelijkheid. Men kan immers vanuit ieder willekeurig punt in drie verschillende richtingen rechte lijnen die haaks op elkaar staan neerzetten. Leibniz maakt verder onderscheid tussen een subjectieve en een objectieve ruimte. De eerste is vanuit ieder punt in het universum anders, de tweede is het gemiddelde van alle subjectieve ruimtes. Dit is overigens in tegenspraak met de voorstelling die Newton bood. Hij stelde de ruimte voor als onafhankelijk van alle dingen en ook als onveranderlijk.

Kant op zijn beurt overweegt vier dimensies. Maar zo stelt hij eigenlijk komt dat neer op twee maal twee dimensies en dat is als gedachte een onding. Kant redeneert dat de zwaartekracht de verbinding vormt tussen alle dingen. Zonder deze, geen orde en zonder orde geen ruimte. De zwaartekracht vormt dus de bepalende factor voor de hoeveelheid dimensies namelijk drie. Waarom dat zo is blijft voor Kant een mysterie. Overigens neemt hij het probleem van de driedimensionaliteit veertig jaar later in de eerste kritiek weer op. Daarin leidt hij uit de regels die uit ons verstand voorschrijft af dat we de ruimte alleen in drie dimensies kunnen aanschouwen. En voegt hij er aan toe, de ruimte bestaat effectief buiten ons. Het is geen product van inbeelding omdat de vanuit het verstand afkomstige regels universeel geldig zijn en eigenlijk axioma's van de Euclidische geometrie betreffen. Dat laatste gegeven was voor hem onomstotelijk.
Naar het einde van de 19de eeuw ontkent Ernest Mach het bestaan van een absolute ruimte. Hij beschouwt het denken van Newton als verankerd in de middeleeuwse filosofie en zijn opvattingen over ruimte niets anders dan verwant aan een oud religieus bijgeloof (drie als bijzonder getal, vgl. met de Drievuldigheid). Ruimte is voor hem alleen maar een product van het denken terwijl tijd een abstractie is van het na elkaar waarnemen van de dingen. Wie zou dat bij nader inzien kunnen weerleggen?
Maar toch toont Ehrenfest in het perspectief van berekeningen aan dat de ruimte driedimensionaal moet zijn. Volgens hem is de zwaartekracht de voorwaarde opdat de planeten een stabiel traject realiseren. En voegt hij er verder aan toe, ook bij de elektromagnetische kracht spelen drie dimensies een even grote rol. Want zonder deze zouden Maxwells wetten noch de Lorentztransformaties niet langer kloppen.

Maar merk op, en dat is iets waar Rispens aan voorbij gaat, Mach verwijst naar het statuut van het concept ruimte, terwijl Ehrenfest het over de voorspelbaarheid van het effect van het ingrijpen heeft, ten minste over de berekenbaarheid van de voorspelbaarheid. Mach werpt de vraag op, sterker nog hij betwijfelt, of datgene waar de naam "ruimte" naar verwijst wel bestaat in de vorm waar die naam naar verwijst.
Dat zijn geheel verschillende invalshoeken. Nu zal men opwerpen dat als een berekening een voorspelling toelaat men toch te maken moet hebben met iets dat bestaat. Mach betwijfelt niet dat er iets voorkomt, een opeenvolging van feiten bijvoorbeeld. Hij betwijfelt wel dat wat voorkomt, het karakter heeft dat men er aan toedicht. Dat sluit manipulatie en voorspelbaar van het effect ervan niet uit.
Stel dat er iets op de aarde voorkomt maar men weet niet echt wat het is. Men kan het niet definiëren noch er een passende naam voor bedenken. Dat maakt het echter niet onmogelijk, eens men er aangrijppunten van kan definiëren, om te berekenen welke kracht nodig is om dat "iets" te verplaatsen ook al weet men niet goed weet wat het is. Dat is het standpunt dat ingenomen wordt door het instrumentalisme. Kijk zegt men, de wereld zoals die werkelijk is of zou zijn kan men niet kennen. Dat verwijst naar de onkenbaarheid van das Ding an sich waar Kant het over heeft. Maar dat sluit niet uit dat men proefondervindelijk of via berekening zou kunnen inwerken op dat wat daar is –

wat "dat" dan ook moge zijn. Ik weet niet wat "X" is maar ik heb ervaren dat als ik de handelingen "a, b en c" op "X" verricht dat leidt tot een bepaalde toestand van "X" en dat als ik diezelfde handelingen herhaal onder dezelfde voorwaarden dat steevast leidt tot dezelfde toestand. Het effect van mijn handelen is daarmee voorspelbaar ook al weet ik niet wat "X" echt zou zijn[2].

Keren we terug naar de verschillende versies, modellen of ontwerpen die als "ruimte" aangeduid worden. Tot nu toe hadden we het over drie dimensies die exclusief toegeschreven werden aan het concept "ruimte". Maar er zijn ook andere opvattingen. Allicht het meest bekend is de versie die Einstein naar voor schuift en waarbij het gaat over vier dimensies die als ruimte-tijd een eenheid vormen. Overigens inhoudelijk geen geheel nieuw idee. Het kwam al voor bij Philo van Alexandrië die leefde in de periode van twintig voor tot vijftig na het begin van de jaartelling. Ook de Inca's kenden maar een enkel concept waarbij ruimte en tijd samenvielen.
Er zijn ook modellen die enkel wiskundig consistent zijn bij welbepaalde aantallen ruimtetijdsdimensies namelijk tien, elf of zesentwintig. Dat geldt voor de snaartheorie die de kwantumveld- en de relativiteitstheorie wil verenigen.
Het samenvallen van ruimte en tijd tot één geheel komt ook voor in fictieve verhalen. Denk aan Eureka van Edgar Allan Poë en in De Tijdmachine van Wells. Anderzijds vinden we daar evengoed een ruimtestelsel dat slechts twee dimensies telt, Flatland van Abbott. Hij gewaagt daarin zelfs van puntland, een eendimensionaal stelsel.

Met het voorgaande zijn een aantal zaken duidelijk gesteld.
Ten eerste dat ruimte vanuit het standpunt van een organisme dat op een directe manier geëngageerd is in zijn Umwelt, samenvalt met de Lebenswelt van dat organisme. Dat zou het niveau van de primaire beleving genoemd kunnen worden. Ruimte is daarin die dimensie die het zintuiglijke en motorische bereik aanduidt en gelet op de gerichtheid van deze asymmetrisch van veldvorm is. Deze ruimte is egocentrisch of liever belichaamd organocentrisch. Plessner zou hier gewoon over centrisch spreken.
Ten tweede dat vanuit die positie een imaginatieve wereld met een al even imaginatieve ruimte ontworpen kan worden. Hier kan men spreken van een toegevoegde imaginatieve of virtuele dimensie. Daarin verhoudt het beschouwende organisme zich *tot* het ontwerp "ruimte" dat een in alle richtingen in principe symmetrische vorm aanneemt. Deze ruimte is niet ego- maar allocentrisch.
Ten derde dat wat deze laatste toegevoegde dimensie betreft, deze beschouwd kan worden enerzijds als een confronterende verhouding die een afstand in acht neemt, de ruimte bevindt zich in de bespreking als "iets" daar en anderzijds als een bepaald model,

[2] Geen uitzonderlijke positie. Newton kon wat hij noemde de zwaartekracht berekenen zonder echt te weten wat die is, Fourrier deed iets soortgelijk ten aanzien van warmte en Galileï verrichtte zijn opmeting zonder zich al te veel rekening te houden met metafysische overwegingen.

versie of ontwerp. Daarbij geldt dat het eerste kenmerk standvastig is want een karakteristiek van de bemiddelde manipulatie die onder ligt aan de talige praktijk en het tweede variabel. De inhoud van de modellen, het verhaal dat verteld wordt is cultuur historisch relatief.
Ten vierde dat beide in de ervaring samen vloeien en op gelijke wijze reëel worden genomen.
Ten vijfde dat het twee verschillende vragen zijn wanneer men naar het statuut van het concept peilt of naar de voorspelbaarheid van manipulaties rekening houdend met het ruimtelijk coördinaten model.

Iemand zei me dat ik hier nogal een vreemde kijk op "de ruimte" neer heb gezet. Ik kan dat begrijpen, maar hetzelfde geldt in de omgekeerde richting. Het lijkt me al even vreemd dat men de allocentrische opvatting voor nulhypothese of de standaard neemt.
Een onderwerp zoals dit kan men vanuit twee kanten benaderen. Ieder organisme ondergaat een dimensie die we ruimte zouden kunnen noemen en, er is ook de ruimte zoals gestipuleerd in een ontwikkelde culturele context. Het eerste is van onderen uit, het tweede van bovenaf.
Waarom kies ik de eerste aanpak? Een voorbeeld naar analogie.
De meesten onder ons zijn in een of andere mate vertrouwd met Windows als computer besturingsysteem. Neem aan dat men de structuur daarvan zou moeten blootleggen. Het lijkt mij eenvoudiger om te beginnen bij de startsituatie, dos 1.1 en dan geleidelijk aan te duiden welke uitbreidingen en verbeteringen er gaandeweg zijn aan toegevoegd tot men uiteindelijk bij een versie zoals Windows 10 belandt. Eerder dan tegen een complex geheel van schillen aan te moeten kijken die uiteindelijk teruggaan op duizenden tot tienduizenden bibliotheken en honderdduizenden routines.
Vandaar mijn oorspronkelijke vraag, wat is ruimte voor een organisme en in tweede instantie, welke toevoegingen en veranderingen hebben geleid tot een culturele omschrijving.

6. Ruimte (2)

Ik zocht naar de principes die de basis vormen voor de ordening van de wereld zoals die geleefd wordt. Daarbij kwam ik even bij het concept ruimte terecht. Ik heb daar eerder al over geschreven. Recent is mij echter nog iets anders duidelijk geworden over dit onderwerp. Vandaar een hernieuwde behandeling. Helaas moet ik hiervoor een schets van de achtergrond van waaruit een nieuwe orde van concepten zoals dat van “ruimte” plaats konden vinden, maken. Want zonder dat, geen “ruimte”, een gegeven dat we vandaag net zo natuurlijk beleven als de lucht om te ademen. “Helaas” omdat het vooral over die achtergrond zal gaan van waaruit het concept “ruimte” zijn intrede in de beleving zal kunnen maken.

1. Verschillende betekenissen

Lange tijd leefde de overtuiging dat tijd als iets dat op zich bestaat, niet zou voorkomen maar een projectie was van het systeem van ruimtelijke coördinaten onder de vorm van een tijdsband. In die zin was het een logisch construct met de ruimte als referentiekader. Toen las ik een verwijzing naar Timaeus waarin Plato de ruimte beschrijft als een container om elementen in op te bergen of te ordenen. Van Aristoteles wist ik al dat voor hem ruimte neerkomt op de afstand tussen elementen. Dit bracht de bal aan het rollen want toen moest ik denken aan de Middeleeuwen waar ruimte beschouwd werd als de rangschikking van elementen en later weer aan Galileï die de afstanden tussen die elementen ging opmeten. Zo werd ruimte een structuur van gemeten afstanden, toen nog verwijzend daadwerkelijke metingen. Newton zette een stap verder, verleende het concept ruimte een ideële dimensie. Het nam de gedaante aan van een denkbeeldige constructie die zich eindeloos in drie richtingen uitstrekte volgens een patroon dat we vandaag xyz-assen zouden noemen. Met de maten die daarin als coördinaten werden neergezet werden vergelijkingen opgesteld waarbij een gegeven dat ongekend was plots tot een bekende invulling konden gebracht worden. Toen kwam Einstein die ruimte en tijd als afzonderlijke concepten tot één geheel samenvouwde.
Als een anekdotisch verhaal is deze geschiedschrijving buitengewoon boeiend[3]. Wat mij vooral trof was dat dit concept naargelang de tijdsgeest een iets andere inhoud kreeg. Maar als de inhoud veranderlijk is, waar verwijst het dan eigenlijk naar? Wat is de echte ruimte dan? Tenzij dat er niet zoiets als een echte ruimte voorkomt.

2. Wat is datgene wat we ruimte noemen, in het bijzonder: wat is de context waartegen het huidige concept zijn invulling krijgt?

[3] Voor een aanvullende bespreking van de historisch veranderende opvattingen, zie de eerder bijdrage “Ruimte”.

Het antwoord moet zijn allereerste **inhaakpunt** kennen in de toestand die de hominide die ooit mens zou worden, deelde met de verwante soorten, dieren dus nog.
Maar hoewel we als hedendaagse mensen niet langer op een zuivere wijze de omstandigheden waarin dieren verkeren doorleven, laat de mogelijkheid om abstractie en afleidingen te maken toch toe ons daar enigszins een voorstelling van te maken. Wat het gebruik van de termen betreft, "doorleven" wijst naar de ervaring waarbij het vermogen tot reflecteren niet voorkomt, bij "beleven" daarentegen is dit wel het geval. De mens ervaart de wereld daarbij vanuit een beschouwende verhouding.
Het genoemde inhaakpunt situeert zich in de fase van het doorleven, een fase waarbij reflectie of beschouwing nog niet voorkomt. De hypothese volgend dat het concept "object" pas een latere ontwikkeling is, dat in de fase waar het inhaakpunt naar verwijst niets anders dan dynamiek voorkwam, hoe moeten we ons zo'n bestaan voorstellen?
Allicht als een toestand van directe verweving. Een geheel dynamische toestand waar het concept "ruimte" in de ervaring niet voorkwam. Wat wij vandaag ruimte zouden noemen kan toen niet anders geweest zijn dan een dynamisch veld waarvan de omvang en de richting bepaald werden door het bereik van de zintuigen en van de motoriek. We mogen daarbij in geen geval denken aan een leegte waarbinnen gebeurtenissen zich voltrekken. Er doet zich evenmin een hier en een daar voor, maar een monistische doorleving. Piaget noemde de vroegste periode van het leven protoplasmisch van karakter. Een verkeerde benoeming naar mijn mening, maar wat hij wil aanduiden is de ervaring van eenheid waarbij het kind in zijn eerste levensfase nog geen onderscheid maakt of liever leerde te maken tussen zichzelf en de wereld daar buiten hem, een totale beleving zonder enige scheiding. Zoals in de Gestaltpsychologie de voorgrond geleidelijk aan overgaat in een diffuse achtergrond – er doet zich geen scherpe scheiding voor, zo moet men zich iets soortgelijks voorstellen met betrekking tot wat wij een ruimtelijk dynamiek zouden noemen. Een doorleefd tekort als stuwend centrum in een directe verstrengeling met wat die leemte kan opvullen. Voor de cheeta bevindt het gazellekalf zich niet *daar* op een afstand met een gapende kloof tussenin, maar er heerst een dynamische en elastische verbondenheid tussen de toestand van motiverende honger en het kalf dat die leemte kan opvullen.
Hier dus geen sprake van een tussenruimte en afstandelijkheid zoals wij dat kennen. Afstand, voor zover dat begrip al gebruikt zou mogen worden, staat voor de dynamische spanning nodig om het kalf letterlijk binnen te halen.
Als het voorgaande de aard van de doorleving schetst, hoe komen we van daaruit tot een perceptie en een appreciatie waarin onderscheid – dat wil zeggen scheiding van het een ten opzichte van iets anders – en afstandelijkheid een centrale rol gaan spelen?

3. Een bijzondere ontwikkeling

In andere teksten werd de relatie tussen de hand en de kei beschreven waarbij aandacht vooral uitging naar de aanpassing van de vorm met het oog op het verbeteren van de effectiviteit. De hand zelf ontwikkelde daarbij een steeds grotere vaardigheid, zodanig

zelfs dat het uiteindelijk leidde tot de uitselectering van anatomische gunstige veranderingen.
Hoe en waarom doet er niet toe. Hier van belang is de onmiskenbare vaststelling dat er zich een ontwikkeling voordeed gekenmerkt door een verfijning en complexiteit die bij apen die ook stenen gebruiken, absoluut niet waar te nemen valt. Die vaststelling laat zich afleiden uit werktuigen die gevonden werden in locaties zoals Lokolalei en in Orlogesailie in Kenia. De grote aantallen ervan vormen een aanwijzing dat die gegeerd waren. "Gegeerd" drukt een waardering uit maar die moet niet begrepen worden als een toekenning van een waarde vanuit een beschouwende houding, op dezelfde manier zoals wij een geschenk naar waarde weten te schatten. Waardering verwijst hier enkel naar de beleving van het nut in de praktijk. Het spreekt ook voor zich dat de ontwikkeling die hier gesuggereerd wordt niet gezien mag worden als iets dat zich op korte termijn voltrok, maar dat het integendeel over een ondervinding gaat die uitgesmeerd over een lange tijd, geleidelijk aan ervaringswaarde won.
Dat iets dat waardevol is in de kijker valt kennen we als metafoor. Dit geldt ook in dit geval maar dan letterlijk te nemen. Denk aan een been dat aan een hond voorgehouden wordt. Het dier is er met zijn hele wezen op gericht. In analoge zin drijft het ervaren nut de hominide in de richting van herhaling, meer van het zelfde. Hij gaat er letterlijk naar uitkijken. Dat is niet baanbrekend. Ook apen doen het. Ook zij kijken uit naar en tonen daarbij selectiviteit. De klopsteen mag niet te groot zijn en moet enigszins goed in de handpalm liggen, uitnodigend om te vatten, geschikt om met de hamerende beweging een eenheid te vormen. Verder is de aandacht onvermijdelijk gericht op bepaalde vindplaatsen. Geschikte stenen liggen niet overal in gelijke mate verspreid, maar komen meestal in concentraties voor. Sommige dieren verbergen voedsel en vinden het later terug, er blijkt een "geheugen" te zijn voor waterplaatsen enzovoort. Terugvinden van locaties die een zekere waarde hebben is dus niet uitzonderlijk. Men mag zeggen dat een vermogen zoals dit behoort tot de impliciete heuristieken, tot de impliciete vormen van intelligentie waar Shettleworth naar verwijst.

4. Een mogelijk scenario

Op welk punt begint de ontwikkeling toch uitzonderlijk te worden?
In The Forgotten Transition heb ik me beperkt tot een vaststelling en het onderzoeken van de kenmerken en de mogelijkheden. Hier wil ik me schoorvoetend op glad ijs begeven en een scene neerzetten die niet anders kan zijn dan een speculatieve hypothese. Want hoe zou iemand immers kunnen weten wat er toen echt gebeurde. Maar die scene, ook al is datgene wat geschetst zal worden niet precies op die manier voorgevallen, behoort tot een reeks mogelijkheden met een gehalte aan plausibiliteit, voor zover men de "verbijzondering" niet gaat toeschrijven aan mogelijkheden die plots opduiken als gevolg van een mutatie bijvoorbeeld. Anders verwoord, de voorstelling van zaken is misschien niet helemaal dat, maar wat er werkelijk plaats greep ligt daar waarschijnlijk toch in de buurt.

Hoe zou de ontwikkeling die uiteindelijk tot bijzonder te noemen resultaten zou leiden er uit kunnen zien?

Ongeacht of de voortbeweging bipedaal of viervoetig is, de blik wordt getrokken door prikkels die inspelen op de toestand van de primaire motieven, prikkels die de gedaante van een gebeurtenis aannemen. We kunnen ons beide polen – enerzijds de relatie van de fluctuatie in het veld wat zich presenteert als een gebeurtenis en anderzijds het organisme in de toestand waarin het verkeert - voorstellen als een directe verweving, als een direct dynamisch op elkaar ingrijpen. Daarbij is de relatie actie-doel direct.
Maar onder de halfnieuwe omstandigheden ligt dat enigszins anders. Slechts half nieuw omdat het grijpen en gebruik van stenen ook bij andere apen voor komt. Wat is er dan nieuw? De maximale ruimte waarin de handen van de bipedale hominide komen te verkeren en, die uitnodigt tot verkenning.
Samengevat, aap zowel als hominide gebruiken middelen, het vernieuwende element in het geval van de hominide, is dat de "ruimte" om te exploreren groter en vrijer geworden is.

Bij het gebruik van middelen kan bij de hominide al gewaagd worden van een mate van complexiteit. Het verwerven van voedsel geschiedt niet altijd direct zoals het plukken van rijp fruit. Het ontbolsteren van een noot echter vergt het inschakelen van een of meerdere middelen. Schematisch uitgedrukt: de koppeling actor – doel krijgt er een element bij, het wordt een triade actor – middel – doel. Alweer niet geheel nieuw, deze omstandigheden doen zich ook nog bij sommige apen voor.
Maar binnen de context waar zich meer ruimte voor exploratie en praktijkoefening voordoet, grijpt bij de hominide een verweving plaats tussen enerzijds de blik en anderzijds de grijpende hand waarbij beiden zich in een gezamenlijke beweging richten op een derde element dat vanuit de al bestaande positieve waardering – het nut - de aandacht trekt of om het met één woord te zeggen: het aandachtsprofiel. Wanneer hier over waardering gesproken wordt, dan moet men zich geen gesofistikeerde vormen voorstellen. Het komt neer op handzaamheid bij het realiseren van nut. Een rolkei die al te groot is of uitsteeksels vertoont wordt niet als handig in de interactie beleefd.
De zin die volgt zou in een kadertje moeten staan.
In die verweving van hand, blik en kei verandert het genoemde aandachtsprofiel geleidelijk en van onder uit.
Wat betekent geleidelijk? De verandering van het aandachtsprofiel is het centraal gegeven maar dat doet zich allerminst voor van vandaag op morgen. Er mag gerust gesproken worden van een enorm tijdsvenster. Het Oldowantype werktuig wordt op 2.4 miljoen jaar terug gedateerd en het Acheultype op 1.6 miljoen jaar. Dat overspant 800.000 jaar. Ter vergelijking, de eerste tekenen van landbouw worden op 14.000 jaar terug gerekend vanaf het heden. Dat kan al meer dan vijftig keer tussen die twee werktuigtypes in. Bipedalisme wordt gedateerd op vijf miljoen jaar terug. Dat gaat dus

over ontwikkelingen die zich voordeden uitgespreid over enorme periodes. De zin eindigt met "…van onderen uit". Dat wil zeggen dat het niet nodig is om een vooropgestelde intentie te vermoeden. De introductie mag gerust gezien worden als een voordeel dat bij toeval gevonden werd, vergeten en weer gevonden in een quasi eindeloze reeks tot er zich toch enige systematiek begint af te tekenen die traag maar zeker consolidatie vond. En de gedachte aan een aandachtsprofiel is ook weer niet iets geheel nieuw.

Wel nieuw is de verandering van de vorm die zich op de voorgrond begint te vertonen. Tot dan toe was die gekenmerkt door vage grenzen. Maar met het focussen van hand en oog krijgt de kei die nut verschaft geleidelijk aan een scherpere profilering. De vaagheid neemt af, een duidelijke afgrenzing neemt toe. In een eerste fase en weer uitgesmeerd over een behoorlijk lange tijd, speelt die reorganisatie van prikkels zich af in heel specifieke, concrete en particuliere omstandigheden, beperkt en gericht op het herkennen van keien die een bepaalde handeling kan ondersteunen.

Maar als aan die praktijk een behoorlijk voordeel is verbonden – het beloningsaspect, dan valt het moeilijk voor te stellen dat dit type van ordening zich enkel tot dat particuliere domein zou beperken terwijl voor alle andere activiteiten de Gestaltvorming in zijn eerdere ontwikkelingsvorm voluit bewaard blijft. Denk aan de test uit de Gestaltpsychologie waarbij een beeld getoond wordt met een wirwar aan zwarte en witte vlekken. Het lijkt een chaos waar niets van te maken valt tot… men plots de contouren van een dalmatiër herkent. Maar eens dat proces zich voltrokken heeft is het quasi onmogelijk zich ervan te ontmaken of met andere woorden het wordt onmogelijk om de dalmatiër weg te denken en terug te keren naar een ervaring van chaos. De suggestie is dat er zich op ons terrein iets soortgelijks plaats vindt. Eens de aandacht de toevoer herordent in de richting van scherper afgelijnde vormen in die concrete situatie, mag verwacht worden dat er zich een moment in de ontwikkeling voordoet waarbij dat stramien zich als een olievlek gaat veralgemenen tot andere situaties.

Dat is dan het punt waarop men kan spreken over de transitie van een wereld vol gebeurtenissen naar een andere ordening waarbij de wereld zich voordoet als een verzameling van behandelbare entiteiten of objecten.

Ik heb me hier beperkt tot het verloop. Maar daar gaan allerlei kenmerken mee gepaard die buiten het bereik en de bedoeling – de grond van het concept ruimte duiden – van deze bespreking vallen. Denk daarbij maar aan de toenemende afstandelijkheid in de blik dat uiteindelijk het karakter zal verwerven dat we beschouwen noemen, om maar iets te zeggen.

Daarmee is een achtergrond geschetst waartegen het concept van ruimte duidelijk gemaakt kan worden.

Bij een dier doet zich een doorleving van beweging zelf, het bereik ervan en de reikwijdte van de waarneming. Het is de toestand die Piaget het protoplasmisch bewustzijn noemde, een veld dat het organisme als eenheid ervaart, Plessner zou dat als centrisch

aanduiden. Vervolgens heb ik aangegeven, dat het particuliere en het concrete geleidelijk aan een ontwikkeling in de richting van veralgemening onderging. De prooi is niet langer een fluctuatie in een dynamisch veld. Net zoals de handzame kei zich duidelijk profileert, op dezelfde manier wordt die prooi een duidelijk onderscheidbare entiteit. De Gestaltordening is nooit helemaal weg, er doet zich nog steeds voor en achtergrond voor waar andere elementen die de aandacht niet trekken naar verdwijnen. Maar op de voorgrond staat voortaan een geïsoleerde vorm met scherpe contouren. In die transitie deelt het ook de andere karakteristieken als een manipuleerbaar object. In dat vroege stadium wordt net zoals een steen zich *daar* op zekere afstand bevindt, ook de prooi of het gevaar *daar* op een zekere afstand ervaren. Het wordt een "objectum", iets daar voor ons wordt geworpen. De afstand, letterlijk datgene waar men van af staat - in dit geval het objectum, verwerft uiteindelijk na talloze herhalingen een ideëel karakter. Het wordt een dimensie op zich die zich laat vatten in een beschouwing. De actor en het object(um) installeren door de nieuwe perceptie van afstandelijkheid een ideëel kader dat de naam "ruimte" draagt.

Kort

1. In de fase van de gebeurtenis komt het idee van ruimte niet voor, maar bestaat slechts de doorleving van beweging en de reikwijdte ervan en van de zintuigen. Anekdotisch voor te stellen als de dynamiek van een elastiek.
2. In de daarop volgende fase voltrekt zich een transitie in de richting van een perceptieve ordening van een wereld vol objecten. Daarin staat een handelende instantie tegenover een verzameling manipuleerbare objecten. Het is een verhouding afstandelijkheid aan inherent is: een actor die uitreikt naar een object. Dat laatste is de voedingsbodem van waaruit verschillende betekenissen van ruimte invulling zullen krijgen.
3. Dat wil zeggen dat dit concept een onvermijdelijk onderdeel is van de genoemde transitie, vandaar ook dat de meeste aandacht naar die overgang uitging. Zonder deze was dat type van aan de omgeving ordening brengend kader "ruimte" nooit voorgekomen.
4. Deze bespreking gaat iets verder terug dan de eerste over dit onderwerp. Hier wordt het concept ruimte teruggevoerd tot vooral beweging en het bereik ervan.

Wat valt op?

In eerste plaats kunnen we niet om de grote overeenkomsten met niet menselijke primaten heen. Ten tweede dat de mogelijkheden om met de handen de omgeving te exploreren, op zich geen conditie met een spectaculair karakter genoemd kan worden. Maar zonder enige twijfel tart het effect iedere verbeelding. Het heeft uiteindelijk geleid tot een nooit eerder voorkomende manier om de omgeving te benaderen en te negotiëren. Een manier om concepten te ontwerpen die volkomen nieuw was met

voorbeelden zoals "objecten", "afstandelijkheid" en, waar het hier over gaat: "ruimte". In die zin is het een ontwerp gebonden aan het bestaan van één particuliere soort.

Hans Vaihinger

"Het voorstellingsproduct van de ruimte heeft de psyche uitgevonden en geformeerd om daarin het haar gegeven gebeuren – de chaotische en contradictoire massa der gewaarwordingen – te ordenen. De ruimte is een ons geleidelijk heel bekend en vertrouwd geworden voorstellingsproduct dat ons door gewoonte werkelijk en heel onschuldig voorkomt."

Uit De Filosofie van het Alsof, 1911/vertaald 2014 (2de druk); uitgeverij De Ijzer, Utrecht.

7. De wereld als verschijning, organiserende principes

Verslag van een denkproces

Het vraagstuk

Ik heb op het vlak van het fenomenale, dat wil zeggen de manier waarop een organisme een wereld waarneemt - een wereld heeft, onderscheid gemaakt tussen gebeurtenissen en objecten. Deze die het karakter draagt van één aaneengeschakelde gebeurtenis gaat de andere die zich lijkt te presenteren als een verzameling objecten vooraf. Vermoedelijk komt de tweede neer op een modificatie van de eerste met behoud van een aantal kenmerken. Maar dat terzijde.

Dat onderscheid tussen gebeurtenissen en objecten, bestrijkt eigenlijk een beperkt gebied: de overgang van de ene naar de andere. Het is mogelijk om breder te gaan.

Zou er een wijze van het ordenen van prikkels voorkomen die nog algemener is? Een wijze die aan de basis ligt en de meest fundamentele ordeningsprincipes inhoudt? Het zou de wijze zijn die in de allereerste beginfase mogelijkheden opent, maar die tegelijk op een sluitende manier bepaalt.

Daarover wil ik een aantal bedenkingen formuleren. Er is geen vooropgezet plan. Het verloop zal eerder een van de hak op de tak stijl vertonen.

De noodzakelijke voorwaarde

Er doen zich een aantal zaken voor.

Er wordt enkel gesproken van een ordening tot objecten en gebeurtenissen in die gevallen waarin er sprake is van tekenen van leven. Er moeten dus enerzijds elementen in de waarneming voorkomen die zich laten ordenen en anderzijds een organisme dat in staat is tot waarnemen en tot ordenen. Een steen ordent niet.

Dat veronderstelt dus al het voorkomen van leven en daarenboven het voorkomen van de mogelijkheid tot waarnemen begrepen als gevoeligheden voor fluctuaties (welke dan precies of alle?)

Neem een amoebe. Dat voedt zich. Het heeft geen zintuigen maar sluit potentieel voedsel in met zijn lichaam op grond van een chemische reactie. Dat laatste is de manier waarop het selecteert tussen wat tot voedsel kan dienen en wat niet. Het voert een selectie uit. Men kan hier in meer algemene termen zeggen dat het organisme een bepaalde gevoeligheid aan de dag legt (daar staan proteïnereceptoren voor in). Dat mechanisme is niet alleen gevoelig voor een welbepaalde aanwezigheid, het maakt ook onderscheid

tussen concentraties ervan en het vormt aan de kant met de hoogste concentratie meer tijdelijke uitstulpingen (pseudopoden) die het voedzame deeltje kunnen omvatten.
Er is hier dus al een selectie op grond van chemische onevenwicht plus de uitvoering van antwoordend gedrag.

Het perspectief
Wat kan ik anders dan de positie innemen zoals dat van een passagier die niet uit de auto kan stappen en toch gevraagd wordt de buitenkant ervan te beschrijven aan de hand van wat afgeleid kan worden van binnenuit. Of om een ander beeld te gebruikten, het denken is gevat in een ondoorzichtige zeepbel van waaruit iets gezegd moet worden over wat er zich buiten die bel bevindt puur op grond van afleidingen gemaakt van binnen uit. Denk aan het grapje over de blinden in die in een donkere kamer al tastend een olifant beschrijven als een stel palen, als iets dat meer weg heeft van een touwtje met een struisje op het einde of als een soepele buis.

Brainstorming 1: over ervaring en afleiding
Het eerste dat ik kan aannemen is dat ik niet het enige ben dat bestaat. Er moet een grotere context zijn. Een omhulsel dat de voorwaarden verschaft waarbinnen het feit dat ik besta mogelijk wordt.
"Dat komt neer op solipsisme!" zo wordt me vanuit een kritische hoek toegeroepen. Als je dat gelooft, luidt mijn antwoord, dan is dat gebaseerd op een al te letterlijk begrijpen (2) van een onzorgvuldige omschrijving (1). Dat wil zeggen dat je dan aan zou nemen dat het enige dat bestaat het bewustzijn is van diegene die zich bewust is. Maar dat is al te kort door de bocht geredeneerd. Er zou moeten staan "in mijn bewust *zijn* lijkt het enige wat bestaat mijn bewustzijn". Dat laat echter niet weg dat ik redelijkerwijze mag aannemen dat wezens die er minstens uitzien zoals ik en zich gedragen op manieren zoals ik dat doe, ook over een bewustzijn beschikken. Er is een verschil tussen de ervaring die enkel en ik alleen kan ondergaan en de afleiding dat anderen soortgelijke ervaringen doorleven.
Op het eigenlijk onderwerp betrokken, uiteraard ben ik de enige die mijn bestaan als ervaring beleef, maar dat verhindert me niet om vanuit die positie een afleiding te maken over het feit dat ik niet in het lege besta, dat er iets moet voorkomen waarbinnen ik besta en meer nog, dat precies die context de bouwstenen aanlevert die mij als organisme – naast blijkbaar nog veel andere zaken - tot stand kunnen brengen. Bovendien en niet gering: die context bepaalt de mogelijkheden van mijn bestaan, maar als leverancier van de bouwstenen ook de eindigheid aan mogelijkheden ervan. Bij mijn geboorte kreeg ik een bril, maar ik kan niet meer noch andere zaken zien dan de bril me toelaat te zien.

Brainstorming 2
Er kan maar een besef zijn van het bestaan als er een toegang is tot dat bestaan. Concreet: een steen is een steen is een steen is een steen en daarmee is zowat alles gezegd. Als

observator kan ik daaraan toevoegen dat die ontstaan is onder de mogelijkheidsvoorwaarden van de context, maar voor de steen heeft dat geen enkele betekenis. Dat wil zeggen, een steen beschikt niet over gevoeligheden die in relatie staan tot onevenwichten en vervolgens aanzetten tot enige vorm van actie. Denk aan de amoebe. Dus in de eerste plaats, het geheel van indrukken valt binnen de bepalingen van wat de grotere context toelaat. Vervolgens bepalen de vorm en de mogelijkheden van het lichaam de verdere behandeling. Tot op dat punt is de wereld zoals die zich lijkt voor te doen het product van twee determinanten: de alles omvattende omstandigheden met daarin ingebed de specificaties van het lichaam. Maar dat zijn de dingen zoals ze zijn, dat zijn factoren. Maar die zijn in de aanwending niet eenduidig. Neem de ledematen bij primaten. Zijdeaapjes gebruiken alle vier voor het leven in de broomkruinen. Chimpansees daarentegen begeven zich soms tussen de takken maar evengoed op de bodem. Mensen zijn fundamenteel ingesteld op een leven op de grond. Die verschillende manieren om de zelfde mogelijkheden te gebruiken leiden tot een verschillend perspectief. De Umwelt of de niche waarin die bestaan wordt naargelang de houding en de mogelijkheden tot grijpen anders geïnterpreteerd, wordt op een andere manier tot een betekenisvolle scene gemaakt.

De allereerste context die in de mogelijkheden voorziet plus de eigen-aard-igheid van het lichaam spelen een uitermate belangrijke rol. Maar de aandacht gaat hier vooral naar de wijze waarop de impressie vorm krijgt in relatie daarmee, de ordenende principes zogezegd. We hebben er al twee gezien: de configuratie van de prikkels tot uitsluitende dynamische scènes en deze waarin objecten als leden van een verzameling gezien worden. De vraag hier is of er nog meer fundamentele ordenende principes voorkomen?

Maar dat is een verkrachte voorstelling van wat er in echte levenssituaties voorkomt. Er is niet de context en dan dat particuliere lichaam dat vervolgens de input organiseert. Wat zich voordoet is een gelijktijdige synergie van context en lichaam en houding en mogelijkheden en richtinggevende principes. Het is alleen maar om bespreking mogelijk te maken dat al die zaken hier afzonderlijk onder de loep gaan.

Brainstorming 3

Terug naar de amoebe die hier omwille van zijn eenvoud dezelfde plaats inneemt als deze van de fruitvlieg bij de studie van genen.

Er doen zich fundamenteel twee, bij nadere beschouwing drie toestanden voor.

a) Bij een amoebe draagt de interactie met het veld dat het omringt een chemisch karakter (zie hoger)

b) Bij een zoogdier doet zich een vergelijkbaar proces voor: wat we geur noemen geschiedt door de inwerking van feromonen, het oog is een plek gevoelig voor de inwerking van bepaalde elektromagnetische trillingen, bij het gehoor werken drukverschillen in op het membraan en wat het haptische betreft dat heeft te maken met druk, textuur, temperatuur, trilling enz.

b’) Bij de mens doet zich als basis precies hetzelfde voor maar het wordt gebruik makend van een ander register beschreven plus komt daar nog een bewerking bij die we kort als reflectie kunnen aanduiden. Het beschrijvende voortgebracht door de reflectieve behandeling gaat uit van hetzelfde maar kleedt dat in andere bewoordingen in. Bij het visuele spreken we niet over elektromagnetische trillingen die de ooglens raken, maar we hebben het over “zien”.

Maar hier is van belang dat in de drie gevallen het wezenlijk om hetzelfde gaat, namelijk een contact organisme – omgeving, meer nog een wisselwerking.

“Een wereld hebben” kan in dit stadium herleid worden tot die wisselwerking. Dat komt bij een steen niet voor. Maar let op, dat is een beschrijving vanuit het perspectief van een observator van op de zijlijn. De vraag is echter, wat houdt die ontmoeting in voor het organisme zelf?

Er doet zich hier een moment voor dat nogal wat gelijkenis vertoont met een benadering op veel grotere schaal, namelijk de big bang binnen de kosmologie. De voorstelling van zaken daar is dat er voorafgaand aan de big bang niet zoals als de kosmos bestond en dat vanaf dat punt, vanaf die singulariteit de hele kosmos zich met een enorme snelheid ontvouwde. Wat is de overeenkomst met het onderwerp dat ons interesseert? Zodra er sprake is van het op gang komen van de wisselwerking met de omgeving – dat is het moment van de big bang – krijgt die omgeving het karakter van een fenomenaal landschap en dat te begrijpen in de meest brede betekenis en niet enkel als iets dat gezien wordt. Denk aan de steen, onbewust, niet gewaar, geen enkel besef in geen enkele mate en plots komt er iets tot stand dat zich als een gevoeligheid manifesteert. Dat wil zeggen dat er iets ontstaat dat zich onderscheidt van complete onverschilligheid. Een steen is een steen is een steen. En plots ontstaan er fluctuaties op het membraan dat het organisme omhult. Fluctuaties verschillen in de eerste plaats van het ontbreken ervan. Ten tweede ontstaan die door een druk van buiten uit. We hebben dus een onevenwicht, een gevoeligheid en een prikkel die daarop inhaakt. Dit ondergaan van verschil vormt de fenomenale scène in zijn meest primitieve vorm. Dit is de big bang want op dit punt ontstaat de wereld als fenomeen. Want daar gaat het hier per slot van rekening om: het überhaupt hebben van een wereld als ervaring. Bij een steen is die er niet, bij een organisme met gevoeligheden wel.

Nu geldt dit in de meest brede zin genomen ook voor planten want die geven blijk gevoeligheden te ondergaan en daarop te reageren. Denk aan fototropisme bijvoorbeeld, het verschijnsel dat bladeren zich naar het licht keren. Verder neemt een plant stoffen op uit de omgeving, verwerkt die en geeft die gedeeltelijk en onder andere vorm weer terug aan die omgeving. En de toestand van de omgeving doet er toe. Er is een moment in de evolutie geweest dat het gehalte CO2 veel groter was dan nu en wat duidelijk van invloed was op de (reuzen)groei. We moeten het niet eens zo ver gaan zoeken. Wie een rubberplant kweekt in onze streken valt om van verbazing bij het aanschouwen van de omvang van hetzelfde soort plant in subtropische streken. Wat hier in een pot staat draagt ginds het formaat van uit de kluiten gewassen bomen. Planten hebben zich

ontwikkeld in een interactie met die omgeving en fluctuaties in die omgeving. Doornen als verweermiddelen zijn niet zomaar ontstaan maar zijn uitgeselecteerde aanpassingen die inhaken op het voorkomen van grazers. Ook bloemen zijn een aanpassingsontwikkeling bij de voortplanting enzovoort. Dus planten *hebben een wereld* en die is op een bepaalde manier en niet op een andere, betekenisvol.
Van alle organismen die een wisselwerking met de omgeving onderhouden kan gezegd worden dat die een specifieke wereld hebben en doorleven, dat laatste uiteraard niet vanzelf te begrijpen in de zin van een bewuste doorleving. Deze variatie heeft enkel onze soort ontwikkeld.
Kortom, als die uitwisseling de noodzakelijke voorwaarde is dan doet er zich op het vlak van het hebben van een wereld geen verschil voor tussen een plant, een reptiel, een zoogdier en als bijzondere variant op die laatste: de mens. Het verschil dat zich laat opmerken doet zich voor op het vlak van de sofistikatie bij de verwerking die ook zijn effect heeft op de kwaliteit van de doorleving.
Alle automobielen doen hetzelfde. Maar er is een verschil in sofistikatie bij de bouw en de uitvoering van de functie. Op analoge manier is er verschil tussen het metabolisme van een plant en dat van een mens. Of om dichter bij het onderwerp te blijven tussen de wijze van gevoelig zijn dat een plant kenmerkt en dat van een zoogdier, een stap verder nog: van een mens die in staat is te reflecteren op de gevoeligheid.

Samenvattend
a. Ik heb het tot nu toe gehad over wat het betekent wanneer gezegd wordt dat **een organisme een wereld heeft**, dat wil zeggen meer dan een toestand van "er zijn" (zoals een steen "er is"), een omgeving doorleeft die zich toont als een welbepaald landschap. Wisselwerking en gevoeligheden ontwikkeld in functie van die wisselwerking waren daarbij kernwoorden. Maar die gevoeligheid moet niet als een mysterieuze vaardigheid begrepen worden. Het uitgangspunt is een toestand van evenwicht waar na een tekort een openheid bestaat naar de stoffen die tekort zijn. Een openheid die het best begrepen kan worden als de situatie waarbij een pasgeborene voor het eerst naar lucht hapt.
b. Gegeven die toestand (a) rijst de vraag en dit is eigenlijk de vraag van deze bijdrage, naar de principes die spelen bij het vorm geven aan die wereld.

Brainstorming 4, de vormgevende principes
Hierbij doen zich twee dimensies voor: een dynamiek en een opbouw of invulling.
Wat dat laatste betreft wacht de amoebe niet op eender welk tekort. Dat neemt de vorm aan van diatomeeën, nog kleinere organismen die gedijen op grond van fotosynthese. Omgekeerd keert de amoebe zich af van alle andere organismen voor wie het zelf voedsel vormt. Er grijpt dus beweging plaats en dit in twee betekenissen: enerzijds een lichamelijke vervorming en verplaatsing en anderzijds een drijfveer: zich zelf in stand te houden.

Beweging vooronderstelt ruimte. Dat wil tegelijk al zeggen dat ruimte als zaak op zich niet bestaat maar als een mogelijkheid om zich te verplaatsen – denk aan de amoebe die diatomeeën wil verorberen en vermijden zelf door een garnaalachtige verorberd te worden. Ruimte heeft bijgevolg in de allereerste plaats (metafoor!) met beweging te maken.

[Tussendoor iets over ruimte
Ruimte voor Plato was "iets" dat als een container kon dienen, voor zaken die men even wilde laten rusten was er ruimte nodig. Aristoteles zag dat even anders. Daar stond ruimte voor de kloof tussen zaken, een ongemeten afstandelijkheid. Bij Galileï krijgt het concept een meer uitgewerkte structuur: ordening van elementen met een begin en eindstadium en gemeten afstanden. Bij Newton wordt het abstract en ideëel. De ruimte wordt gemeten langs drie assen die tot in de oneindigheid doorlopen. Tijd als een andere ideële entiteit doorkruist deze lege structuur. En dan krijgen we Einstein die daar geen twee dimensies maar een geheel in zit, de ruimte tijd. En dan is er alweer een nieuwe ontwikkeling deze van de kwantumtheorie maar hier volstaat één zinnetje niet langer om de zaak begrijpelijk voor te stellen. Wat is het punt? Dat "ruimte" een concept is geënt is op iets dat manifest en fundamenteel is met name 'beweging'. Als je dan verder nog bedenkt dat het gegeven tijd waarmee we vertrouwd zijn ook een concept is en wel een projectie van ruimtelijke maten op een combinatie van twee zaken: verwachtingen en herinneringen enerzijds, eigentijd anderzijds. Het is vrij makkelijk om voor te stellen. Tijd in de Middeleeuwen werd gezien als circulair, een nooit eindigende wederkeer van licht en donker, van dag na dag, maand na maand, seizoen na seizoen. Later volgde de invoering van het belang van gemeten tijdsmomenten in het publieke leven. Tijdmeting op zich kwam al veel langer voor. Maar er is ook nog een tweede dimensie, de eigentijd. In algemene zijn werd de tijd eerder als een lineaire ontwikkeling beschouwd met een verleden dat definitief achter ons lag en een toekomst in onbestemde verten voor ons. Maar over de eigentijd wordt eigenlijk zelden iets gezegd. Men lijkt te doen alsof het moment 'nu' een objectief en vaststaand gegeven is, voor alles en nog wat steeds en onveranderlijk hetzelfde. Maar dat is fout. Wat wordt met eigentijd bedoeld? Neem het aantal beelden dat in een gestandaardiseerd tijdvak, één seconde bijvoorbeeld, verwerkt wordt. Dat resulteert voor het verwerkende organisme in een aangevoelde snelheid van bestaan – kortom het 'nu' wanneer men aan nu denkt. Bij de mens is dat circa vijfentwintig beelden, bij een valk driehonderd. De regel daarbij is dat hoe meer data te verwerken valt hoe trager de tijd lijkt te lopen. Een vlieg bijvoorbeeld verwerkt data zeven maal sneller dan de mens waardoor zijn tijd trager lijkt te verlopen en hij ons meppend gebaar met een zeker gemak ziet aankomen. Het hart van een oude mens klopt gebruikelijk trager dan dat van een opgroeiende tiener. Hij krijgt minder data hetzelfde interval te verwerken waardoor het hem lijkt dat de tijd sneller verloopt (uiteraard spelen andere factoren zoals iedere dag hetzelfde ritueel herhalen ook mee aan de subjectieve ervaring).

Waar ruimte een conceptualisering is geënt op beweging is tijd een conceptualisering op hartslag en verwerkingstijd. Zodra er sprake is van een geverbaliseerde cultuur worden beide concepten dan nog eens heringekleed naargelang de mode van het historisch tijdvak.]

Ik heb het gehad over zelfbestendiging, het bewaren van een evenwicht, het opheffen van tekorten dat tot beweging drijft. Men zou kunnen opmerken dat ik met betrekking tot dit laatste nog een dynamisch ander principe over het hoofd gezien heb, namelijk de drang tot procreatie die zonder twijfel ook tot beweging aanzet, letterlijk motiveert. Merk echter op dat seksualiteit slechts later in de evolutie voorkomt. De amoebe en voor wat dat betreft ook diatomeeën, die vermeerderen zich door deling. En net zoals bloemen een ontwikkeling zijn in interactie met insecten die kunnen bevruchten, zo is ook de seksuele voortplanting met uitwisseling van genen te beschouwen als een strategische zet die pas op een bepaald ogenblik in de evolutie verschijnt. Het functioneert zeer zeker als motiverende factor maar het is niet de allereerste.

herhalen: we hebben tot dusver de wereld als fenomeen wat gelijk staat met zeggen dat de gevoeligheden in een bepaalde toestand verkeren. En, beweging is de manifeste voedingsbodem die (mits een aantal kunstgrepen/bemiddelde manipulatie en projectie) geconceptualiseerd wordt tot ruimte en tijd. De historische variaties van deze laatste werden hier slechts anekdotisch vermeld.
Met de aandacht op **de dynamiek**: er is een tekort dat motiveert en in een bepaalde richting drijft. Dat duidt niet alleen de beweging zelf maar ook de richting ervan. Deze dynamiek bepaalt ook al de invulling.

De invulling
Kernwoorden: tekort en gevoeligheid, beide gaan samen. Stel, er is een tekort, dan houdt het leven op als er in de eerste plaats geen gevoeligheid voorkomt voor de aanwezigheid van datgene waar er een tekort aan is. Maar zelfs al is die noodzakelijke gevoeligheid aanwezig, dan moet er ook een organische mogelijkheid zijn om dat wat daar aanwezig is binnen te halen.
Tekort, gevoeligheid, geschikte anatomie. Dat zijn de allereerste elementen die bepalen hoe de wereld er – bij manier van spreken – gaat uit*zien*. **Dat zijn de eerste ordenende principes.**
Maar ik zei "hoe de wereld er gaat uitzien". Het gepaste ogenblik om even aandacht te geven aan dat aspect, de wereld als een visuele weergave.

[Ik spreek liever over een wereld hebben dan over er een wereldbeeld op na houden. "Wereld*beeld*" suggereert al te sterk een visueel beeld, een afbeelding, een prentje van de wereld.

Als de wereld an sich, in die hoedanigheid, principieel ontoegankelijk is, dan kan er geen sprake zijn van een voorkeur voor een visuele vorm om zich uit te drukken. Merk op dat de term “visueel” vooral gangbaar is op het niveau van het dagelijks spreken, van de volksfysiologie. Vanuit de fysica wordt het visuele bereik omschreven als de gevoeligheid voor een bepaalde snede uit het elektromagnetische spectrum. Wat het zichtbare wordt genoemd maakt deel uit van de onbestemde chaos. Het lijkt enigszins op de blinde die de olifant identificeert als een touwtje met een kwastje aan. Iets dat gevat kan worden en van daaruit betekenis krijgen. We kunnen dat van het spectrum vatten en concluderen dan gemakshalve maar dat de wereld zich hoofdzakelijk visueel aanbiedt.
Die mogelijkheid tot vatten, daar draait het dus om. Het menselijk organisme beschikt daarvoor over een aantal kanalen. Sommige zaken zoals de feromonen worden gevat met neus en mond. Trillingen van de lucht laten zich opmerken door trilhaartjes en zoals gezegd een smal taartstukje uit het globale elektromagnetische spectrum brengt veranderingen teweeg op het netvlies als beperkt oppervlak. Al die prikkels maken deel uit van de chaos. Het worden precies prikkels genoemd omdat er gevoeligheden voor bestaan, anders zouden het niet eens prikkels zijn. Maar de organische mogelijkheden om die te vatten hebben zich in verschillende mate allicht de principes van de natuurlijke selectie volgend, ontwikkeld. Smaak- en reukvermogen maakt gebruik van 20.000 receptoren, het gehoor van 35.000, het visuele vermogen van 126.000.000. Het geurcentrum bij varkens neemt zeven procent van de omvang van het brein in beslag terwijl dat bij de mens één honderdste meet. Dat wil dus zeggen dat het beeld dat de mens over zijn omgeving heeft vooral op grond van visuele prikkels georganiseerd – hij beschikt voor het opvangen van dit type van invloeden over veel meer antennes. Bij het varken en bij de hond spelen de geurpartikels een dominante rol. Dat zijn zaken die iedereen wel weet. Ik wil hier enkel het besef mee aanscherpen dat de wereld die een organisme heeft, bepaald wordt door de middelen die het beschikbaar heeft.
Kortom de gedachte aan een visuele wereld komt niet voor uit het bestaan van een wereld die daar van meet af aan visueel zou zijn, maar uit de ontwikkeling van welbepaalde receptoren die zich bij de organismen naargelang hun belichaming en omgeving vormden.]

Na deze uitweiding terug naar de gevoeligheden. Die ontstaan niet bij voorbaat van een vooruitzicht op een mogelijke functie. Er ontstaat niet zoiets als een oog met het vooruitzicht dat er iets te zien zal zijn. Een mutatie die tot gevolg heeft dat een gebiedje lichtgevoelig wordt blijkt voor het organisme in kwestie voordelig te zijn. Als een krab aan de rand van de rivier rondscharrelt en je werpt zelf geen schaduw over de lichtgevoelige zones van dat organisme, dan zal het zonder argwaan voortdoen waarmee het bezig was – tot je er inderdaad een schaduw overheen komt. Op grond van ervaring betekenen die allicht een bedreiging van zijn voortbestaan. Dit vormde de inzet tot verdere uitselectering, niet in de zin dat die lichtgevoeligheid zich ontwikkelde in

richting van een nog grotere gevoeligheid, maar dat de nakomelingen met een iets grotere gevoeligheid op dat vlak, voordeel hadden.
Volgens de tekstboeken beschikt de mens over vijf zintuiglijke kanalen met andere woorden over vijf types van gevoeligheden die het wereldbeeld waar het hier tenslotte over gaat, tot stand brengen. Vergelijking met andere organismen toont echter aan dat dit geen unicum is en ook niet de meest ideale of optimale wijze om een wereld te bouwen. Denk aan de gevoeligheden die insecten aan de dag leggen en aan organismen die allang niet meer bestaan zoals de opabinia die vijf eenheden propvol facet ogen had. Zoals de ontwikkeling van zoogdieren tot een dominante soort pas de ruimte daartoe kreeg na het verdwijnen van de dinosauriërs – al bij al een contingent gebeurtenis, zo is de ontwikkeling van de menselijke gevoeligheidsmogelijkheden evenzeer een combinatie van toevalligheden en Darwiniaanse uitselectering. Dus het beeld dat een organisme over zijn omgeving tot stand brengt is specifiek en geen weergave van een realiteit zoals die zich daar werkelijk zou voordoen.
Maar daarmee werd in eerste instantie uitgelegd wat het statuut is van de gevoeligheden die bepaalde soorten hebben, zoogdieren en in het bijzonder de mens, terwijl we eigenlijk op zoek zijn naar de principes die aan de grond liggen van de wijze waarop het beeld gevormd wordt.
Er werd al een tekort en de gevoeligheid genoemd, waar het nu op aankomt, is principes in verband te brengen met de mogelijkheden die de respectievelijke lichamen bieden.

De mens beschikt over drie types kegeltjes die het visuele realiseren. Er komt een garnaal voor die over vijftien verschillende types beschikt wat de kleurmogelijkheden op evenredig grote wijze uitbreidt. Rendieren kunnen wanneer het voedsel schaars is ultraviolet zien waardoor die beter korstmossen kunnen ontdekken. Sommige slangen zijn in staat om temperatuurverschillen visueel waar te nemen. Vleermuizen horen luchttrillingen met een frequentie hoger dan deze die mensen kunnen waarnemen terwijl olifanten en giraffen trillingen met een uiterst lage frequentie kunnen opvangen. Beren kunnen geuren over een afstand van circa vijfentwintig kilometer vatten. Er komt een mol voor met een stervormige neus met zes keer meer sensoren in vergelijking met het aantal in een menselijke hand. Het hele lichaam van de katvis is overdekt met smaakpapillen. Elektrische alen zijn niet alleen in staat tot het genereren van spanningsverschillen, ze kunnen die ook waarnemen. Haaien zijn ook in staat om elektrische potentiaalverschillen te detecteren. Vlinders proeven met de poten.
Ik heb deze voorbeelden niet opgesomd omwille van hun spectaculaire aard, maar om aan te geven dat het fenomenale landschap van die dieren onderling sterk verschilt. Zij doorleven andere wereldtaferelen, ze hebben een andere wereld.

Het voorgaande kan echter ook op het verkeerde been zetten. Het zou kunnen suggereren dat al die verschillende mogelijkheden niets anders zijn dan verschillende selecties van een globaal pakket dat daar buiten kant-en-klaar aanwezig is.

Zoals in het begin al gesteld: uit de *ervaring* dat we bestaan mag *afgeleid* worden dat er een grotere context is waarbinnen en waarvan uit we bestaan. In dezelfde zin mag constructivisme niet begrepen worden als zouden de zintuigen geheel vanuit zichzelf iets tot stand brengen en dat vervolgens tot een werkelijkheid projecteren. Er mag zonder twijfel aangenomen worden dat er iets is en dat doet er toe, anders zouden we zelf niet bestaan. Maar dat iets kunnen we slechts benoemen als chaos waarbij de zintuigen al even 'slechts' gevoelig zijn voor een deel ervan, vermoedelijk niet meer dan een uiterst minuscuul deel zowel in de breedte als in de diepte en, dat we daarmee een impressie tot stand brengen die wij dan voor de wereld nemen. Dat stelt mensen onderling niet voor al te grote problemen aangezien we uitgerust zijn met dezelfde fysiologische apparatuur. We "zien" (in metaforische zin) dus allen min of meer hetzelfde. Ik laat hierbij culturele verschillen nog buiten beschouwing. Een Bosjesman spoorloper ziet dingen die wij Westerse stedelingen niet zien. Dus gebruik makend van de gevoeligheidskanalen die ons ter beschikking staan construeren we een leeftafereel.
Deze ingreep is verreikend. Dat we allen een bepaalde lichtfrequentie als rood zien maar dan ieder van ons op een geringe wijze anders, dat kunnen we nog verteren. Maar dat er daarbuiten niet zoiets als "de" ruimte zou bestaan dat valt al heel wat moeilijker te slikken. Ik heb eerder een kort stukje geweid aan het concept van de ruimte. Deze die ons vertrouwd is, met name een driedimensionaliteit met een eindeloze uitgestrektheid is een vinding te dateren in de 17de eeuw. In de periode daaraan voorafgaand golden andere ideeën. Maar wat hier benieuwt, is de vraag of dieren zelfs maar vertrouwd zijn met iets dat op de aangehaalde concepten gelijkt?
Ruimte kan in die context allicht best gedacht worden als de reikwijdte van de mobiliteitsmogelijkheden en ervaren verhoudingen in de waarneming (groter versus kleiner in het gezichtsveld, dopplereffecten en dies meer). In die zin beleeft de muis wat wij als ruimte aanduiden anders dan een cheeta en weer anders dan een arend.
Door de focus te richten op de beweging, hebben we ons qua invalshoek enigszins losgemaakt van het belevingstafereel op grond van gevoeligheidszones. Ik heb er eerder op gewezen, de wereld als verschijnsel komt niet alleen tot stand doorheen de waarnemingskanalen, de genoemde gevoeligheden maar ook beweging, verplaatsen en greep hebben op dat wat de nood kan lenigen.
Een koe verplaatst zich en grijpt met de lippen het gras. De geladabaviaan grijpt het gras met zijn handen. En apen die zich in belangrijke mate op vier ledematen voortbewegen hebben al wat meer mogelijkheden om iets met de handen te doen. Laat staan de mens die zich enkel op de onderste twee ledematen voort beweegt. Die heeft de handen helemaal vrij.
Dat betekent twee zaken. Het perspectief om naar de wereld te kijken is anders dan dat van een viervoeter. De vrijgekomen handen openen op hun beurt nieuwe mogelijkheden. Dat zijn even zoveel factoren met een bepalende invloed bij het tot stand brengen van een wereldtafereel.

De implicatie
Wat hiervoor geboden werd zal allicht te simplistisch klinken. Het belang ervan schuilt daarbij niet zozeer in de reikwijdte en diepgang – de kwaliteit dus - van de verklaring, maar in het feit dat daarmee de meest fundamentele wijze werd aangewezen waarmee een organisme zijn wereld doorleeft. Voor de amoebe als voorbeeld zal dat allicht zonder moeite aanvaard worden, maar voor de mens…?
En toch, wat beschreven werd biedt de allereerste krijtlijnen van het gebouw. De domotica als metafoor voor het gesofistikeerde karakter van de menselijke uitwerkingen, hoe vernuftig ook kan nergens anders dan *binnen die contouren* tot stand gebracht worden. Of op het huidig onderwerp betrokken, ook de opstelling bijvoorbeeld van het periodiek systeem, het uitzetten van het traject naar mars, het uitdenken van een Newtoniaanse mechanica maar ook van deze die de materie op kwantumniveau behandelt, al deze zaken hoe vernuftig ook kunnen nergens anders dan vanuit die basis tot stand gebracht worden.
Meestal wordt dan verwezen naar de complexiteit waarvan men dan zegt dat die toch heel anders ligt dan de chemische reactie van de amoebe.
Wie dat aanvoert begrijpt de draagwijdte van het aangevoerde patroon niet. Natuurlijk is er complexiteit. Maar opnieuw dat is niet de implicatie die hier bedoeld wordt. Ik wil wijzen op het bepalende karakter van het patroon. Welke mogelijkheden tot manipuleren ook ontwikkeld mogen worden – en dat zijn er heel wat van een ongelooflijke verfijndheid en vernuft, die ontstaan steeds binnen de genoemde bepalingen, zeg maar begrenzingen. Ze worden ontwikkeld binnen de systematiek van de genoemde gevoeligheden, perceptuele zowel als motorische of anders gezegd, het is de facto onmogelijk daarbuiten te treden en de wereld te kennen zoals die daar werkelijk zou zijn. Merk op dat dit laatste op zich ook al een gedachte is die slechts binnen die bepalende grenzen geformuleerd kan worden.

Brainstorming 5, over planten, mensen, apen en middelen
Kennis wordt meestal eng geïdentificeerd met de zintuiglijke waarneming als inhaakpunt voor zover het niet teruggevoerd wordt tot het bevoorrechte perspectief van de ratio. Volgens Plato heeft dat vermogen toegang tot een werkelijkheidsgebied dat niet anders dan mystiek van aard kan zijn. Natuurlijk speelt de waarneming of zoals eerder genoemd "gevoeligheden" een belangrijke rol. Maar al even belangrijk is de rol van de motoriek, de wijze waarop het lijf met de inkomende prikkels omgaat.
Kennis ontstaat vanuit het waarnemen en handelen als één synergetische beweging. Het onderscheiden van kennis en handelen tot afzonderlijke gebieden is een scheiding post hoc, een scheiding gemaakt in het analytisch denken. Dat wat gezegd werd over het lijf dat met prikkels omgaat geldt voor alle organismen. Ook voor de planten hoe vreemd dat in eerste instantie mag klinken voor een mentaliteit waarin die meer beschouwd worden als "dingen die daar maar staan te staan". We zijn niet gewoon om naar planten te kijken als organismen die een werking vertonen beïnvloed door inkomende prikkels.

Naargelang de prikkel reageren ze verschillend – denk maar aan het verschil tussen dag en nacht, licht en het ontbreken ervan. Dat wil uiteraard niet zeggen dat planten zoiets als gevoelens hebben. Ze beschikken niet over zenuwstelsel dat iets dat we als gevoelens aanduiden tot stand kan brengen. Maar ze reageren op prikkels die voor ons soms moeilijk of zelfs niet waar te nemen.
Toch is er een zekere overeenkomst met de mens. Ook hij ageert vanuit tekorten en relatie tot een mogelijk aanbod gedetecteerd door zones die daar gevoelig voor zijn. Maar het menselijke organisme is mobiel en gekenmerkt door complexere mogelijkheden. Hij verschilt daarin van de planten maar dan weer niet van verwante apen. Ook die maken op grond van de mogelijkheid tot grijpen gebruik van elementen die het ingrijpen versterkend kunnen ondersteunen. De mensensoort heeft daarbij echter zo'n vaardigheid in bemiddeld handelen ontwikkeld, dat precies *dat* de katalysator geworden is die een diepgaande impact op de omgeving heeft, die deze van andere organismen op exponentiële wijze overtreft. Maar hoe dan ook dat steeds vanuit het kader van onevenwicht en gevoeligheden die de basisstructuur bepalen.

Brainstorming 6, singulaire gebondenheid en versies

De gedachte dat er daar een objectieve toestand van werkelijkheid zou bestaan is een mogelijke versie van het denken. Een versie die in historisch opzicht begrijpelijke gronden heeft. De mogelijkheid te kunnen beschrijven, meer precies verschillende versies te kunnen verzinnen, heeft de gesloten gebondenheid opgeheven. De koe stelt zijn bestaan niet in vraag. Die kent slechts één versie, wat overigens een antropomorfe formulering is. De koe kent geen versie, hij bestaat punt uit. De lippen gericht op het gras de ogen zijdelings op mogelijke bedreigingen. Bij de mens werd die singulaire gebondenheid vervangen door een imaginaire openheid - tegelijk een verlorenheid, van waaruit het zoeken, het formuleren van mogelijk versies die een substituerende verankering konden bieden, opgang maakte. De voorstelling van een echte waarheid die ergens zou bestaan kreeg daarin vorm. Met andere woorden: het zoeken naar een fundamentele, naar een echte waarheid en werkelijkheid is eigenlijk een omgekeerde vertaling van de genoemde verlorenheid. Maar verliezen we niet uit het spreekwoordelijke oog: de voorstelling van een objectieve werkelijkheid is een van de mogelijke versies. Een andere die daarmee verwantschap vertoont houdt de aanname van een goddelijke instantie in, een allereerste schepper of heerser.

Brainstorming 7, het complexe brein & vorm versus functie of omgekeerd

Maar ik dwaal af, dreig in herhaling te vallen. Dat gebeurt niet zomaar. Het wordt uitgelokt door steeds terugkerende zelfde tegenwerpingen zoals dat mensen op een of andere manier speciaal zijn, blijkbaar over speciale vermogens beschikken die de natuurlijke die we delen met de andere dieren overstijgen, dat het menselijk brein zo complex is… ooh ja dat brein, was ik nog vergeten.

De main stream visie biedt het idee dat het brein een soort centrum is van verwerking en beslissing dat initiatieven voortbrengt, een soort lamp van Alladin waaruit wonderlijke dingen tevoorschijn komen. Sedert een twintigtal jaar verschijnt het in een aangepast kleedje: de neurale werking draagt het karakter van computer. In feite opgewarmde kost. In de 17de eeuw werd voor de verklaring van gedrag al verwezen naar de werking van het kleine in de diepte. Nu de werking van de neuronen diep in de krochten van het brein – waarin schuilt het verschil?
De hersenen, een combinatie van veel vocht, vetten, proteïnen, koolhydraten. De sociobioloog Robert Trivers beweert in "The folly of fools" dat de functie ervan schuilt in de regeling van de primaire motieven in relatie tot de motorische uitvoering, niet om kennis zoals Plato dat begrijpt tot stand te brengen. Ronald Giere, wetenschapsfilosoof zegt het als volgt "Evolution favored cognition for effecting action, not for contemplation" (in "Sientific perspectivism").
Complexiteit is een ander argument dat dikwijls gebruikt wordt om de discussie te beslechten. Dat het spel op zich complex is leidt geen twijfel. Dat is ook het twistpunt niet. De vraag van één miljoen luidt: is de mens tot bijzonder gedrag in staat vanuit een complex brein of is een complex brein het gevolg van complexe vormen van gedrag? Het gekende vraagstuk: volgt de functie uit de vorm of omgekeerd?
Ik kies duidelijk voor de tweede optie. De eerste vergt nogal wat hocus pocus (en plots had de mens een complex brein of er voltrok zich een eindeloze reeks mutaties allen in dezelfde richting enz. overigens een onderwerp dat buiten het bereik van deze bijdrage valt.)

Brainstorming 9, een versie staat niet gelijk aan 'vrijblijvend'

Nog een laatste niet onbelangrijke toelichting.
Ik heb eerder gewezen op de verschillende versies waarbij de belangrijkste term hier niet "verschillende" is maar "versies". Wat er ook wordt aangeboden, het is steeds een voorstelling van zaken, een beschrijving. Daar werd aan toegevoegd dat zo'n beschrijving genomen tot weergave van een aspect van de wereld zoals dat daar werkelijk zou bestaan een dwaling is gelet op het feit dat het om een beschrijving gaat. Maar het mag dan een versie zijn, dat wil niet zeggen dat de aanname tot werkelijkheid ervan vrijblijvend is.
Het is precies de aanname dat het een afspiegeling van de wereld zou zijn, wat in de Middeleeuwen de speculumbenadering werd genoemd, die maakt dat men vanuit deze overtuiging met man en macht ijvert om verder te zoeken. Het is precies die aanname die de basis vormt voor wat vandaag "vooruitgang" wordt genoemd.
Toch zijn we al een stap verder dan de aanname dat we gedreven worden door versies die ons als individuen besturen. Met de Verlichting is het inzicht gegroeid dat we een zekere mate van autonomie hebben, we zijn in staat zelf te beslissen wat te doen enzovoort. Dat besef over die mogelijkheid heeft ook een keerzijde: we zijn daarmee ook verantwoordelijk voor wat we doen. Als we *kiezen* voor ontploffingsmotoren dan heeft

dat een keerzijde: we zijn ook verantwoordelijk voor de toename van CO2 uitstoot. Dat is uiteraard niet de keuze van een individu samen met alle andere individuen. Er zijn belangen mee gemoeid die het individu overstijgen. Maar het is inderdaad een keuze waar een verantwoordelijkheid aan gekoppeld is.
In de periode toen de versie heerste dat enkel god de plak zwaaide, ontsnapte enige inbreng ons. Op dit moment kunnen we dat alibi niet langer gebruiken. We hebben een versie opgesteld waar wij als individu en als gemeenschap keuzen maken waarvoor we verantwoordelijkheid dragen.
En met deze stichtelijke woorden…

Tot slot

Organismen hebben gevoeligheden die gerelateerd zijn tot tekorten. Die gevoeligheden zijn voor het bestaan van levende organismen wat de big bang betekent voor de kosmologie: vanaf dan wordt een wereld geopend – en pas vanaf dan ontstaat ervaring. Zo genomen is (*IS*) de wereld als verschijnsel of zoals die zich in de ervaring voordoet identisch aan de toestand waarin de gevoeligheden verkeren. Die toestand bepaalt en begrenst de wereld als fenomeen. Er kan ook niet gevraagd worden wat daarvoor was, of liever wat daarvoor als een wereldtafereel verscheen.
De keten gevormd door tekort, gevoeligheid en reactie, zet zich om in beweging en dit niet eender welke maar in een welbepaalde richting al neemt dit slechts de vorm aan van het uitstulpen van tentakels naar wat het tekort kan lenigen. Dit is het meest fundamentele principe dat zich bevindt in de kern van wat op andere plaatsen de primaire gemotiveerdheid genoemd wordt. De aard van de gevoeligheden, dat wil zeggen de specifieke zintuiglijke kanalen en hun respectieve reikwijdte bepalen wat uit dat wat "daar aanwezig is" een selectie plaats kan vinden en een indruk realiseren. Niet alleen die gevoeligheden maar ook de bewegingsmogelijkheden zowel met betrekking tot het bereik van verplaatsing als dat van het vatten wat het tekort kan opheffen, dragen evenzeer bij tot het vorm geven en invullen van het genoemde beeld.

Behalve als verslag van een denkoefening dient deze tekst ook nog een ander doel. We zijn als bewustzijnde mensen die voortdurend in de modus van het beschouwen verkeren zo vertrouwd met die modus, dat we zonder meer de condities die we delen met de naaste verwanten, meer bepaald de basisprincipes waarop hun en per slot van rekening ook ons leven in ingericht, uit het oog verliezen. Deze tekst wil helpen om daar opnieuw oog voor te krijgen.

Al bij al, heel dat verhaal voor iets wat Schopenhauer anderhalve eeuw koos als titel voor een boek "De wereld als wil en voorstelling" waarbij de wil staat voor de primaire gemotiveerdheid en de voorstelling voor de dimensie van het fenomenale.

Naschrift

Maar waarom dan vraagt iemand me, als dat allemaal zo is, beleef ik de wereld zoals ik dat nu ondervind als de enige natuurlijke manier waarop die bestaat?
De aanzet tot een antwoord, zoniet het antwoord schuilt in de mogelijkheid tot reflecteren, tot nadenken over, tot iets tot voorwerp van beschouwing maken.
Neem iemand die het eens kan zijn met Leaky's formulering dat de mens de vijfde aap is, kortom een aap is, maar – zo voegt hij er aan toe – die de dingen anders doet.
Als we inderdaad in biologisch opzicht nauw verwant zijn dan is het merkwaardige dat we ondanks die overeenkomst toch anders in de wereld staan. Het meest fundamentele inzicht op dat vlak kan als volgt kort geformuleerd worden: apen *zijn* hun wereld, mensen *hebben* een wereld. Dat is letterlijk een hele wereld van verschil. In de tekst heb ik het even over de relatie beweging en ruimte gehad. Dieren doorleven beweging, mensen hebben een ruimte waarbinnen bewogen wordt. Dit is geen verschil in de biologie van soorten, maar in de manier waarop ze leven *beleven*.
Maar die vormen bestaan in een en dezelfde persoon niet naast elkaar. Het een is getransformeerd tot het andere zodanig dat slechts die eindtoestand wordt ervaren. Stel gisteren was ik student en vandaag ben ik soldaat. Dan weet ik uiteraard nog goed hoe het was om student te zijn, meer nog dan mijn nieuwe toestand als soldaat. Maar na een loopbaan van circa veertig jaar lang ben ik door en door militair en bestaat het studentenleven nog slechts als een vage herinnering. En in dat geval heb ik nog herinneringen aan die toestand hoe dunnetjes ook. Maar neem de culturele evolutie van een leven als Oude Griek of als Middeleeuwer naar een huidige conditie met smartphones en vliegreizen. Hoewel mijn volk ooit middeleeuws was, wat rest daarvan in mijn actuele beleving? Voor mensen die vandaag leven lijkt het leven al altijd zo geweest te zijn, het is tot de ervaring van een natuurlijke toestand geworden en dat van de Middeleeuwen kennen we vanuit de boekjes en series op de televisie.
Ooit moeten de mentale intuïties dezelfde zijn geweest, zo formuleert Darwin het in het derde hoofdstuk van "The Descent…". Maar dat ligt nog veel verder in het verleden dan de Oude Grieken en intussen is de manier waarop de mensensoort in de wereld staat geworden tot wat ze is, beschouwend. Dat is voor ons de natuurlijke toestand geworden.
Dat wat de geschiedenis betreft, maar er is meer.
Het specifieke van de toestand in staat te zijn te beschouwen houdt precies die mogelijkheid in. Klinkt raar allicht maar neem even twee verschillende toestanden. Neem het geval van iemand die blind en in isolatie geboren is. Die heeft geen flauw benul van wat de ervaring te kunnen zien inhoudt. Het gezichtsvermogen is in zijn beleving compleet onbestaande. Hij mist het niet eens want hij kent het niet. Neem daartegenover iemand die geboren is in een streek waar geen blinden voorkomen en voor wie de normale toestand bijgevolg deze is te kunnen zien. Het is de enige toestand die hij kent en voor hem dus de natuurlijkheid zelf.
Op analoge manier is er de toestand van het dier dat samenvalt met levend zijn en daarnaast dat van het menselijke dier voor wie de wereld niets anders is dan deze gekarakteriseerd door beschouwing. Vanuit zijn perspectief is de wereld enkel deze van

beschouwing, een andere is denkbaar maar niet inleefbaar. Zelfs de fantasie niet te beschouwen is zelf een beschouwing.
Als mensen zijn we gedoemd tot beschouwen, dat is het traject dat de evolutie voor ons volgde en het eindresultaat is een wezen getransformeerd tot beschouwen.
Dus op de opmerking dat het beschouwen als natuurlijk beleefd wordt geldt een dubbel antwoord:

- wat en hoe we vandaag beleven ervaren we doorgaans als de natuurlijke toestand
- we zijn geëvolueerd tot beschouwende wezens en als zodanig zijn we niets anders dan dat.

Zoals Husserl het al zei, de wereld toont zich voor het eerst in het bewustzijn. Ik voeg daar graag aan toe: bij wezens die zoiets als een bewust zijn kennen. Voor alle andere is er geen wereld te beschouwen, bestaan en wereld zijn tot één gevouwen en daarmee uit.

8. Solipsisme en het verkeerde been

Woordenboekdefinitie
Van het Latijn 'solus' of enkel en "ipse" of het zelf. De filosofische opvatting dat alleen het ik of enkel maar het bewustzijn bestaat terwijl al het andere uit de wereld alleen maar uit het denken van het ik, sommigen spreken in dit geval ook van de geest, voortkomt.

Een voorbeeld van zo'n positie kan bijvoorbeeld bij Husserl gevonden worden. In de 'Cartesianische meditationen' staat "Gegenstände sind für mich (…) was sie sind, nur als Gegenstände wirklichen und möglichen Bewußtseins…" (1973, p. 99, §30) Letterlijk vertaald zou dat worden "voorwerpen, goederen, dingen of spullen zijn voor mij enkel (nur) voorwerpen, goederen enz. van of binnen in een werkelijk en mogelijk bewustzijn. Iets vlotter vertaald lezen we bij Antoon Braeckman "Er zijn geen fenomenen zonder dat er een bewustzijn is waaraan de fenomenen zich tonen…" (158) en enkele pagina's verder "Alles verschijnt in de eerste plaats als fenomeen in het bewustzijn". Het enige waarvan we volledig zeker zijn, is het verschijnen van deze fenomenen…" (2010, Fundamenten van de wijsbegeerte, KUL, Leuven. P. 160).
Ook bij Schopenhauer die Husserl in de tijd voorafgaat, vinden we een boek met als titel "Die Welt als Wille und Vorstellung" (1818) waar in de eerste paragraaf de titel herhaald wordt: "Die Welt ist meine Vorstellung" – niet alleen een voorstelling maar (slechts) die van mij.

Het solipsisme als oordeel is logisch consistent. Dat wil zeggen dat men tegen dat inzicht niets kan inbrengen, dat het als argument zou kunnen ontwrichten. Dit schijnt bij sommigen te leiden tot een vorm van droevige gelatenheid, tot pessimisme want… "uiteindelijk is men alleen op de wereld". Dat is wat ik met "het verkeerde been" bedoel, omdat die conclusie eenzijdig is en daarmee onevenwichtig wat in uiterste omstandigheden kan leiden tot een mate van depressie.
Waarom ik dat denk wordt duidelijk aan de hand van volgende gedachten die *en* verband houden want ze haken allen in op hetzelfde onderwerp, maar *toch eigenlijk ook* los van elkaar geformuleerd werden. Het gaat over hetzelfde maar het een volgt niet noodzakelijk uit het andere.

1. Ervaring en afleiding (1)
Ik ben de enige die mijn bestaan als ervaring beleef. Duidelijk. Ik kan niet in de huid van de andere kruipen om van binnenuit te ervaren dat ook die bestaat. Maar dat verhindert me niet om vanuit mijn positie van ervaring een afleiding te maken over het feit dat ik

niet in het ijle besta, dat er iets moet voorkomen waarbinnen ik besta. Daarbij is ervaring één zaak, een afleiding een andere.

2. Ervaring en afleiding (2)
Einstein in een discussie over de houdbaarheid van ideeën uit de kwantummechanica, stelde als retorisch argument de vraag "of de maan bestaat ook als ik er niet naar kijk?"
Het antwoord daarop is niet echt moeilijk. Neen in de waarneming bestaat de maan dan niet en ja uit een reeks factoren, teveel om hier op te noemen, mag afgeleid worden (afleiden!) dat de maan blijft bestaan ook als ik niet kijk.

3. Over mensen en dieren
Kan een dier het inzicht dat het solipsisme uitdrukt hebben? Ik denk niet dat er iemand zal zijn die daar bevestigend op antwoord. Neen dus. Waarom niet? Omdat de eenvoudige reden dat dit inzicht slechts vanuit de mogelijkheid tot reflecteren, vanuit het beschouwen dus, geformuleerd kan worden.
Of korter, dieren bestaan enkel, denken niet over de wereld na. Dat wil niet zeggen dat dieren domme automaten zijn, in geen geval. Maar logische redeneringen opstellen en conclusies trekken valt buiten hun mogelijkheden.
Maar mensen zijn biologisch in de eerste plaats dieren. Ze bestaan in de eerste plaats. Het is niet omgekeerd dat er ergens een wolkje gedachten zweeft en dat daaruit het manifest bestaan zou volgen.
Dat leidt tegelijk in tot de vierde toelichting.

4. Over de kern en het advies
Inzichten zijn gedachten en als zodanig een voortbrengsel van het denken. Dat klinkt als een open deur intrappen. Maar als dat zo mocht zijn, waarom wordt aan het voortbrengsel een groter waarde toegekend dan aan de toestand die dat voortbrengt?
Neem de gedachte "ik heb de lotto gewonnen". Wat is er belangrijker: de gedachte of het feit?
Het antwoord ligt voor de hand, vooral als je de lotto niet won.
Naar analogie. Wat is van doorslaggevender belang: het inzicht dat ik enkel in mijn gesloten bewustzijn besta en het feit anderen voortdurend tegen het lijf te lopen, die zelfs niet te kunnen vermijden ook op momenten dat ze niet gewenst zijn?
Het bestaan dat een uitdrukking is van leven is één zaak, gedachten als voortbrengselen ervan een andere. Hoe anders? Bestaan is identisch met leven zelf, gedachten maken begrijpelijk en als ze hout snijden kunnen ze een adviserend rol spelen.
Het gaat echter fout als men die adviezen voor "leven" zelf neemt.

5. Intersubjectiviteit
En stel nu nog, tot slot, dat we inderdaad opgesloten zijn in onszelf – wat eigenlijk wel het geval is *vanuit een zeker gezichtspunt (!)*, dan is er nog de intersubjectiviteit.

Als ik zeg dat het regent en mijn buurman stemt in met die vaststelling, dan hebben we blijkbaar een veld dat we qua waarneming en begrip delen. Ondanks het feit dat voor mij de regen een ietsepietsje anders zal zijn dan de ervaring van die buurman.
Als ik iemand die ik vertrouw mijn diepste gevoelens toevertrouw en die reageert door zijn arm om me heen te slaan, dat getuigt dat van een deelname, een medeleven. We mogen dan wel strikt genomen "geslotenheden" zijn, we delen de ervaring, we leven mee.
Als ik een huis wil bouwen, dan zal ik beroep moeten doen op anderen die mij begrijpen en me willen helpen. Er zal anders niet veel van terecht komen.
Dus die geslotenheid is er een van inzicht zoals eerder al gezegd, maar dat ligt enigszins anders wat het handelen en de interactie betreft. In de ontmoeting zijn we niet alleen.
Je kunt natuurlijk ook de straat op gaan en daarbij geen mens aanspreken, niets delen en niemand om bijstand vragen. Dan verleen je de geslotenheid die in allereerste instantie slechts cognitief van aard is, een extra dimensie die de beleving zelf aantast.

Nog een opmerking tot slot. Hoewel deze bijdrage eerder anekdotisch is, het biedt geen diepgaande behandeling van het onderwerp maar beperkt zich tot enkele korte overwegingen, houden de laatste twee punten toch een waardevolle boodschap in.
In andere besprekingen werd de gedachte verdedigd de mens geen vervreemd wezen is als gevolg van het denken dat hem zou vervreemden van een wezenlijk bestaan. Er wordt ook dikwijls een kloof gesuggereerd tussen de actuele zijnswijze en deze die gangbaar was in vervlogen tijden. Denk hierbij de kritische perspectieven van Nietzsche, Heidegger en Husserl. Ik heb daarop steeds geantwoord dat we geen gesplitste wezens zijn, met een authentieke kern of een authentiek verleden en een actuele vervreemdende inkleding, maar dat we voluit zijn wat we zijn, getransformeerde - voorlopige – eindproducten, eenheidsvolume onder een bepaalde vorm.
Wat ik nu ga zeggen lijkt ietwat haaks te staan daarop, maar doet dat niet echt.
We zijn het organisme dat we zijn met een aantal daar deel van uit makende kenmerken zoals de primaire motieven en de vorm van de lichamen die we instantiëren met de mogelijkheden die daaruit voortvloeien. Maar in het perspectief van het tot stand brengen van de mogelijkheden veelal een constructief element ongenoemd. We hebben het over de vorm van lichaam, ogen laten toe te zien, handen te grijpen. We vergeten daarbij de dynamiek in het bijzonder het handelen van het lichaam. En dat maakt, in het model dat ik voorstel dan toch, taal mogelijk in het bijzonder het spinnen van verhalen. Tot zover maakt dat allemaal deel uit van de transformatie als eindresultaat. Maar die verhalen blijken veranderlijk. Een en eenzelfde gebeurtenis kan op verschillende manieren uitleg vinden. Denk maar aan de eerdere bespreking waarbij ruimte een andere invulling kreeg naargelang de historische periode. Niet veranderlijk en deel uitmakend van de eenheid: het tot stand kunnen brengen van verhalen of versies. Wel veranderlijk: de inhoud van de versies.

We zijn sprekende wezens, dat is de finaliteit van de actuele vorm waartoe we evolutionair getransformeerd zijn. Maar we beschikken ook over het vermogen de relativiteit van versies in te zien wat ons vervolgens toelaat gedrag te bepalen. Iemand heeft me schade toegebracht die me diep treft, het gebeuren wordt ingekleed in een verklarend verhaal met een verzuchting om wraak als slotstuk van het verhaal. Ik ben daar echter niet toe gedwongen. Dat zelfde vermogen om verhalen tot stand te brengen kan argumenten op stellen waarom het beter zou zijn geen gevolg te geven aan het sluitstuk van mijn eerste versie. Dat bedoel ik met te zeggen dat verhalen, interpretaties bijvoorbeeld die de geslotenheid van het bestaan in een bepaald daglicht stellen met een smaak van absolute eenzaamheid, adviseurs zijn. We kunnen nog altijd een tegen verhaal genereren die het gedrag een andere richting uitstuurt. Radicaal gesteld: het bestaan staat centraal, de rest is gekwebbel aan de zijkant waarbij we het laatste niet voor het eerste mogen nemen.

Of in de context van transformatie, daarbij is het eindproduct niet het voorkomen van twee delen die van elkaar vervreemd zijn. De mens is niet opgedeeld met het een dat zich vervreemdt van het andere. Er is slechts één met een schil die variabele vormen kan aannemen. Die schil als het onvermijdelijke feit versies te genereren maakt deel uit van die eenheid. Maar de inhoud ervan kan veranderlijk zijn, van het ene moment tot het andere, van de ene mens tot de andere. Het lijkt een beetje als de kleur van kameleon. Die is niet vervreemd van het beest zelf, het maakt er deel van uit, meer nog zonder die verkleuring zou het niet eens een kameleon zijn. Zoals de mens zonder veranderlijke versies geen mens zou zijn.

9. Het beeld als werkelijkheid

Ik zit in mijn studeerkamer. Zie het computerscherm, hoor de ventilator draaien, hoor het verschuiven van een stoel in de kamer boven me, hoor iemand spreken zonder dat ik kan begrijpen wat gezegd wordt. Het voelt comfortabel warm aan. Licht straalt gedempt door het raam.
Dat is mijn omgeving, het beeld dat ik van mijn omgeving heb. Dat is mijn werkelijkheid. Dat wat ik als werkelijk noem en als zodanig ervaar. Dit is de wereld, de enige wereld die ik op een directe manier voor waar neem, die ik overigens letterlijk ervaar. Dit doet zich voor als de realiteit, van het Latijnse "res" de zaak. De zaak die daar is. Dat wat uit zichzelf bestaat. Wat echt bestaat.

Maar denk eens aan de volgende situatie. In een emmertje bevindt zich een substantie waarvan je absoluut geen idee hebt wat het zou kunnen zijn. Want het emmertje is lichtdicht afgedekt met een rubbervel waardoor je niet kan kijken. Een minuscuul gaatje laat toe er een thermometer net doorheen te prikken.
Wat kom ik op die manier te weten?
Ten eerste dat die stof in een bepaalde toestand verkeert die we temperatuur noemen. Wat is daar merkwaardig aan? Dat er niet zoiets als temperatuur bestaat als iets dat als een natuurlijke soort op zich zou bestaan. Wat we doen is niet anders noch meer dan een overeenkomst tussen de meetstof (kwik, alcohol…) en een punt op de zelf aangebrachte schaal aflezen. Het maakt in geen geval duidelijk wat er in het emmertje zit.
Ten tweede, dat datgene dat we meten kan veranderen, soms reikt het kwik tot hier, even later tot daar.
Ten derde, dat dit slechts één mogelijk aspect is want het zou bijzonder zijn mocht er zich hier slechts temperatuurverschillen voordoen. Het kan niet anders of er moeten nog andere aspecten zijn.
Maar wat is dat, een aspect? Dat is alweer niet iets dat daar op zich en in geïsoleerde toestand zou bestaan, maar een toestand die inhaakt op datgene wat – in dit geval - de thermometer kan meten.
Kortom alles wat we te weten komen zijn eigenlijk variaties van de apparatuur die we zelf maakten en waarvan we een correlatie aannemen met een toestand van de stof in de emmer. Maar daarbuiten maakt het niets over substantiële eigenschappen duidelijk. *Het* verandert van temperatuur maar wat is "*dat*" wat verandert van temperatuur?
Wat is hier de relevantie van? Dat het beeld van de wereld dat we als de werkelijkheid beleven, het beeld dat in de inleidende paragraaf geboden werd, precies volgens dezelfde systematiek tot stand komt. Er zijn alleen meer dimensies of receptiekanalen mee gemoeid en een kanaal kan verschillende kwaliteiten weergeven (het visuele geeft niet alleen lichtsterkte weer maar ook kleur bijvoorbeeld).

Net zoals we van de inhoud van de emmer niets weten, op dezelfde manier weten we – als het erop aan komt – niets over wat zich daarbuiten het lichaam voordoet, behalve dan de correlatieve prikkels van de gevoeligheidskanalen.

We beperken ons tot het visuele kanaal en gaan in een drietal grove stappen na hoe dat verloopt.
Lichtimpulsen met een verschillende intensiteit en schakering raken het oog. In de marge opgemerkt, deze waar het oog gevoelig voor is zijn een ontiegelijk kleine fractie van het globale van het ganse elektromagnetische spectrum. Een meter telt duizend millimeter, welnu wat het oog kan verwerken is nog duizenden malen minder dan één millimeter. Dat wil dus al wat zeggen met betrekking tot het minuscule bereik datgene dat we uiteindelijk te zien zullen krijgen. Bovendien moet je dan nog in rekening nemen dat het oog het grootste aantal receptoren telt, circa honderdzesentwintig miljoen per oog terwijl één oor het moet doen met tienduizend. Dat wil dus zeggen dat ondanks het enorme aantal aan receptoren het slechts een klein bereik van het spectrum bestrijkt. Dat geeft tegelijk een idee van de principiële mogelijkheden op het vlak van het hoorbare die het met nog veel minder moet doen.
Maar wat er ook van aan is, dat wordt ruimte waarbinnen we zullen kunnen werken.
De stralen bereiken het oog. Dat wat gevat kan worden vertrekt van daaruit via tussenstations, de thalamus om maar een van de belangrijke te noemen, onder de vorm van chemisch-electrische pakketjes. Dat heeft op geen enkele manier het karakter van iets wat op een beeld lijkt. In de laatste fase ontstaat bij de verwerking in de diverse visuele centra datgene wat we als een beeld ervaren. Let wel: er staat niet "een beeld *is*" maar als een beeld "*ervaren*".
Tot zover de gang van de opwaartse stroom. Er doet zich ook een interne stroom voor, maar daar later iets meer over.

Wat is er in deze schets van belang? Dat het oog geen beelden ziet. Wie ooit maar één les biologie volgde weet dat. Dat het elektrochemische pakketje dat vertransporteert via het neurale netwerk evenmin iets beeldachtig biedt en tot slot, dat het beeld dat we in de laatste fase ervaren zich binnen de geslotenheid van de neurale werking voordoet. Anders gezegd: het beeld dat we er op na houden wordt wel op gang gebracht door een externe reeks pulsen, maar vertoont geen één op één overeenkomst met wat daarbuiten die pulsen levert noch met datgene dat we als beeld ervaren. Wat we om het met een metafoor te duiden "zien met het innerlijk oog" is een construct. Die is weliswaar gerelateerd tot de pulsen die daar buiten aanwezig zijn maar vormen er in geen enkel geval een fotografische afbeelding van. Er doet zich correlatie voor maar geen overeenkomst.
Waarom spreek ik hier over correlatie en niet over oorzakelijkheid? Omdat zoals op een andere plaats wordt uiteengezet, de externe prikkel slechts een fractie is tot beeldvorming motiveert (zie verder over de inbreng van de interne stroom en de thematisering).

Het volgende voorbeeld kan helpen om de omvang van dat constructieve aandeel iets meer tastbaar te maken. Kleuren zijn niet inherent aan de wereld. Ze komen tot stand door het type van koontjes en kegeltjes in het oog. Of anders gezegd: de wereld is helemaal niet gekleurd. Maar dat geldt ook voor andere kenmerken, bijvoorbeeld het ontdekken en herkennen van patronen. Het geval van Mike May vormt daar een goede illustratie voor. De man werd na zesenveertig jaar blind geweest te zijn, met succes geopereerd. Hij is er echter nooit meer in geslaagd om met het vermogen van de ogen gezichtsuitdrukkingen te interpreteren en zelfs bepaalde objectvormen te herkennen. Wat wil zeggen dat de neurale paden die daartoe dienen, een welbepaalde vorming moeten krijgen en onderhouden worden. Dat zijn blijkbaar geen patronen die met de geboorte kant-en-klaar afgeleverd worden.
Hoe groot het aandeel van de constructieve inzet wel kan inhouden, kan ook geïllustreerd kunnen worden door te wijzen op verschillende vormen van blindheid. Om met de meest voor de hand liggende te beginnen: er doet zich in het visueel veld zelf een blinde vlek voor die tenzij men daarvoor een trucje gebruikt, niet opgemerkt wordt. Maar er zijn ook veel subtieler – wat heet subtiel – vormen. Bijvoorbeeld wat in het Engels "inattentional blindness" heet (een blindheid veroorzaakt door een gebrek aan aandacht). Wie kent het filmpje niet waarin een gorilla tussen basketbal spelers loopt maar slechts door weinigen in het publiek opgemerkt wordt? Of de taferelen uit reeksen zoals "banasplit" waarbij een loketmedewerker even onder de toonbank verdwijnt, een andere zijn plaats inneemt wat door de klant dikwijls niet eens opgemerkt wordt. Denk verder aan Dennett die het voorbeeld geeft hoe het brein patronen herhaalt. Beeld je een muur in behangen met honderden afbeeldingen van Marylin Monroe, het voorbeeld dat hij aanhaalt. In het imaginatieve blikveld verschijnen er hooguit enkele terwijl "het brein" op een of andere manier de suggestie induceert dat de muur er vol van is. Probeer verder een purperen koe in de verbeelding op te wekken. De koe zal *deels* lukken – waarbij je niet de hele koe zult zien maar de zones waar de imaginatieve blik wordt opgericht. De kleur wordt iets moeilijker. Het purper moet je er in gedachten bijvoegen of eerder nog, aan toe schrijven. Wat we zien is dus geen exacte weergave maar een thematisering op gang gebracht door een of ander motief die op selectieve manier de focus bepaalt met een blindheid voor alles wat niet relevant is. Ga met een hongergevoel de stad in en de blik zal zich vooral richten op bronnen van voedsel. Een radioamateur zal in een landschap oog hebben voor antennes terwijl een boer vooral koeien en gewas opmerkt. Het beeld is geen neutrale of objectieve weergave van wat daar is, maar is gethematiseerd.

Vooraleer we aan de twee vragen komen die zich hier vanzelf opdringen, nog iets over die interne stroom waarover ik het eerder had. De opwaartse stroom, de lichtvariaties die we opvangen blijken een dubbele functie te hebben. Het beeld dat ze uiteindelijk vormen is er niet zomaar, het heeft een duidelijk onderliggende functie, namelijk identificatie. Het levert de aanzet tot het reactiveren van iets waarover in het meest gunstige geval al wat kennis aanwezig is. Eens een kat een muis leerde kennen, gaat dat identificatieproces niet

iedere keer vanaf nul aan de slag, maar maakt het gebruik van eerdere ervaringen. Dus de opwaartse stroom prikkelt ook de parate "kennis" wat leidt tot een intern aangeleverde stroom gegevens. Opmerkelijk hierbij is dat die interne stroom tot zes keer meer data verschaft bij de opbouw van de ervaring die we als beeld ervaren. Dat wil zeggen dat het genoemde beeld vooral van binnenuit gevoed wordt. Dat beeld is daarmee in veel belangrijker mate een intern product. En inderdaad veelal volstaat een detail om al te weten waarop het geheel betrekking heeft. We moeten niet de hele bus zien om te weten dat het een autobus is, een fractie ervan volstaat. Het horen van een bekende stem roept in de verbeelding de hele persoon op, niet enkel de auditieve dimensie. De opwaartse toestroom lijkt in eerste instantie maar te dienen om het proces van wat actueel te zien is op gang te brengen en in tweede, om wat als neerslag al aanwezig is te voorzien van aanvullende of bijsturende informatie.
Opmerkelijk detail: ondanks het feit dat de ogen voortdurend sprongsgewijze over het tafereel bewegen tot veertig milliseconden per beweging, bewaart het gegenereerde beeld een grote mate van stabiliteit. De huizen en de mensen in de straat springen niet op en neer, niet heen en weer. De woorden in het boek tijdens het lezen evenmin. Wat alweer de inbreng van het inwendig organiserend vermogen verraadt. En bovendien, in de ervaring een tafereel te zien staat dit niet op zijn kop – wat eigenlijk zou moeten als we de regels van de optica mogen geloven.
Samengevat, deze summiere behandeling maakt al drie zaken duidelijk. Ten eerste de globale scene die we menen te zien heeft genoeg aan een fractie van wat daar extern aanwezig is om het hele proces op gang te brengen. Ten tweede bij de vorming van het beeld overtreft de interne toevoer de externe in grote mate zodanig dat het beeld in hoofdzaak een constructie is. Edelman drukt dat zeer mooi uit. Hij spreekt over een remembered present, herinneringen die in het heden gebracht worden. Tot slot, het beeld als uiteindelijk resultaat is iets dat zich daarbinnen ergens voltrekt en dat correleert met iets buiten het waarnemende organisme, maar er geen één op één overeenkomst mee heeft.

Voor de wijsneus die gaat opmerken we met de huidige apparatuur al veel meer zien dan met het oog bij machte is te verwerken, inderdaad, maar dit is nog steeds maar een fractie van het bereik en NASA merkt op dat het waarneembare slechts vijf procent van de totaliteit bestrijkt, de rest zou bestaan uit zwarte energie en zwarte materie.
Bovendien wordt bij die opmerking voorbij gegaan aan een belangrijk detail: dat het verband tussen beeld en de externe wereld een correlatie is en geen overeenkomst. Dat het omdraaien van een schakelaar het licht doet branden betekent niet dat het licht de schakelaar afbeeldt.

We kunnen niet om het triviale feit heen dat zodra we de ogen openen, de ogen staan hier overigens als metafoor voor alle zintuigen, we geconfronteerd worden met de wereld die zich daar voor ons uitstrekt. De wereld is daar als een scene die we in

ogenschouw nemen. Maar van de uiteenzetting tot dusver onthouden we vooral dat die scene een construct is.
Dat leidt vanzelf tot twee vragen.
Waarom ervaren we de inhoud van deze aanblik als *"de wereld"* zoals die daar buiten op de meest natuurlijke wijze is?
Tweede vraag, als dat beeld een construct is en de relatie tot de externe pulsen correlatief is, met andere woorden geen fotografische weergave is, wat is dan de aard van dat beeld, de materie die het tot stand brengt? Denk aan een schilderij. Daarbij kan verwezen worden naar het doek en de verf als materie, in dezelfde zin: we zien een beeld voor het innerlijk oog, wat is de materie waaruit dat beeld bestaat – niet wat beeld het af maar wat is de "stuff" waarmee dat beeld is samengesteld?

Het antwoord op de eerste vraag is eigenlijk niet moeilijk. Er is in de tijd die volgt op de conceptie een eerste moment van gewaarwording. Op dit punt zou men kunnen zeggen, opent de wereld zich. Maar laten we dat moment voor het gemak van voorstelling leggen op het ogenblik volgend op de geboorte, waarbij de zintuigen geactiveerd worden en de wereld zin in de waarneming opent. Dit is het allereerste moment en vooral het gaat ver vooraf aan de mogelijkheid tot beschouwend denken. Hier is zelfs nog geen vaststelling van "de wereld is *daar*". De wereld ***is*** - tout court. Dat dit daarmee geheid en als natuurlijk in de ervaring voorkomt, zal niet verwonderen.
Dit is nog altijd de manier van ons eerste kijken dat alle kritisch nadenken voorafgaat. Als ik 's morgens de ogen open dan denk ik niet eerst "tiens, wat een voorstelling biedt de wereld vandaag?". Neen, het eerste wat zich voordoet in mijn ervaring is de wereld en dan pas volgt de vraag of het commentaar, in meer technische termen de declaratie die de beschouwende houding tot uitdrukking brengt.

Het antwoord op de tweede vraag ligt iets moeilijker. Wat is de stuff waaruit het beeld dat ik heb bestaat?
En voor een derde type wijsneus, ja ik ben vertrouwd met het werk van Kosslyn, Pylyshyn en Piavio. Maar daar ga ik niet op in omdat ik denk dat hoewel het ook met het innerlijk "zien" te maken heeft toch over heel wat anders gaat.
Terug tot het onderwerp. Ik heb "een beeld in het hoofd". Wat is dat beeld? Neemt het de vorm aan van een foto, een projectie zoals van een dia-apparaat op een door de tocht bewegend laken of…?
Ik moet daarbij voortdurend aan Llinas of Farah denken die aanvoeren dat er principieel geen verschil bestaat tussen het zien bij wakker zijn en de variant tijdens het dromen. Ook in de droom lijkt het alsof we "werkelijk" zien. Met het aandeel aan interne toevoer dat eerder werd aangehaald in gedachten, lijkt dat niet te wonderlijk. Maar goed, dat benadrukt vooral het neuraal constructieve deel en zegt nog niets over de stuff van de ervaren afbeelding.
Is er wel zoiets als een beeld?

We lijken te zoeken naar iets dat kan bijdragen om min of meer een beeld – als uiteindelijk product - te vervaardigen. Zou dat de verkeerde volgorde bij het uitdenken van de voorstelling van zaken niet zijn? Voltrekt de volgorde zich niet andersom?
De ervaring die we onder bepaalde omstandigheden ondergaan, het bombardement aan elektromagnetische stralingen, dat ervaren we als een beeld en we noemen het daarom ook zo.
Er doet zich een ervaring voor en de manier waarop noemen we "een beeld". Niet een beeld dat we ervaren, maar een ervaring die we als beeld benoemen. Als we over een beeld spreken dan is het naar dergelijke ervaringen dat we verwijzen.
Dat was al vanaf het allereerste moment van het zien zo, we kennen niets anders. Maar daar is dus geen beeld, wel een ervaring onder bepaalde omstandigheden.
Soms spreekt men ook over "een geurbeeld". In een bepaalde ruimte herken je een geur. Hebben we dan een welbepaalde verzameling aan feromonen in het hoofd die we aanspreken bij herkenning, een glazen potje waarvan we het lid oplichten? Geen mens die dat zal aannemen en toch spreken we over geurbeelden of geluidsbeelden, tegenwoordig soundscapes genoemd, of haptische beelden. Hebben we dan een verzameling vinylplaten in het hoofd of een kast vol stukjes stof om te betasten?
Nee. En toch spreken we in het geval van het visuele over afbeeldingen in het hoofd alsof daar werkelijk iets te zien zou zijn.
Neem het van mij aan, daar valt geen fluit te zien!
Wat er gebeurt, is dat we ons onder de invloed van bepaalde prikkels in principieel soortgelijke toestand ervaren als bij een rechtstreekse of opwaartse prikkeling.
Het zogeheten visuele beeld is een ervaring onder bepaalde omstandigheden. Welke? Zoals gezegd de prikkeling van neurale neerslagen, Hebbiaanse configuraties die tot een reactivatie van de ervaring – dus op het niveau van het fenomenale – leiden. Het beeld van een citroen, zelf het woord dat zelf niets van een citroen heeft, stimuleert als configuratie van prikkels bepaalde neurale patronen die tot een ervaring op het niveau van het fenomenale leiden.
Helemaal geen beelden maar we ondergaan de ervaring alsof we een beeld zouden zien – beelden, omdat we dergelijke type van ervaringen "beelden" noemen.

Tot zover het antwoord op de gestelde vragen.
Meer er speelt nog een factor mee.
De vragen richten zich op één welbepaalde kant: het statuut van het beeld. Waar komt dat idee van een beeld vandaan, wat is zijn aard? Maar er is ook nog een andere kant die omdat die zo vanzelfsprekend is zonder meer buiten beeld blijft. Wat is de kwaliteit van het mentale beeld… dat is de vraag die we kennen, maar "wat is de kwaliteit"…in relatie tot wat? Want die over een kwaliteit spreekt zonder referentiepunt verwijst naar niets. In dit geval hebben we het steeds over de werkelijkheid. Wat is de overeenkomst van het mentale beeld met dat wat daar buiten werkelijk zou zijn?
Doch dat roept de pertinente vraag op: wat is dat "die werkelijkheid"?

Over de mogelijke opstellingen ten aanzien van dat probleem bestaat zoveel literatuur dat het onmogelijk is om daarover in één paragraaf iets zinnigs te zeggen. Ik beperk me tot de uitersten en tot het weergeven van de positie die ikzelf inneem.
Aan de ene kant vinden we het naïeve realisme. Dat is niet neerbuigend bedoeld maar in de literatuur het heet nu eenmaal zo. Voor de aanhangers geldt dat de gewone op een directe wijze verlopende waarneming, vrij van subjectieve beïnvloeding, de werkelijkheid weergeeft zoals die is en verder dat wat waargenomen wordt ook echt de kenmerken heeft die het vertoont. Daar hangen appels aan de boom en appels zijn van nature rood. Helemaal aan de andere pool vinden we de opvatting dat wat we zien niet anders kan zijn dan gevormd door het lichaam dat het beeld voortbrengt. Dat ontkent niet noodzakelijk het bestaan van externe prikkels.
Zelf ben ik gewonnen voor Kant's benadering die in eerste instantie een onderscheid maakt tussen de "het ding zoals het op zichzelf bestaat" en "de vorm waarin het ons verschijnt". Het is eerste is principieel onkenbaar, het tweede is datgene waarmee we al waarnemend geconfronteerd worden. Ik kan geen enkel argument bedenken om dat te weerleggen. Het lichaam opent de mogelijkheden tot beeldvorming, niet alleen visueel maar ook via alle andere waarnemingskanalen en, precies dat bepaalt evenzeer de begrenzing. Het openen en begrenzen zijn twee woorden voor hetzelfde, bekeken vanuit een ander perspectief. Kortom, het lichaam is een constructieve filter en er is geen mogelijkheid om die begrenzing neer te halen. Als we willen zien hebben we een lichaam dat die mogelijkheid opent om dat te doen maar dat daarmee tegelijk bepaalt wat dat "zien" kan inhouden.
Maar Kant is ook wat heet een empirisch realist. Hij erkent het voorkomen van een "common sense" wereld, deze van het dagelijkse bestaan voortgebracht doorheen ervaring. Daar kan ik mij perfect in vinden. Op het niveau van het dagelijks leven komt alles ons voor alsof het daar echt bestaat in de vorm zoals we het waarnemen. Dat lijkt mij voor dat dagelijks bestaan geenszins problematisch. Maar het wordt anders als de vraag gesteld wordt naar het statuut van het waargenomen beeld: is het daar echt zo en wat is de waarde van het beeld dat we ervan maken? Rudolf Carnap maakt het onderscheid tussen interne en externe vragen. Het eerste verwijst naar de ontwikkeling van een discours binnen een bepaald referentiekader – dat wat geldt binnen de context van het dagelijkse bestaan. Het tweede type verwijst naar vragen die volgens hem enkel gesteld worden door filosofen. Dat laatste is ook het niveau waarop deze bijdrage zich situeert. Ik heb er absoluut geen probleem mee om in het dagelijks leven dat wat zich in mijn waarneming als werkelijk aanbiedt daar ook voor te nemen. Maar dat ligt anders op het niveau van de externe vraagstelling: is er daar wel zoiets als *de* werkelijkheid en doet zich overeenstemming voor met de waarneming?
Dus hoe het concept "werkelijkheid" wordt ingevuld speelt een even belangrijke rol. "De werkelijkheid" is niet een van nature vaststaand feit dat daar onafhankelijk van de waarnemer zou bestaan maar geeft steeds een bepaalde invulling weer. Dat is ook het

geval voor de bewering dat "de werkelijkheid daar onafhankelijk van de waarnemer bestaat". Ook dat kan niet anders dan een interpretatie zijn.

Na deze uitwijding, terug naar de oorspronkelijke lijn.
Wat het constructieve karakter aangaat, heb ik vooral de nadruk gelegd op de fysiologie, de gang van zaken vanuit de mogelijkheden geboden door de anatomische infrastructuur. Maar die constructieve inbreng is ook gebonden aan een mate van vorming. Aan de ene kant vinden we de gevoeligheden zoals deze voor lichtfrequenties, aan de andere kant het uiteindelijke beeld. Laten we nog aannemen dat er met die gevoeligheden een basisarsenaal aan mogelijkheden voorkomt zoals het onderscheiden van kleuren, lichtintensiteiten, basisvormen zoals lijnen en cirkels enz. Er is dus de gevoeligheid maar die staat daar niet bloot, die is op zich ook al voorzien van een aantal constructieve mogelijkheden.
Het onderzoek van Hubel en Wiesel, vooral dan waar ze katten in een afwijkend systeem groot brachten, heeft uitgewezen dat vorming ook een niet onbelangrijke rol speelt. In een natuurlijke omgeving blijken die dieren vooral gevoelig te zijn voor diagonale lijnen. De onderzoekers kweekten proefgroepen in een milieu met enkel horizontale of verticale lijnen. Met als resultaat dat ze het er in een "natuurlijke" omgeving slecht van af brachten. De rol van vorming dus. Het geval van Mike May waar ik al eerder naar verwees bevestigt dat vanuit een andere hoek. De man werd blind op de leeftijd van iets meer dan drie, bleef blind voor de duur van zesenveertig jaar en werd "het licht van de ogen gegund" na een succesvolle operatie. Intussen hadden de andere vermogens zoals voelen en luisteren het brein geconfigureerd om optimaal te werken. Anders gezegd, de dagelijkse praktijk had zijn brein functioneel vorm gegeven. Zelfs in die mate dat de mogelijkheid tot zien, na de operatie, hem niet vanzelf voorzag van alle mogelijkheden tot herkennen. Uit de ontwikkelingspsychologie weten we dat jonge kinderen aangeleerd moeten worden om objecten te herkennen, zelfs om zoiets als een object als een object te herkennen. Het doet denken aan de kritische leeftijd die Lenneberg vaststelde voor het leren van taal. Het onderzoek naar het taalvermogen van zogeheten "wilde" kinderen bevestigt dat. Eens die leeftijd voorbij brengen ze er niet veel meer van terecht, net zoals Mike May voor wat het visueel vermogen betreft de neurale plasticiteit verleden tijd bleek.
Dat benadrukt het belang van de praktijk in de niche. Dus de gevoeligheden als mogelijkheid is één zaak, de vorming een andere al even noodzakelijke.
Deze vaststelling is van groot belang voor de hypothese over een transitie van een wereld vol gebeurtenissen naar een wereld als verzameling van objecten. Het is iets dat onder de druk van de omstandigheden vorm moet krijgen. Het zien van een object als concept, is geen natuurlijk gegeven zaak. Het is iets dat fylogenetische zowel als ontogenetisch zijn beloop moet krijgen.

Afronding
Dit was een lang verhaal doorkruist met allerlei overwegingen.
Maar hoe kan ik mij nu een voorstelling maken van dat proces zoals het plaats grijpt, op welke manier – met welke woorden kan ik dat beschrijven?
Dat we het in het dagelijks bestaan anders beleven dan in deze tekst geboden, is een ander thema en bovendien, we hoeven dat binnen de context van dat dagelijks leven niet eens te wijzigen. Dat zou bovendien nogal lastig zijn, hoewel. De vraag die hier gesteld wordt is in de bewoordingen van Carnap een externe vraag enkel door filosofen verwoord.

Elektromagnetische trillingen beroeren het netvlies, elektrochemische pakketjes verplaatsen zich over neurale paden en via tussenstations. Uiteindelijk brengen de visuele centra de ervaring tot stand een beeld te zien. Een beeld dat eigenlijk geen beeld is maar een ervaring onder bepaalde omstandigheden.
Om zich daar een sprekender voorstelling van te maken, denk eens aan de volgende voorstelling.
We bevinden ons in een duikboot zonder periscoop. Die dobbert niet in het ijle maar in een vloeibare omgeving dat onderhevig is aan allerlei fluctuaties waardoorheen we moeten manoeuvreren en via grijparmen spul naar binnen moeten halen om ons te voeden. Het enige wat maakt dat we niet zomaar wat in het wilde weg met de robotarmen maaien en de bewegingen enigszins leiding verschaft, neemt de vorm aan van een afbeelding op een schermpje. Dat zet contouren neer op dezelfde manier als bij een landkaart. De lijntjes geven wel een straat aan, maar bieden helemaal niets dat echt op een straat gelijkt. De straat blijft in dat geval zonder meer 'ongekend'. Het noumenon zou Kant zeggen.
Al doende hebben we in onze duikboot geleerd ons min of meer succesvol te beredderen. Dat er talloze generaties ons voorgingen en we uit hun ervaring konden putten helpt uiteraard enorm.
Dat is de precies de situatie waarin we verkeren.

Eigenlijk doet zich daarbuiten een chaos voor die voortdurend in beweging is. De primaire motieven van het moment bepalen wat daarin relevant is – de tekorten op het vlak van het metabolisme bijvoorbeeld - en wat niet. We moeten ons redden met die indrukken die we er op na houden en die we bij conventie "beelden" noemen. Het zijn eigenlijk opgeslagen ervaringen van condities onder bepaalde omstandigheden. Dit is de grondstof waarmee we leerden onze plan te trekken. Doe beelden, het is nodig te herhalen: die *geen* een op een relatie hebben met wat buiten de grenzen van het organisme is, sturen het handelen. Geleidelijk aan hebben we die varianten geselecteerd die succesvol bleken te zijn. Dat de feedback cyclus verbeelding of voorstelling van zaken dat het handelen aanstuurt en vervolgens het succes in positieve of negatieve zin

bevestigt, is hierbij van uitermate groot belang. Of, het constructieve beeld toetsen aan zijn operationele waarde, kan gezien worden als katalysator.
Maar omdat we van niet beter lijken te weten krijgt deze manier van werken het aanschijn aangemeten de enige voorkomende dimensie van het bestaan te zijn. We interpreteren het als de meest natuurlijke wijze die maar denkbaar is. In de ervaring *is* dàt de wereld.
Of nog anders gezegd, omdat we niet lijken te weten dat we blind zijn ten opzichte van daar werkelijk buiten zou zijn, zijn we de overtuiging toegedaan dat de vermogens waarop we beschikken de wereld weergeeft zoals die daar werkelijk voorkomt. Zolang voor het kind de mythe van Sinter Klaas niet ontluisterd werd, bestaat Sinter Klaas echt. Alleen zijn wij geen kinderen meer en gaat het om het beeld van de wereld en niet dat van een goed heilige man.

10. De cognitieve sluiting

Die wereld zoals die daar werkelijk zou bestaan kan niet gekend worden
Kant's onkenbaarheid van "das Ding an sich"

Het valt niet mee om sommige mensen te wijzen op iets dat bij nader inzien vanzelfsprekend is, namelijk dat waarneming en de kennis die daaruit voortvloeit lichamelijke voortbrengselen zijn of omgekeerd dat die voortbrengselen geen een op een afbeelding bieden van de wereld zoals die daar werkelijk zou bestaan.
Waarom dat zo is volgt zo dadelijk.
Maar eerst nog iets over dat ongeloof dat overigens begrijpelijk is. Het is een erfenis van de wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen die volgden op de tweede wereldoorlog. Die erfenis gaat zelfs verder in de tijd terug, tot het begin van de twintigste eeuw toen op het terrein van de natuurwetenschappen baanbrekende theorieën gepresenteerd werden. Maar na de tweede wereldoorlog overstroomde een vloed aan consumptiegoederen de markt wat het gevoel bevorderde dat alles binnen handbereik was. 1953, de eerste televisie-uitzendingen in België. Enkele jaren later kon men vanuit de huiskamer – stel je voor - getuige zijn van de eerste Russische satelliet in de ruimte, of minstens toch van een biepbiepende animatie ervan. Er leek geen einde aan de mogelijkheden en vooruitzichten te komen en dat vertaald zich in een onbegrensd optimisme. Wetenschap en technologie alles zouden uitklaren zodra de geschikte middelen uitgevonden waren. Dat was nog eens een tijd![4]
Precies die atmosfeer van optimisme werpt een muur van ongeloof op bij het horen dat de wereld zoals die daar werkelijk zou zijn niet gekend kan worden.

Maar wat betekent dat eigenlijk dat zich daar een cognitieve onmogelijkheid, een cognitieve sluiting[5] voordoet?
In de eerste plaats doen zich op de achtergrond een aantal zaken voor die voor verwarring zorgen.
Het idee leeft dat kennis, minstens de wetenschappelijke dan toch, een perfecte afbeelding zou bieden van de wereld zoals die daar echt en onafhankelijk van de mens bestaat. Dat was het geval voor Einstein en bij heel veel mensen leeft die overtuiging verder. Er bestaat ook een andere groep voor welke kennis niets anders dan een model

[4] De toon was niet op alle fronten zo optimistisch. De vertegenwoordigers van de Kritische Theorie, de leden van de Frankfurter Schule in het bijzonder, stelden zich vragen over al die verwezenlijkingen, ondermeer de Kampen die evengoed in die sfeer van ongebreideld lijkende ontwikkeling tot stand waren gebracht.
[5] De term "cognitieve sluiting" bestaat alleen maar bij gratie van de gedachte dat de mens een speciale positie inneemt namelijk het idee van een cognitieve transparantie. Dat wil zeggen dat de mens in staat zou zijn om die beperking tot overkomen. Maar daarover meer in de tekst zelf.

aanlevert dat het mogelijk maakt om op de wereld in te grijpen. Ook die opvatting kent zijn aanhangers met een gevestigde reputatie. Gedacht kan worden aan de onlangs overleden Hawking, verder aan Niels Bohr tijdgenoot van Einstein, Poincarré en Ernst Mach om maar enkele figuren te noemen.
Het succes van de wetenschappelijke praktijk speelt ook zijn rol. Het doet de vraag rijzen welke van de twee visies het bij het terechte eind zou hebben? Ook erfenissen uit een ver verleden blijven aanwezig. Vergeten we Plato niet die de wereld opzadelde met een voorstelling van echte en ware kennis die in de wereld van de ideeën zou bestaan. Dat is op zijn beurt verwant met het ontwerp van een rede en de recuperatie ervan door Luther waardoor ware kennis – in dit geval deze geopenbaard in de bijbel – toegankelijk werd voor de gewone sterveling. Descartes volgt die pad verder en maakt van dat instrument dankbaar gebruik om zijn opvattingen te ontwikkelen.
De verschillende opvattingen over wat kennis is, de onloochenbare successen van de wetenschappelijke praktijk, de historische erfenis, het maakt het er niet eenvoudiger op.
Uiteraard bestaat over dit onderwerp een rijk aanbod aan literatuur.

Om het idee van een conceptuele sluiting duidelijker te maken kiezen we voor een andere aanpak. We beginnen met een uitspraak waarvan de inhoud zo triviaal is dat het bijna een schande lijkt om het aan papier toe te vertrouwen.
Maar het is precies dat vanzelfsprekende karakter dat er toe leidt dat het uit het gezichtsveld verdwijnt, terwijl de implicaties toch niet gering zijn.

"Kennis wordt door een lichaam voortgebracht"

Plato, Descartes en velen andere namen aan dat de bron van kennis door extranatuurlijke instanties gegeven was. Wij volgen dit spoor duidelijk niet.
Het is een voortbrengsel is van het lichaam en zoals gezegd, dit is niet zonder implicaties.
Want dat betekent dat kennis bepaald wordt door de eigenschappen van dat lichaam.
Die bepalende rol kan op twee manieren begrepen worden.
Het zou een filter kunnen zijn die toelaat om x tot stand te brengen maar niet y. Een organisme kan bijvoorbeeld alle kleuren van de regenboog zien maar niet het ultraviolet. Dat legt een negatief accent. Het maakt duidelijk wat buiten de mogelijkheden valt. Doch de voorstelling van het lichaam als een beperkende filter suggereert meer dan er op het eerste zicht staat. Beperking is immers een relatief begrip. Het is steeds een beperking in relatie tot iets dat minder of zelfs helemaal niet beperkt is.
In ons geval wijst het stilzwijgend op iets dat daar niet beperkt aanwezig zou zijn, een alles omvattende objectieve van de mens onafhankelijke realiteit. En precies dat staat hier ter discussie: hoe zouden we – lichaam en dus bepaald of zo men wil "beperkt" zijnde – dat zo maar kunnen stellen, laat staan dat we het dan ook nog eens zouden kunnen kennen?

Maar de omgekeerde redenering behoort evengoed tot de mogelijkheden. Daarbij beschouwen we de wereld *niet* als verzameling van al wat daar objectief zou bestaan het lichaam beperkt door zijn mogelijkheden – de vorige versie - slechts hier en daar wat vat op zou kunnen krijgen. In dit geval nemen we het lichaam voor een gesloten eenheid, ondoordringbaar voor invloeden van buiten af. Dat is uiteraard geen juiste weergave, want hoewel het lichaam voorzien is van een huid die als een membraam het lichaam afsluit, doen zich zones voor die gevoeligheden aan de dag leggen voor fluctuaties van wat zich aan dat membraam als afgrenzing voordoet. Zo zijn er zones die gevoelig zijn voor schommelingen in het elektromagnetisch spectrum, andere voor trillingen van de lucht, weer andere voor feromonen en nog andere voor temperatuurschommelingen, voor druk- en textuurverschillen en zo meer. Het geheel van de veranderingen van al die gevoeligheden die op een bepaald ogenblik ervaren worden, zou men het beeld kunnen noemen dat het lichaam van die fluctuaties tot stand brengt.
Twee opmerkingen zijn hier op zijn plaats.
Ten eerste is "beeld" hier niet te begrijpen als de afbeelding van iets. Want dat verraadt al een soort vooringenomenheid, namelijk de vereenzelviging van een afbeelding die gezien kan worden. De dominantie van visuele gevoeligheid die eigen is aan primaten speelt hier een indringende rol. Maar die verengde betekenis moeten we opzij schuiven. Zoals eerder aangegeven spelen tal van andere veranderingen bij die beeldvorming een rol. Beeld moet bijgevolg begrepen worden in synergetische zin, als een geïntegreerde ervaring van ondergane of doorleefde veranderingen.
Ten tweede stoppen gevoeligheden niet bij de vaststelling van de veranderingen. Ze hebben onvermijdelijk een affectief en motiverend effect. Ze prikkelen het organisme tot actie. Dit is een onderwerp dat wel vermeld hoort te worden maar voor de huidige context waar de geslotenheid van kennis aan de orde is, niet relevant is.
Wat is het belangrijkste dat tot nu toe gezegd werd? Dat het beeld gegenereerd door fluctuaties van de gevoeligheden op het membraan, veroorzaakt werd of correleert met de omgevingsfluctuaties die deze veranderingen tot gevolg hebben, en dat is het cruciale punt: het beeld is niet een afbeelding van wat daarbuiten is, laat staan een één op één overstemmende afbeelding. *Het is een toestand van lichaam*. Dat is fundamenteel om het karakter van kennis te kunnen appreciëren.

Het voorbeeld van een wandelkaart is daarbij geen slechte analogie. De lijnen op het papier correleren met een toestand daarbuiten. Maar een lijn is gedrukt of getrokken met een pen en slechts aanwezig op het papier. Hoezeer we dergelijke lijnen ook nemen voor afbeeldingen van het te volgen pad, het mist in alle opzichten het karakter van de daadwerkelijke aarden wandelweg. Merk op dat we het in dit voorbeeld nog hebben over een aarden pad – iets dat we daar effectief kunnen bewandelen. Bij het onderwerp dat we hier bespreken is dat zelfs het geval niet.

Bij het huidig onderwerp is dit niet eens het geval. Wat we gewaar worden zijn fluctuaties aan of op de gevoelige zones.[6]

Kortom, het beeld is een toestand waarin het lichaam gebracht wordt en, die zich laat onderscheiden van andere toestanden van gelijke gevoeligheidsoorsprong.
Of, het ene beeld verschilt van een ander beeld doordat wat hoorbaar, zichtbaar, ruikbaar of voelbaar is, fluctueert. Het beeld is niet iets *daar* maar een toestand die het organisme zelf is.
Het lichaam is daarbij geen beperking, maar precies een mogelijkheid om op geheel eigen manier de effecten te doorleven van fluctuaties van de gevoelige zones. Het is de mogelijkheidsvoorwaarde en dat te begrijpen als 'gegeven dat type van lichaam, welke mogelijkheden - en geen andere - komen daarmee binnen bereik'. Het lichaam met zijn bijbehorende gevoeligheden van de aardworm levert een ander "beeld" op dan dat van de vis of de vogel of de mens. Ieder "zijn" geheel van gevoeligheden, "zijn" toestand van het lichaam, "zijn" wereld. Geen kan pretenderen rechtstreek een één op één corresponderend beeld te bieden van een onafhankelijke en objectieve wereld "daar".

Er rijst weliswaar een andere vraag. Namelijk deze naar de aard, de vorm of liever nog naar de structuur die deze toestand van het lichaam, deze "wereldbeleving" aanneemt? Het klinkt allicht wat cryptisch, maar waar dat op slaat wordt zo dadelijk duidelijk.

Er zijn voor wat een dier betreft, geen aanwijzingen dat het een onderscheid tussen een zelf en het andere aanneemt[7]. Dat wil zeggen dat bij een reactie op verandering dat niet in één beweging door begrepen mag worden als een gewaarwording waarbij zich een scheiding voordoet tussen een organisme dat zich als een "zelf" – een afgegrensde entiteit - ervaart en het andere dat zich *daar* afgescheiden van en tegenover dat zelf bevindt. Dit zou al zoiets als een besef vooronderstellen – een koe die besef heeft van zichzelf als een entiteit, laat staan een identiteit, die zich onderscheidt van al het andere. Wat hierbij wringt is de term be-sef. Dat vereist immers een cognitieve reflectie.
De stelling die hier verdedigd wordt is dat er zich bij dat dier geen besef – dat per definitie scheidend is – voordoet. De beleving kan het best omschreven worden als een direct realisme, in het bijzonder een monistisch direct realisme. Realisme verwijst naar de ervaring dat de waarneming – dat wil letterlijk zeggen wat voor "waar" genomen wordt – samenvalt met de wereld. Er doen zich geen twee van elkaar scheidbare zaken voor:

[6] Bij nader inzien geldt dat evenzeer voor het wandelen. Wat de wandelaar gewaar wordt zijn de tactiele veranderingen aan de voetzones in combinatie met visuele indrukken op het vlak van de ooglens verwerkt tot zogeheten "waargenomen" verschijnselen door het visuele centra, de massa van het lichaam die ondergaan wordt als een neerwaartse druk enz. Analogieën zijn meestal fout maar wel handige middelen om iets duidelijk te maken.
[7] Dat zo'n onderscheid doorgaans wel wordt aangenomen is ingebed in een antropomorfe interpretatie uitgaande van de gedachte dat het concept "object" bijvoorbeeld verwijst naar een in de natuur voorkomende categorie. In The Forgotten Transition wordt verdedigd dat "object" als concept identisch is met een perceptief cognitieve organisatie van inkomende prikkels.

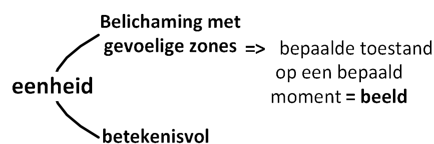
een waarnemingsbeeld enerzijds van een wereld "daar" anderzijds, er is slechts een beleving. Vandaar de kwalificaties direct en monistisch. Er is geen kloof zoals bij een beschouwing het geval is en alles doorleeft zich als één enkel geheel.
Leibniz, Kant, Piaget nemen ook aan dat in de vroegste periode zo'n onderscheid nog niet bestaat, dat het heel jonge kind nog niet voorzien in van de schema's die aan de inkomende prikkels een ordening van onder meer ruimte en tijd, oorzaak en gevolg, subject en object opleggen.
Maar bij de ontwikkeling van de mens geldt dat die monistische direct realistische belevingstoestand later een herinterpretatie zal krijgen. Of die voortvloeit uit ervaring of door opvoeding, is hier bij niet van belang.
Wat van belang is, is dat deze gevoeligheden van het lichaam – wat we eerder het "beeld" noemden, op verschillende manieren beleefd, zeg maar geïnterpreteerd worden. Ze nemen de vorm aan van verschillende mogelijke verklaringsverhalen[8].
Er is dus enerzijds de toestand van het lichaam en anderzijds de interpretatie. Dat onderscheid is naast het feit dat "beeld" neerkomt op een toestand van het lichaam, het tweede punt van belang.
De genoemde toestand verandert fysiologisch niet. Het menselijk oog is al miljoenen jaren wat het vandaag nog is. Maar de interpretatie die inhoud verleent aan de vorm waarin het beeld zal verschijnen, wel. Die veranderlijkheid speelt niet alleen op het vlak van de fylo- en de ontogenese, maar ook in historisch perspectief. Voor wat het Avondland betreft zal de interpretatie, het discours of het scenario, veranderen van een fase waarin iets is (tot de 5[de]/6[de] eeuw BCE) naar een latere fase waarbij natuur en objectiviteit zoals Geoffry Lloyd het zegt, uitgevonden werden. Maar opnieuw, die wisselende inhouden zijn in het kader van het verduidelijken van de cognitieve geslotenheid of de onkenbaarheid van "das ding an sich" als thema niet echt van belang. Het is nodig om te weten dat die voorkomen en de genoemde invullingen dienen hierbij enkel als illustratie, maar de allereerste toestand, deze van het lichaam, die verandert onder de druk van stimuli die inhaken op de gevoeligheden van dat lichaam, die toestand is wat ze is – de toestand van dat lichaam. En dat is voor deze uiteenzetting het punt waar alles om draait. Die toestand ervaart wel dynamische druk, maar die druk doet zich steeds voor als een toestand van dat lichaam. Die gewaarwording wordt ietwat misleidend – we hebben daar al op gewezen - beeldvorming genoemd. Het zou beter zijn te spreken over een letterlijk te nemen "in-druk" een imprint. Doch het taalgebruik is wat het is. De suggestie van een visuele dimensie die bij het woord "beeld" wordt opgeroepen blijft onderhuids bij het begrijpen sterke invloed uitoefenen.

Zodra objectificatie zich in de ontwikkeling in de richting van een culturele menswording voordoet, brengt dit met zich een perspectief van afstandelijkheid mee. Het is een ervaring die vorm krijgt in en doorheen het handelen, het behandelen van middelen in

[8] Discours, scenario's.

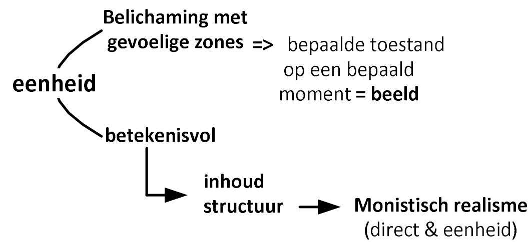
het bijzonder. Het gaat gepaard met het ontstaan van een conceptueel kader: afstand, hier versus daar, confrontatie – zich tegenover iets voelen, een dagend onderscheid tussen een handelende instantie *hier* en dat wat behandeld wordt *daar*.
Daarmee wordt het lichaam, die basistoestand, niet verlaten, niet overstegen. Wat verandert is de manier waarop die imprint als type concept georganiseerd wordt. Dat gaat gepaard met een andere betekenisgeving, met een ander begrip. De oudere structuur van de eenheidsbeleving gaat over in een nieuwe organisatie, van iets hier tegenover iets daar.
Maar beide, toestand en semantiek, vloeien in het daadwerkelijk bestaan en de beleving samen. a) Iets is en, dat wat is heeft b) een betekenis. Iets kan niet zijn zonder enige betekenis.[9] Maar nogmaals, dat zijn twee verschillende *dimensies*, twee verschillende *aspecten* van *één* gebeuren. De toestand van het lichaam - verwijzend naar de gevoeligheid, blijft altijd dezelfde werking en functionaliteit behouden. De manier waarop die gevoeligheden betekenis krijgen of begrepen worden, verandert doorheen de fylogenetische ontwikkeling en doorheen historische fasen.

Het is allicht handig om dit schematisch weer te geven.

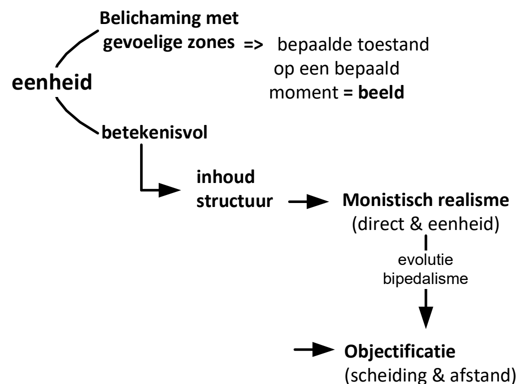

Het lichaam heeft zones die gevoelig zijn voor bepaalde fluctuaties van de instroom aan prikkels. Die toestand op een bepaald moment duiden we aan als het beeld van dat moment, steeds in gedachten houdend dat dit een toestand is van het lichaam en geen één op één afbeelding van een toestand die de gevoelige zones beroert. Die toestand of het beeld wordt geëvalueerd door de primaire motieven en leidt tot een bepaalde vorm van antwoordend gedrag. Dit evaluatief proces kan de betekenis van de toestand op dat moment genoemd worden.
Die betekenis heeft een inhoud – wat het voorwerp was van de evaluatie, en een bepaald structureel karakter. Het beeld wordt als een geheel en op een directe manier doorleefd, in tegenstelling tot wat later zal volgen. Het wordt daarom als monistisch realisme aangeduid en dat is allicht de toestand die de mens als soort onder de soorten minstens met zijn naaste verwanten gemeen heeft.

[9] Op een andere plaats waar betrekkingsregulativiteit aan de orde was werd verwezen op het axioma van Watzlawick dat men niet *niet* kon communiceren. Dat werd toen anders geformuleerd als “zodra iets is kan het niet zonder betekenis zijn”.

Als gevolg van een verandering van niche – van een leven in de bomen tot een leven op de grond, komt ook een verandering van de oriëntatie op de omgeving tot stand. De soort die uiteindelijk tot mens gaat evolueren, richt zich op en treedt bipedaal de wereld tegemoet. Dit heeft gevolgen voor de rol van de vrijgekomen voorste ledematen die nieuwe functies ontwikkelen. De focus van waarneming en handelen, gaat zich meer en meer richten op vormen die tegemoet komen aan wat de handelende handen uitvoeren. Op het vlak van perceptief cognitieve verwerking ontstaat een stabiel patroon van een type samenhang dat uiteindelijk de naam "object" zal krijgen. Op dit punt ontstaat de scheiding tussen de handelende instantie en het object en bijgevolg in de genoemde organisatie ook een perspectief van afstand.

Dit laatste is ook de periode waarbij met in acht name van een aantal tussenstappen, verhalen, scenario's, discours tot stand gebracht worden en die kennen naast de ontwikkeling van de structuur van de betekenis ook hun eigen ontwikkeling op het vlak van het voortbrengen van verschillende versies.

We noemen drie van de belangrijkste varianten die in hun ontstaan verankerd zijn aan bepaalde fasen in de geschiedenis.

Ten eerste de versie die enkel stelt wat is. Dat neemt de vorm van verslagen van heldendaden van de leider of een volk, van inventarissen, van ruil transacties, van regels en wetten of codices. Deze vorm werd de articulatie van het bestaan genoemd.

In een gebied aan de europees aziatische kant van de Middellandse Zee wordt rond de 6de eeuw voor de tijdrekening een concept geïntroduceerd over een van de mens onafhankelijke en objectieve natuur. Maar dit als iets dat zich daar afgelijnd situeert kan

in vraag gesteld worden: wat is dat – dat wat daar is? Waarop de natuurfilosofen tal van mogelijke antwoorden formuleren.
Eens deze opstelling van een objectieve wereld die zich daar bevindt waarvan vervolgens gevraagd kan worden wat de aard daarvan is, bestaat is de scene klaar voor de volgende belangrijke stap. De speculatieve wijze om antwoorden te formuleren maakt plaats voor een methodische aanpak waarbij meten, vergelijken en voorspellen centraal staan. De wereld is klaar voor wat de wetenschappelijke methode zal heten.

→ **Objectificatie**
(scheiding & afstand)

Narratieve versies, discours, scenario's…

1. dat wat is, de articulatie van het bestaan
2. introductie van de objectieve wereld en de vraag naar wat dat is datgene dat is?
3. speculatieve antwoorden ingeruild voor methodische aanpak

Een belangrijk kenmerk van die versies bestaat er in dat ze allen genomen worden als een weergave van de wereld zoals die daar werkelijk zou voorkomen. Daar zijn belangrijke redenen voor. Ten eerste ligt dat in het verlengde van het realisme dat van meet af aan al bestond. Ten tweede komen er ook versies voor die expliciet pretenderen naar het bestaan van zo'n werkelijkheid te wijzen. Denk daarbij aan Plato die het heeft over de begoocheling van de zintuigen waartegen over een ware kennis bestaat in het rijk van de ideeën. Het is pas met de 18de eeuw op het ogenblik dat de kwaliteit van kennis in vraag komt te staan dat dit model in vraag werd gesteld.
Kortom, het realisme dat vandaag nog leeft en door de ontwikkelingen begin twintigste eeuw in een stroomversnelling kwam te staan, heeft historische wortels.

Maar al die verschillende interpretaties, al die voorgestelde scenario's doen niets af van het feit dat "beeldvorming" een conceptualisering is van veranderingen die zich voltrekken in de gevoeligheden van het lichaam. Het is precies dat wat bedoeld wordt met geslotenheid van de cognitie, met de onkenbaarheid van "das ding an sich". Het lichaam biedt geen één op één afbeelding van de wereld zoals die daar objectief zou bestaan. De gevoelige zones correleren met fluctuaties van inwerkingen op die zones. Dit laat niet weg, dat sommige versies aanleiding kunnen geven tot voorspelbaar ingrijpen op de Umwelt, wat ook gebeurt en dit met vergaande impact en gevolgen.

Twee opmerkingen nog tot slot
1. Vooral diegenen die aannemen dat de waarneming in direct contact staat met de wereld zoals die daar buiten echt voorkomt, voeren snel aan dat sensoren en hulpinstrumenten die het waarnemen ondersteunen de menselijke beperkingen

overstijgen. Microscopen en telescopen liggen daarbij voor de hand maar ook scantechnieken die gebaseerd zijn op het gebruik van elektromagnetische straling passeren de revue. De deeltjesversneller in CERN geldt dan veelal als klapstuk.
Wat daarbij gesuggereerd wordt is dat de overstap van het lichaam naar de externe wereld zoals die daar werkelijk zou bestaan, geheel onproblematisch lijkt te verlopen. Daarbij wordt gemakkelijk uit het oog verloren dat die hulpmiddelen, hoe ingenieus ook, ondersteuning bieden in het verlengde van de belichaming en daarmee aan precies dezelfde bepaling onderworpen zijn. Ze verleggen grenzen en breiden ingrijpen op exponentiële wijze uit, maar dat is nog niet hetzelfde als pretenderen daarmee een blik te realiseren op een objectieve wereld die daar onafhankelijk van de menselijke waarneming zou bestaan. Dat laatste is overigens een narratief ontwerp.
2. Verschillende organismen, verschillende lichamen, verschillende gevoeligheden, verschillende werelden. Niemand, ook de meest hardnekkige realisten niet, zal beweren dat de wereld zoals een amoebe die ervaart, dezelfde zal zijn als deze van de potvis, de roze flamingo of de vlinder.
Maar toch blijkt voor diezelfde groep de mens een uitverkoren soort. De mens is volgens hen in staat om met de werkelijkheid zoals die daar echt voorkomt contact te kunnen hebben en in het verlengde daarvan een één op één corresponderende kennis te kunnen genereren. Hoe dat precies gebeurt blijft duister, maar toch houden ze vol dat het precies die sprong is die wordt uitgevoerd.

11. Over het fenomenalisme, een rechtzetting

Onder "Het wegnemen van de sluiers" verwees ik naar Husserl die het in de 'Cartesianische meditationen' had over "Gegenstände sind für mich (…) was sie sind, nur als Gegenstände wirklichen und möglichen Bewußtseins…". Waar komt dat op neer?
Stel je een dier voor, eender welk maar voor het gemak een dat niet echt veraf staat van de vorm die de mens aanneemt: een zoogdier, een primaat, een aap. De toestand waarin deze dieren verkeren is er een van directe beleving. Dat wil zeggen, ze bestaan, doorleven daarbij allerlei affectvolle fluctuaties en dat is het. Een besef van het bestaan komt daarbij niet voor. Bij een mens lijkt zich precies het omgekeerde voor te doen. De mens is in de eerste plaats een bewust zijnd wezen. De mens beschouwt, reflecteert wat hem in het bestaan overkomt. Dat wil niet zeggen dat hij niet bestaat maar dat bestaan lijkt altijd voor te komen ingekleed in een jasje van bewustzijn. Men kan daar moeilijk buiten stappen en zeggen, ik zal nu eens bestaan zonder me daarvan bewust te zijn.
Hoe dat komt is een ander verhaal, van belang hier is de duiding van die toestand. Vandaar dat Husserl terecht specificeert "*nur*".
In de opvatting die met fenomenalisme wordt aangeduid wordt eigenlijk hetzelfde gezegd alleen vanuit een ander gezichtspunt. Waar Husserl de nadruk legt op het zien zonder daarbij evenwel dat wat gezien wordt te negeren (Gegenstände), richt het fenomenalisme de focus op het tafereel dat gezien wordt en dat inderdaad het karakter van een tafereel draagt, geen weergave van wat daar werkelijk buiten zou bestaan.
Maar dat fenomenalisme wordt op een heel bijzondere wijze door de main stream benadering beoordeeld.
Hardie in de "Proceedings of the Aristotelian Society"[10] haalt de volgende omschrijvingen aan:
- De doctrine waarin gesteld wordt dat de betekenis van eender welk oordeel (propositie) die uitdrukt dat een materieel object bestaat gedefinieerd kan worden in termen van hypothetische oordelen met als vorm "als zintuiglijke ervaring van een bepaald type voorkomen dan komen ook zintuiglijke ervaringen van een ander type voor.
- Versie Braithwaite: Het is deze theorie die stelt dat een propositie over materiële objecten (bvb er staat een pendule op de schoorsteenmantel) kan geanalyseerd worden naar een conjunctie (een oneindige conjunctie) van hypothetische oordelen met als vorm

[10] Volume 46, Issue 1, 1ste of June 1946, pages 127-154.

“als bepaalde voorwaarden vervuld zijn, sensedata behorend tot een bepaalde familie van sense data zullen waargenomen worden (will be sensed).
- Versie McNabb … materiële zaken zijn logische constructies gevoed door zintuiglijk gebaseerde ervaringen, dat wil zeggen dat voor ieder oordeel met betrekking tot een materieel object een complex oordeel gevonden kan worden dat er logisch gelijkwaardig aan is maar geen materiële objecten vermeldt maar slechts zintuiglijke ervaringen.

In de Internet Encyclopdia of Philosophy, concludeert Daniel O’Brien het volgende: als er geen geesten zouden bestaan dan zou er ook geen wereld zijn.
Dat is alvast een gemakkelijk te weerleggen uitspraak want die is onvolledig of bevat een verzwegen gedeelte. Er zou moeten staan dat er onder die omstandigheden geen *waargenomen* wereld zou bestaan.

Maar terugkerend naar de eerdere omschrijvingen, rijst de vraag of het dat is wat ik bedoel wanneer ik aan fenomenalisme denk?
Het lijkt mij dat de eerder genoemde uitspraken passen binnen een bepaald tijdsgebonden problematiek.
Ooit verkeerde de filosofie in moeilijke papieren. Terwijl de wetenschap gestaag vooruitgang maakte leek het er op dat binnen het veld van de filosofie maar wat aangemodderd werd. Men bleef steken in de verscheidenheid van benaderingen, laat staan dat er heldere antwoorden geleverd werden. In ieder geval zo leek het toch.
Er werd opgeworpen dat al die moeilijkheden te wijten waren aan de onzorgvuldigheid van taal, de ambivalentie van de term om maar een voorbeeld te noemen. Als ik een bank noem, dan weet de toehoorder niet vanzelf wat ik bedoel: een zitbank, een zandbank of een monetair agentschap. De opmetingen in wetenschap daarentegen zijn precies en voor iedereen waar ter wereld dezelfde, terwijl een term in de natuurlijke taal – het voertuig van de filosofen – meer dan een betekenis kon hebben.
Bij een van de benaderingen om dat probleem uit de wereld te helpen zou het oordeel in technische vorm, een belangrijke rol spelen. Vandaar ook dat in de aangehaalde citaten de term “oordeel” voortdurend terugkomt.
Tot zover de achtergrond die duidelijk maakt waar die citaten naar verwijzen. Van daaruit wordt het fenomenalisme beschouwd als een vorm van totaal subjectivisme waarbij de wereld zoals die daarin verschijnt een product is van de subjectieve verbeelding, minstens de subjectieve waarneming.
Vreemd genoeg is het precies die benadering van het fenomenalisme die de gedachte van het voorkomen van een objectieve wereld introduceert. Het doet dat op dezelfde manier als een atheïst in zijn ontkenning van god precies de aanname van het bestaan ervan bevestigt. Men kan zich immers slechts tegen iets afzetten als daar iets zou zijn waartegen men zich kan afzetten. En stel dat er geen god is, waarom die dan nog noemen?
Of op het actuele onderwerp betrokken, men kan het fenomenalisme slechts als schijn bestempelen als op de achtergrond de overtuiging leeft dat zich daar – als een vaststaand

feit - een objectieve werkelijkheid bevindt en meer nog, dat die in principe door de mens gekend kan worden.
Er komen agnosten voor die tegelijk volhouden dat de wereld zoals die daar objectief zou zijn kenbaar is[11]. Hoe bestaat het!
Tot daar deze zijdelingse oprisping. Terug naar het onderwerp.

Als ik het heb over het fenomenalisme, wat bedoel ik daarmee?
Het is de naam voor het inzicht dat het beeld dat mensen er over de omgeving op na houden een product is bepaald door de mogelijkheden van de instantie die dat product voortbrengt. Het is overigens een ervaringstoestand die geldt voor ieder organisme. Eenvoudiger gezegd: het lichaam heeft bepaalde kenmerken en mogelijkheden en wat het voortbrengt kan niet meer zijn dan de genoemde mogelijkheden toelaten. We kunnen niet pretenderen kennis voort te brengen op een manier die daar geen rekening mee houdt, die het lichaam zou overstijgen. Dat laatste verdient een precisering.
De mens is in staat om technieken te ontwerpen die het aan het lichaam zelf gebonden bereik overstijgen. Een auto is in staat om het lichaam sneller te verplaatsen dan het lichaam zelf zou kunnen. Gebruik makend van taalmiddelen is het mogelijk om zaken te bespreken die niet manifest aanwezig zijn terwijl het gebruik van de naakte zintuigen zich niet verder uitstrekt dan het bereik ervan. Maar dat is niet wat hier met mogelijkheden van het lichaam wordt bedoeld. ***Hier moet ik nog een eenvoudig en aansprekend voorbeeld bedenken. (…)***

Dat we daartoe wel in staat zouden zijn, dat bijvoorbeeld objectieve kennis met betrekking tot een wereld zoals die daar werkelijk zou zijn mogelijk is, is een historische versie en voor sommigen nog steeds een actueel ideaal[12]. Wat we wel kunnen doen is rekening houden met een aantal bijkomende vertekenende factoren zoals stemmingen en vooroordelen en van daaruit een vorm van tussen haakjes geplaatste versies of modellen formuleren. Maar ik meen dat zoals men niet om Kant's inzicht heen kan dat de wereld zoals die daar werkelijk zou zijn voor ons onkenbaar is, men evenmin om Husserl's inzicht dat de wereld zich voor de mens vooreerst aandient in het bewustzijn heen kan. Wat het fenomenalisme wordt genoemd is slechts een andere manier om dat zelfde maar van uit een ietwat ander perspectief, onder woorden te brengen.
Hier stoten we op een opening van mogelijkheden - het kunnen waarnemen, het kunnen bewust zijn – een opening die tegelijk ook de grenzen ervan bepaalt.

---

[11] Terwijl de verwijzing naar een god waarvan beweerd wordt niet te kunnen weten of die bestaat en poneren van een objectieve wereld zoals die daar werkelijk bestaat, in technisch opzicht allebei producten zijn van eenzelfde imaginatieve arbeid.
[12] Dat de term "objectief" overigens zelf een historisch veranderlijke betekenis heeft, wordt uitgewerkt door Daston & Galison in "Objectivity", 2007.

Of de wereld bestaat, iets dat impliciet aangenomen wordt door de bestrijders van het fenomenalisme, is hierbij *niet eens* onderwerp van gesprek. Dat is een conclusie die men verkeerdelijk meent te mogen trekken uit het eerste. Als men mij vraagt – maar opnieuw dat is een ander onderwerp – of de wereld bestaat, of zoals Einstein het in een kritische bui in relatie tot de kwantummechanica retorische formuleerde "bestaat de maan als ik er niet naar kijk?", dan kan ik niet anders dan antwoorden: neen in de waarneming bestaat de maan dan niet en ja uit een reeks factoren, teveel om hier op te noemen, mag ik afleiden (afleiden!) dat de maan blijft bestaan ook als ik niet kijk.
Bestaat de wereld buiten mijn geconstrueerd beeld? Ik mag gek genoemd worden als ik mocht twijfelen dat daar iets voorkomt dat we collectief maan noemen. Maar twijfelen is een kennistoestand en geen waargenomen feit. Die twee zaken mogen niet verward worden. Waar spreekt Kant over als hij het heeft over dat wat an sich niet kenbaar is? Hij noemt dat het noumenon, het Grieks voor dat "wat gedacht wordt".

Tot zover deze dimensie. Maar er hoort nog een opmerking bij.
Men verliest uit het oog dat die hele discussie slechts bestaat vanuit de mogelijkheid al die dimensies te kunnen verwoorden, vanuit een vaardigheid met een effect die voor beide gevallen de naam bewustzijn draagt. Neem een hond. Die stelt zich geen vragen zoals "heb ik een rug want ik kan die niet zien?" Hij stelt zelfs de vraag niet of hij überhaupt een rug heeft. Meer nog, hij stelt al helemaal geen vragen, niet van die orde, niet van eender welke orde. Waarmee ik er maar mee wil aanduiden dat die hele discussie zich binnen het terrein van het geverbaliseerd denken afspeelt. Stel dat er geen auto's zouden bestaan, dan kan men niet discussiëren over het vermijden van botsingen, noch over het bestaan van auto's zonder meer.
Dat gaat er van uit dat geverbaliseerde gedachten slechts mogelijk gemaakt worden precies door de vaardigheid te kunnen verbaliseren. In de 17de eeuw zag men dat anders. Voor Descartes bijvoorbeeld was het denken een gave van god. De taal diende daarbij enkel tot middel om die tot uitdrukking te brengen. Het is een idee dat met enige variatie ook vandaag nog door sommigen gedeeld wordt: taal drukt enkel uit wat de neurale software bekokstooft. Ik deel dit spoor dus niet.

Nogmaals, het fenomenalisme is de naam voor het inzicht dat iedere vorm van kennis de belichaming als filter niet kan omzeilen. Dit schakelt een aanname van het bestaan van xyz niet uit, dit negeert evenmin de mogelijkheid tot ingrijpen op de omgeving gebruik maken van formele en imaginaire modellen.
Het benadrukt alleen maar de aard van de filter en alle andere discussies zijn vanuit dit besef volkomen irrelevant en tijdverlies. Voor zover ze niet zonder enig nadenken als vanzelfsprekendheden worden overgenomen, komen ze veelal neer op het najagen van idealistische waanvoorstelling met wortels in een ver verleden.

Latere toevoeging

- Hier nog geen vermelding dat de manier waarop de wereld ervaren wordt – als fenomeen dus – het gedrag in die wereld bepaalt
- Dat het fenomenale het allereerste en overkoepelende perspectief is waarbinnen het wetenschappelijke perspectief na weglating van wat als storend wordt geacht, als een afgeslankt model blijft bestaan.